

Árvvoštallat gealboguovddáža dárbbu meahcástanealáhusaid várás

Bargoaddi: Sámediggi

Beaivi: Skábmamánu 30.b. 2009

OVDASÁNIT

Sámediggi lea máŋgga háve ja čuovvovaš mearrádusain bivdán árvvoštallat dárbbášuvvo go meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš, oktanaga Sámedikki 2008 bušeahta ođasteamis, 65/09 áššis *Dieđáhus meahcástanealáhusaid ovdánahttimis* ja 10/08 áššis doaimbaidjun *Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusa árvoháhkkanprográmmas*.

Asplan Viak AS:s lea leamaš illun dán árvvoštallat Sámedikki ovddas. Dán raporttas lea Asplan Viak árvvoštallan meahcánstanealáhusdoahpaga máŋgga beali ja geahčadan ealáhusa meari sámi guovlluin.

Magne Svineng
Doaimmajodíheaddji

Veslemøy K.Dahl
Kvalitehtavástideaddji

ČOAHKKÁIGEASSU

Dán guorahallama mandáhtta lea leamaš árvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu. *Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusaid árvoháhkkanprográmma* badjebajit mihttun lea lasihit árvoháhkama innovatiivva lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusaid vuoruhemiin ja ovdánahttimiin. Meahcástanealáhusaid ovdánahttima mihttun lea lasihit árvoháhkama sámi guovlluin meahccebuktagiid buorebut ávkkástaladettiin.

Sámi máilmmis ii leat áibbas čielga erohus gaskal ealáhusa ja biebمولasi/áiggegoluvuoiŋŋasteami meahcásteami oktavuodas. Sámi doaba meahcásteapmi gokčá eanaš goappašiid doahpágiid, ja sáhtá muhtin háviid dagahit boastoáddejumiid dasa makkár mearkkašupmi ain adnojuvvo *utmarksnæring* doahpagis. Mii leat deattuhan ahte meahcástanealáhus dat galgá leat vuodđun gealboguovddáži ja lea dulkon meahcástanealáhusa doahpaga ná:

”Ealáhus mii ávkkástallá meahcceriggodagaid ráhkadan ja vuovdin dihtii dihto meari buktagiid ja bálvalusaid ja main dinešii muhtin áigge geahčen.”

Eai leat galle meahcásteaddji guđiin lea dat ealáhussan ja mandáhta álgoráddjema mielde lea dat meroštallon gaskal 20 ja 30 doaimmaheaddji. Ovttas bargoaddiin válljiimet viiddidit meahcástanealáhusaid ráddjemiid, guoskat maiddái meahccevuodđuduvvon mátkkoštanealáhussii. Dát dahká ahte ealáhusas lea stuorát dukkodat. Sáhttit datte čoahkkáigeassit ahte eai leat nu galles guđet hálidit bargat meahcástanealáhusas ja vel moaddásiin lea dat deháleamos eallingeaidnun.

Visot meahcceávkkástallan lea vuodđuduvvon daid riggodagaide mat leat olámuttus ávkkástallamii. Ii gula dán mandáhttii geahččalit válddahallat olámutto riggodagaid meahcis maid sáhtášii ávkkástallat ealáhuslaš áigumušaide ja iešguđet riggodagaid ekonomalaš potenciálan. Leat maiddái riggodagat mat dál eai adnojuvvo leamen ávkkástallanveara ealáhuslaččat, muhto main boahttevuodas sáhtá leat mearkkašahti árvu. Meahcástanealáhusaid boahttevaš potenciála lea min árvoštallama mielde buoremus dáid surggiin

- smávvafoodđobivdu mátkkoštanealáhusbuktagin
- guolásteapmi sihke nisjabuktagin biebmmis dahje fidnobivddus ja mátkkoštanealáhusbuktagin
- urtasat ja muorjijt smávvaskálabiebmobuktagin ja biebمولassin/dálkkasin/čálgun
- luondduvuodđuduvvon mátkkoštanealáhus, erenoamážit doaimmat ja vásáhusat
- bioenergiija liggemii

Vaikke leatge olu vejolašvuodát ja lea stuorra potenciála, de leat ealáhusas mánga gáržžádusa mat ráddjejit ovdánavejolašvuodaid. Rámmaeavttut ja infrastruktuorra leat sihke vejolašvuodain dan ektui ahte oážžu sierralobi vuodjit meahcis ja fysalaš vejolašvuodain

luottaid ja bálgáid ektui. Oktasaš eaiggátvuohta ja dan nana gullelašvuođa mii olbmui lea meahccái, vádduda ávkkástallat dan potenciála mii lea válddahallon bajábealde. Norggas lea alla golodási, man geažil buktagat fertejit leat divrasat ja leat dan márkana ektui mii máksá daid ovddas, dát fas gáibida márkangealbbu. Eará gáržžádisat leat váilelaš teknologalaš čovdosat, kapitála ja gealbu earret eará entreprenorvuođas. Gáržžádusat dagahit ahte eai leat nu galle meahccásteaddji. Vaikke gáržžádusat orrot leamen máŋga, de lea datte potenciála dan mađu ahte sáhtášii leat mearkkašahtti ealáhussan mas leat ovdánahttinvejolašvuođaiguin. Gealboguovddáš sáhtta leat veahkkin ávkkástallat vejolašvuođaid ja geahpedit gáržžádusaid.

Mii leat 6. kapihttalis várdudan muhtin daid mielddoaimiid mat fáallet gealbbu ja máhtu meahci ja meahcástanealáhhusaid birra. Vaikke leatge sihke máŋga ja stuorra fálli, de leat moattis mat leat justa meahcástanealáhhusa ektui ja vel moaddásiin lea sámi áddejupmi ja gealbu. Jus galggaš sámi guovlluide ceggejuvvot meahcástanealáhhusaid várás gealboguovddáš, de ferte danne ásahuvvot sierra fállat muhtin daid dálá fálladagaid oktavuodas dahje áibbas ođđa ovttaid.

Golbma dili mearridit gealboguovddáša dárbbu:

- a) Galle meahcásteaddji leat ja sin dárbu ja jearru gealbbus
- b) Ávkástalakeahtes ja boahktevaš potenciála mii gáibida gealbobuktima vai galgá sáhttit ávkkástallat
- c) Nana politihkalaš dáhttu vuoruhit meahcástanealáhhusa ovdáneami

2009 galggašii leat stuorát boahktevaš potenciála ealáhussii ja politihkalaš dáhttu vuoruhit meahcástanealáhhusa, go man galle meahcásteaddjis dat lea ealáhussan. Dálá meahcásteaddjiid vuođu, lea váttis bealuštit gealboguovddáša ásaheami, muhto meahcástanealáhhusaid ja politihkalaš rámmaid boahktevaš potenciála vuođu, de mii liikká árvoštallat ahte lea vuođu ásahit meahcástanealáhhusaid várás gealboguovddáša. Daid meahcceriggodagaid maid dál diehtit eai leat uhcimus faktorin ovdánahttit meahcásteami. Uhcimus faktor lea vuosttažettiin gealbu ja rámmaeavttut. Gealbu kommersialiseremis ja márkaneiveheamis lea kritihkalaš menestusfaktor ealáhhusa ovdáneamis.

Eaktu dahje mihttomearrin meahcástanealáhhusaid várás gealboguovddášii ferte leat ahte dat sáhtta leat veahkkin lasihit árvoháhkama sámi guovlluin. Meahcástanealáhhusaid várás gealboguovddáš ferte fas dieđus giddet fuomášumi daid doaimmaide mat dárbbášuvvojit go galgá ásahit ceavzilis ealáhhusa meahcceriggodagain. Daid doaimmaid maid oaivildat gealboguovddáš ferte bidjat guovddášii leat

- Rámmaeavttut
- Hálddašeapmi
- Kapitála
- Infrastruktuvra
- Dutkan- ja ovdánahttin (FoU)
- Máhttogaskkusteapmi
- Lágideapmi/fierpmádat

- Fitnodatovdánahttin/-ráđđeaddin

Gealboguovddáš fertešii bargat dakkár málle mielde ahte čohkke dieđuid, sotke daid dieđuid ja daid biđe. Gaskkustit máhtu ealáhussii lea kritihkalaš menestusfaktor ja sáhtá dahkkot raporttaid, notáhtaid, áigečállagiid jna. bokte dahje ovttasbargoprošeavttaid bokte meahcásteaddjiiguin, dahje ásaheittiin arenaid ja fierpmádagaid gaskkusteapmái, dahje kurssaid ja oahpahusa bokte.

Lassi árvoháhkkan meahcástanealáhusas berrešii gealboguovddáži leat badjebajit mihttun. Innovašuvnnat ja hutkan leat guovddážiis oazžut áigái lassi árvoháhkama, innovašuvnnaid kommersialiseren fas gáibida máhtu ja fierpmádaga masa gealboguovddáš sáhtá leat veahkkin. Dasto lea dehálaš ahte gealboguovddáš bidjá meahcásteaddji guovddáži, seammás go bargojuvvo triple-helix málle mielde máhtto-/FoU-lágideaddjiiguin ja eiseválddiiguin/váikkuhanomiiguin.

Mii leat árvvoštallan njeallje sierranas málle das mo gealboguovddáš sáhtá lágiduvvot.

1. Ođđa iešheanalis gealboguovddáš
2. Fierpmádatmálle
 - a) Ođđa guovddáš mii doaibmá náhpín, dahje fierpmádat dálá resurssaiguin
 - b) Dálá resursa náhpín
3. Dálá resursa viiddiduvvo fátmastit sámi guovlluid meahcástanealáhusaid

Visot málliin leat nana ja heajos bealit, mat leat gaskaneaset árvvoštallon. Min ráva lea ahte fierpmádatmálle dálá resurssaiguin náhpín guorahallojuvvo dárkilat. Min ráva mearkkaša ahte bargoaddi beales álggahuvvojit šiehtadallamat Bioforsk:in ahte sáhtášii cegget meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža mas Bioforsk Nord livččii náhpín. Bioforsk Nord lea min árvvoštallama mielde dat ásaheamus mas lea eanemus fágalaš govdotat ja fágalaš deaddu meahcástanealáhusaid dáfus. Leat mánga ovdamuni hukset dálá máhttoásahusaide, earret eará leat das dál fágalaš resurssat, das lea infrastruktuva čohkken, sotket ja biđget máhtu, ja das lea FoU-vásáhus. Erenoamáš dehálaš lea ahte das jo lea fágabiras mii sáhtá guovddáža vuoddu iige danne dárbbas huksegoahtit áibbas vuodus maidege. Dehálaš oassi gealboguovddážiis lea “čujuhusgealbu”, namalassii ahte lea gealbu dasa ahte gos dárbbaslaš gealbu lea fidnemis.

Dása ferte guovddážiis leat máhttu eará FoU-barggus mii lea dahkkon ja eará fitnodagaid/doaimmaheaddjiid vásáhus dan suorggis, dasa dárbbasuvvo fierpmádat ja várddus eará doaimmaheaddjiid ja doalliid ektui oppalaččat. Bioforsk Nord:s lea jo nana fierpmádat, sihke sámi guovlluin ja muđui riikkas vejolaš máhttolágideaddjiid gaskkas. Ovdamunnin atnit dálá resurssaid náhpín, dan ektui go cegget ođđa guovddáža, lea vuosttažettiin go dat it gáibit nu olu resurssaid, ii kapitála, ii gealbbu, ii fierpmádaga iige áiggi dáfus. Lea álkibut ruhtadit álggaheami ja jođiheami dálá ásaheamus, dan ektui go hukset juoga gitta álggos, seammás go dalle lea buoret vejolašvuotta ollašuttit guovddáža ásaheami.

Bioforsk Nord ferte nappo nannet gealbbus sámi diliid birra ja fierpmádaga bokte sámi guovlluin fuolahit ahte muhtin láhkai lea sajis vai gaska geavaheaddjiide lea nu oanehaš go vejolaš. Dat vel dárbbáša nannet gealbbu meahccevuođđuduvvon mátkkošteamis, erenoamážit guolleturismmas, bivddus ja ođđa doaimmain.

Lea dehálaš ahte gealboguovddáš bargá geavaheaddjiid ektui nu olu go sáhtta. Sámediggi soaitá leat guovddáži dat deháleamos premissaaddin ja das dalle šattašii ovddasvástádus sihkarastit ahte geavaheaddjit leat guovddážis. Lea lunddolaš ahte ásahuvvo sierra fágaráđđi dahje geavaheaddjiioavku mas sihke meahcásteaddjit, eará FoU-ásahusat, Sámediggi ja vejolaččat eanaeaiggádat leat ovddastuvvon.

Gealboguovddáš Bioforsk Nord olis sáhtášii lánkkiiid mielde ceggejuvvot, álggos vuos ovttain virggiin mas leat sihke prošeakta- ja mátkkoštanruhta. Badjelaš 1 miljon kr ovddas livččii guovddážis buorre álgu. 2-3 jagi mielde berrešivččii datte guovddáš lahkoniit guovtti virggi dássái ja lagabui 2 miljon kr bušehtain.

SISDOALLU

ČOAHKKÁIGEASSU	3
Sisdoallu	7
1 MIHTUT JA RÁMMAT	11
1.1 Duogáš.....	11
1.2 Prošeaktamihttu	11
1.3 Mandáhtta	11
1.4 Guovddáš dokumeanttat ja mearrádusat.....	12
2 MÁLLE, DUHKODAT JA RÁDDJEN.....	14
2.1 Bargoáddejupmi	14
2.2 Ráddjen.....	15
2.3 Organiseren	15
3 Meahcástanealáhusa definišuvdna ja duhkodat	16
3.1 Meahcástanealáhusa definišuvdna	16
3.1.1 Sámedikki definišuvdna meahcástanealáhusas	16
3.1.2 Ealáhusdoahpaga definišuvdna	16
3.1.3 Min dulkon meahcástanealáhusas	17
3.2 Meahccedoaba.....	17
3.2.1 Sámi definišuvdna meahcis.....	17
3.2.2 Dárogiel definišuvdna meahcis (utmark).....	18
3.3 Meahci buktagat ja bálvalusat	19
3.4 Meahcástanealáhusaid rievdan	19
3.5 Meahcástanealáhusaid ráddjen.....	21
3.6 Meahcástanealáhusaid duhkodat	22
3.6.1 SSB ealáhusjoavkkuid standárda	22
3.6.2 SEG raportta oassi.....	23
3.6.3 Ealáhussearvvit.....	24
3.6.4 Eará searvvit	24
4 Meahcástanealáhusaide riggodagat ja vejolašvuođat.....	25
4.1 Bivdu ja fuođđut	25
4.1.1 Riggodagat.....	25
4.1.2 Bivdu ja fuođđuid ávkástallanvejolašvuođat/potensiála.....	26
4.2 Sáivaguolli.....	27

4.2.1	Riggodatvuodđu	27
4.2.2	Sáivaguoli potenciála	28
4.2.3	Mii gáibiduvvo jus galggaš potenciála luvvet?	30
4.3	Urtasat ja muorjjit	31
4.3.1	Riggodatvuodđu	31
4.3.2	Urtasiid ja murjjiid ovdánahttinvejolašvuodát	35
4.4	Luondduvuodđuduvvon mátkeealáhus	37
4.4.1	Riggodatvuodđu	37
4.4.2	Ovdánahttinvejolašvuodát	38
4.5	Bioenergiija	39
4.5.1	Definišuvdna ja resurssat	39
4.5.2	Ovdánahttinvejolašvuodát	40
5	Gáržžádusat meahcástanealáhusa ovdánahttimis.....	41
5.1	Rámmaeavttut.....	41
5.2	Infrastrukturvra	41
5.3	Guottut/politihkka	42
5.4	Márkan.....	42
5.5	Teknologalaš ovdánahttin	43
5.6	Kapitála	43
5.7	Gealbu	44
5.8	Gáržžádusaid čoahkkáigeassu.....	44
6	Meahccegealbbu fállit.....	45
6.1	Doaimmaheaddjit márkaniin	45
6.2	Romssa universitehta (UiT)	45
6.3	Finnmárkku allaskuvla (HiF)	45
6.4	Biras- ja biodiehtaga universitehta (UMB)	45
6.5	Hedmárkku allaskuvla (HiHM)	46
6.6	Davvi-Trøndelága allaskuvla (HiNT)	46
6.7	Sámi allaskuvla	46
6.8	Deanu joatkkaskuvla	46
6.9	Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla.....	47
6.10	Mære joatkkaskuvla	47
6.11	Senter for bygdeforskning (Gilledutkama guovddáš)	47

6.12	Bioforsk Nord, Holt oss.....	47
6.13	Nofima.....	49
6.14	Meahcceossodat Akershus ja Østfold	49
6.15	Faun Naturforvaltning AS	49
6.16	Hanen, suorge- ja márkansearvi gilleturisma ja doallobiepmu várás	50
6.17	Stabbursnes Naturhus og museum	50
6.18	Earát	50
7	Leago dárbu gealboguovddáži?.....	51
7.1	Gealboguovddáža doaba	51
7.2	Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbu	52
8	Gealboguovddáža siskkoš ja doaimmat	54
8.1	Gealboguovddáža badjebajit rámmat	54
8.2	Kártejuvvon gealbodárbbut ja gáržžádusat.....	54
8.3	Gealboguovddáža doaimmat.....	56
8.3.1	Árvogeavleáddejupmi ja guovddáš hástalusat.....	56
8.3.2	Rámmaeavttut.....	56
8.3.3	Hálddašeapmi	56
8.3.4	Infrastruktuvra	57
8.3.5	Dutkan ja ovdánahttin (FoU).....	57
8.3.6	Fierpmádathuksen	57
8.3.7	Máhttogaskkusteapmi	57
8.3.8	Fitnodatovdánahttin.....	58
8.3.9	Gealboguovddáža bargguid ráddjen.....	58
8.4	Gealboguovddáža bargohámit	58
8.4.1	Málla	58
8.4.2	Háhkát máhtu.....	59
8.4.3	Sotket máhtu.....	59
8.4.4	Biđget máhtu.....	59
8.5	Gealboguovddáža mihttu	60
9	Gealboguovddáži mállat	63
9.1	Eavttut gealboguovddáža válljemis	63
9.2	Molssaevttolaš mállat.....	64
9.2.1	Ođđa iešheanalis gealboguovddáš.....	64

9.2.2	Fierpmádatmálla ođđa guovddážiin náhpín	65
9.2.3	Fierpmádatmálla dálá resurssaiguin náhpín	66
9.2.4	Dálá resurssa viiddidit	66
9.3	Rávvejuvvon málla – Fierpmádatmálla mas Bioforsk Nord lea náhpín.....	67
9.3.1	Málla organiseren.....	67
9.3.2	Bioforsk Nord birra	68
9.3.3	Málla eavttut.....	69
9.3.4	Eaiggátvuhta	69
9.3.5	Stivrenmálla	69
9.3.6	Gealboguovddáža jođiheapmi ja ovdánahttin	70
9.3.7	ležas gealbagáibádus guovddážiis.....	71
9.3.8	Gealboguovddáža vejolaš ruhtadeapmi	71
9.3.9	Vuođustus ahte Bioforsk Nord galggašii gealboguovddáža náhpín.....	71
9.3.10	Joatkka gealboguovddáža ásaheamis.....	72
10	Čoahkkáigeassu ja rávvagat	73
11	Girjjálašvuođačužhusat.....	75

1 MIHTUT JA RÁMMAT

1.1 Duogáš

Sámediggi dáhttu meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu. Dát lea earret eará oassin *Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusa árvoháhkkanprográmmas*. Prográmma dohkkehuvvui Sámedikki dievasčoahkkimis guovvam. 28.b. 08. Dasa lea ráhkaduvvon prográmmaválddahallan oktan mihtuiguin ja oassemihtuiguin, doaimmaiguin ja bušehtain. Prográmma lea dál nuppi jagi doaimmas.

Dát jearaldat lea 16 doaimma čuovvoleapmi lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusa árvoháhkkanprográmmas; *Árvvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu*.

Sámedikki 65/07 ášši *Dieđáhus meahcástanealáhusaid ovdánahttimis* – bidjá dehálaš vuođu mo árvvoštallat gealboguovddáža dárbbu. Namahuvvon dieđáhusas lea meahcástanealáhus digaštallon ja ráddjejuvnon, duhkodat lea árvvoštallon, hástalusat ja vejolašvuođat leat árvvoštallon ja mihtut, vuoruhansuorggit ja strategijat leat evttohuvvon.

1.2 Prošeaktamihttu

Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusa árvoháhkkanprográmma badjebajit mihttun lea lasihit árvoháhkama innovatiivva lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusa vuoruhemiin ja ovdánahttimiin.

Meahcástanealáhusaid ovdánahttima mihttun lea lasihit árvoháhkama sámi guovlluin meahcebuktagiid buorebut avkkástaladettiin.

Prošeaktamihttun árvvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu leat mii defineren leat Sámediggái čielggadit ahte lea go vuođđu ja dárbu ásahit meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža, ja ahte mo dákkár guovddáš sáhtášii lágiduvvot ja jođihuvvot, ja mii dákkár guovddášii galggašii leat.

1.3 Mandáhtta

Sámediggi lea jearaldagas 07.01.2009 árvvoštallamii bidjan čuovvovaš mandáhta:

“Guorahallan galgá árvvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža ceggema dárbbu. Dárboárvvoštallamis galgá dákkár guovddáža duhkodat boahitit ovdan.

Defineret fágasurggiid ja ulbmiljoavkkuid maid guovddáš galgá gokčat.

Guorahallan galgá árvvoštallat mo gealbolasiheaddji doaimmaid meahcástanealáhusain sáhtá fállat ja ordnet. Galgá maiddái árvvoštallat ahte sáhtá go dákkár doaimmaid fállat dálá doaimmain nugo sámi giella- ja kulturguovddášiiin, sámi guovlluid joatkkaskuvllain,

Bioforsk jna. Dan oktavuodas galgá vel árvvoštallat ahte lea go molssaeaktun ásahit fierpmádaga dáid gaskkas almmá ceggekeahtá fysalaš guovddáža.

Buktit guovddáži ordnema, oamasteami, jođiheami ja ruhtadeami evttohusa.

Evttohit vejolaš gealboguovddáži joatka ovdáneami oktan joatka plánemiin.

Guorahallan galgá váldit vuhtii Sámedikki dieđáhusa sámi ásahusovdáneami hárrái ruhtadeami dáfus. Sámedikki rolla dán guovddážis, ja dálá gealbbu joatkima jo ásahuvvon sámi ásahusain.”

1.4 Guovddáš dokumeanttat ja mearrádusat

Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusaid árvoháhkama prográmmaválddahallan – 10/08 ášši bidjá sihke badjebajit duvdagiid ja konkrehta doaibmabijuid meahcásteami vuoruheapmái. Prográmmaválddahallama 16 doaibmabidju lea *Árvvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža* ja lea ná hábmejuvvon:

16 doaibmabidju	Árvvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža
Duogáš	<p>Bioforsk lea davvinorgga eanadoalu ja saivaguoli várás gealboguovddáš. Bioforsk lea maiddá leamaš bálkáhuvvon kommersialiseret meahccemurjjiid ja urtasiid. Árvoháhkkanprográmmii lea dehálaš ávkkástallat dan gealbbu mii lea fidnemis. Hástalussan lea sihkarastit ahte sámi perspektiiva biddjo vuodđun odđa lotnolasaid ovdánahttimis. Sihkarastin dihtii buori ovdáneami ja ahte sámi árvvut ja oainnit fuolahuvvojit, de dárbbasuvvo árvvoštallat mo sihkarastit FoU-barggu. Eará dilálašvuodát mat berrejit árvvoštallot lea mo sihkarastit</p> <ul style="list-style-type: none"> - Sámi máhtu dokumentašuvnna ja systematiserema - Márkaniid kárten ja ovdánahttin - Buvttaovdánahttin - Infrastuktuvrra ovdánahttin - Juridihkalaš rámmaeavttut analysa ja kárten - Bagadeami ja gealboloktema láchin
Strategiija	Seaguhit guoskevaš beliid árvvoštallamii
Doaimmat	Kártet gealbodárbbu meahcásteaddjiid gaskkas
Ovddasvástideaddji	Sámediggi, soitet vel earát

Meahcástanealáhusaid ovdánahttindieđáhusas – 65/07 áššis lea Sámediggi vuđolaččat analyseren ja árvvoštallan meahcástanealáhusaid. Dás lea Sámediggi mearridan čuovvovaš mihtu: *Meahcástanealáhusaid ovdánahttima mihtun lea lasihit árvoháhkama sámi guovlluin*

meahccebuktagiid buorebut ávkkástaladettiin. Sámediggi lea dasto mearridan čuovvovaš vuoruhansurggiid:

- Rámmaeavttuid meahcástanealáhusaide
- Kvalitehtasihkarastin
- Gealbolokten, dutkan ja ovdánahttin
- Vuovdin ja vuovdalanbargu
- Mobiliseren, fierpmádat ja ovttasbargu

Gealboguovddáža dáfus lea čuovvovaš mearriduvvon:

Berre ásahuvvot meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš mii ee. galgá bargat meahcástanealáhusaid ovdánahttinprošeavttaiguin.

Guovddáža mihttun berrešii leat veahkehit ee. ásahemiin, vuovdaleamis – meahccebuktagiid ovdánahttimiin, árbevirolaš máhtus jna.

Sámediggiráđi dieđáhusas sámi ásahusovddideamis *Samiske institusjoner og det sivile samiske samfunn* (Sámi ásahusat ja siviilla sámi servodat) biddjojit muhtin duvdosat mo boahttevuoda ordne ásahusaid ja organisašuvnnaid mat ožžot Sámedikkis doarjaga. Dát soaitá leat mearkkašahttin gealboguovddáža vejolaš organiseremii.

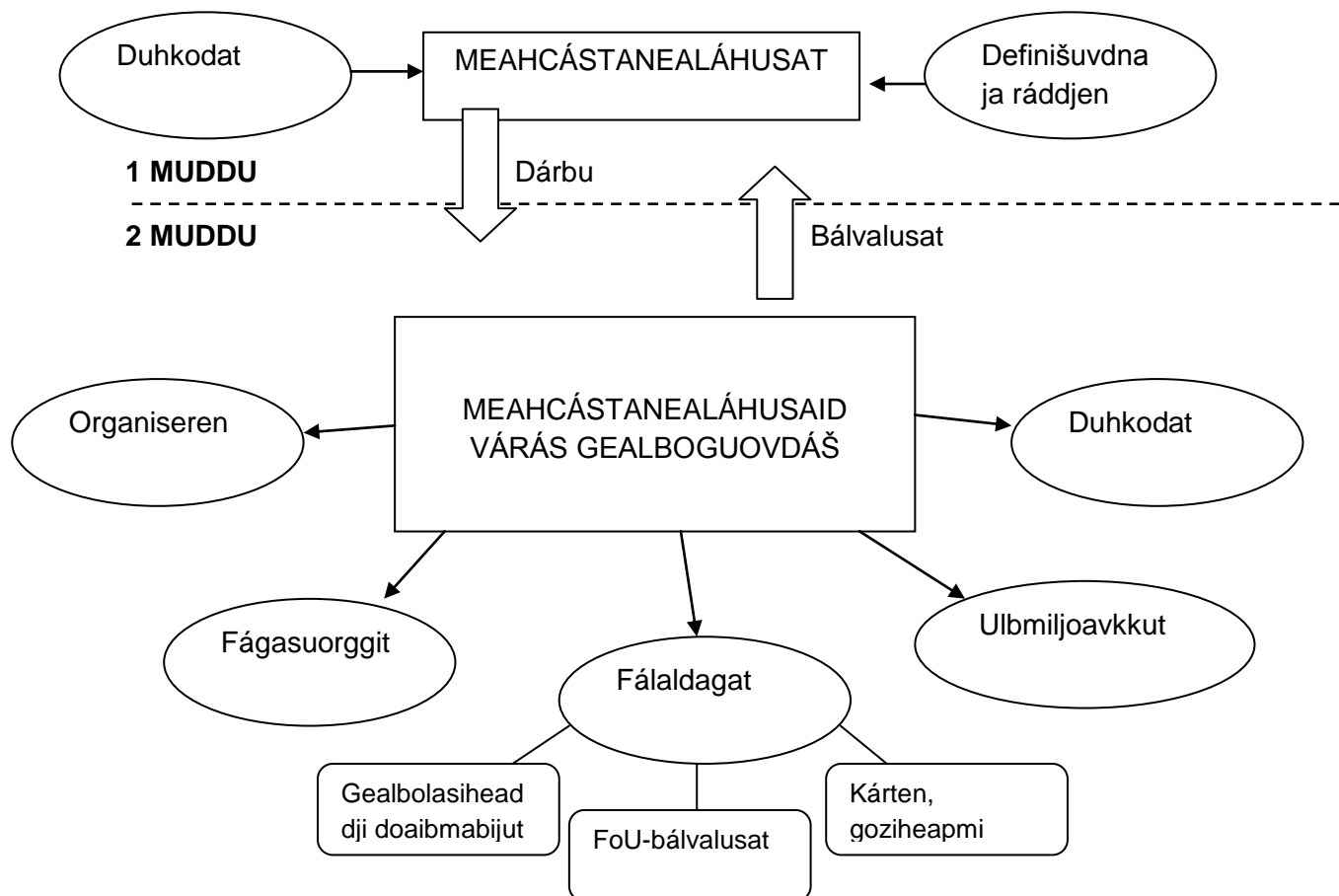
Sámedikki 2008 bušeahta ođasteamis – 27/09 áššis mearriduvvui árvoštallat doarjaga meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža ovdaprošektii.

2 MÁLLE, DUHKODAT JA RÁDDJEN

2.1 Bargoáddejupmi

Mii leat ádden barggu nu ahte galgá árvvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu. Dán barggu sáhtá juohkit guovtti muddui. Vuosttas muddu lea defineret ja ráddjet meahcástanealáhusa, válldahallat ealáhusa duhkodaga dál ja jáhkkihahhtit dákkár guovddáža dárbbu. Nubbi muddu šattašii válldahallat vejolaš gealboguovddáža, maid dát guovddáš sáhtášii leat, mo dat galgá ordnejuvvot, maid galgá sáhttit fállat ja mii de galggašii čielggaduvvot/dahkkot ovddasgvlui.

Dán sáhtá dán govvošis čilget:

2.2 Ráddjen

Sámediggi lea barggu mandáhtas cealkán ahte meahcástanealáhus doaba ráddjejuvvo sáivaguollebivdui, smávvafođđuide, murjjiid, urtasiid ja guobbariid ávkkástallamii ja reidemii ja meahccešattuid ja guollejávrriid dikšumii. Sáivaguoli biebmán ja šaddadan maid galgá dán árvvoštallamii mielde. Meahccevuodđuduvvon turisma ja earálágan mátkeealáhus meahcis ii galgga dán árvvoštallamis leat mielde.

Árrat dán guorahallamis válljiimet ovttas bargoaddiin viiddidit ráddjema nu ahte meahccevuodđuduvvon mátkkoštanealáhus gullá dasa. Guorahallama 4 kapihttalas leat válddahallon meahcástanealáhusat stuorra vejolašvuodáiguin, dás leat uhcán ráddjemat ealáhusšlájás. Dát maid čuovvu ságaškuššamis maŋŋeleabbos dokumeanttas.

Sámediggi lea guorahallama mandáhtas bivdán váldit vuhtii Sámediggeráđi dieđáhusa sámi ásaovdáneami birra meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža vejolaš organiserema ja ruhtadeami dáfus.

2.3 Organiseren

Bargoaddi čujuha prošeaktaovddasvástideaddji (PA). PA galgá leat prošeaktaeaggáda ovddasteaddji ja sus galgá leat bajit ovddasvástádus ahte prošeakta ovdána ja daid doaimmaide mat leat plánejuvvon. Inge Arne Eriksen ja John Osvald Grønmo leaba leamaš oktavuodát Sámedikkis. Audhild Schanche lea leamaš prošeaktaovddasvástideaddji Sámedikkis.

Prošeaktajođiheaddji (Asplan Viak ovddas bargajođiheaddji) lea leamaš Magne Svineng, prošeaktamielbargit leaba leamaš Veslemøy K. Dahl ja Jan Olli, buohkat Asplan Viak AS Kárášjogas.

3 MEAHCÁSTANEALÁHUSA DEFINIŠUVDNA JA DUHKODAT

3.1 Meahcástanealáhusa definišuvdna

3.1.1 Sámedikki definišuvdna meahcástanealáhusas

Sámediggi lea Meahcástanealáhusaid dieđáhusas – 65/07 áššis ráddjen meahcástanealáhusa sáivaguollebivdui, smávvafođđuide, murjjiid, urtasiid ja guobbariid ávkkástallamii ja reidemii ja meahccešattuid ja guollejávrriid dikšumii. Sáivaguolli siskkilda sihke bivdima ja reidema, ja biebma ja šaddadeami. Meahcástanealáhusaid dieđáhusas lea meahccevuodđuduvvon turisma siskkilduvvon.

Das aiddostahtto vel ahte meahccedoaba dán oktavuodas ii fátmmas vuovdedoalu, boazodoalu, eanadoalu dahje dábálaš šaddogárdedoalu. Dát mearkkaša ahte muorračuollan ja daid vuovdin ii fátmastuvvo meahcástanealáhusdoahpagii Sámedikki ráddjemis.

Dasto eai fátmastuvvo doaimmat mearas meahcástanealáhussan, iige vuotnabivdu.

Erohus gaskal ealáhusa ja joavddu/biebmolassi/vuoingasteami ii leat sámi máilmmis ja sámi áddejumis nu čielggas. Dán mandáhta bargun lea čielggas das ahte dat máinnaša meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža. Sámedikkis ii leat čielga ráddjen ealáhusdoahpagis meahcásteami oktavuodas. Sámediggeráđi mearrádusas 127/07 áššis, gulaskuddancealkámuš *Forslag til nytt regelverk for motorferdsel i utmark og vassdrag* (Evttohus ođđa regeliidda mohtorjohtoláhkii mehciin ja čázadagain) problematisere dán fáddá veaháš. Sámediggi ovdandoallá ealáhusdoaimma, dálodárbbolaš ávkkástallama dahje iešbirgendoalu ja joavdovuodjima oassin sámi meahcásteami girjái vuodas. Ealáhus gáibida dienasdoaimma, muhto mas Sámediggi čujuha dan váttisvuodá mii lea go galgá bidjat ovttagardánis gáibádusaid meahcástanealáhusa dietnasii ja ahte ealáhusdoaba sámi áddejumi mielde gokčá vel meahcásteami mas ii leat dienas.

3.1.2 Ealáhusdoahpaga definišuvdna

Dán kapihttalas leat geahčadan meahccedoahpaga ja guđe riggodagaid dat galggašii fátmastit. Meahcástanealáhus meakkašivččii vástideaddji ealáhuslaš ávkkástallan daid riggodagain mat leat mehciin. Baicce lea ággan dárkileabbot geahčadit ealáhusdoahpaga, mii dárbbášuvvo jus galggaš leat sáhka ealáhusas mii lea mearkkašahttin?

Vearroetáhta mielde earuhuvvo gaskal bálkkolačča ja iešheanalas ealáhusdoalli, ja gaskal joavdo- ja ealáhusdoaimma. Eaktun jus galggaš adnojuvvot ealáhusdoaimman, lea ahte doalus boadášii badjebáza. Vuovdedettiin gálvvuid ja bálvalusaid badjel 50 000 kr ovddas, lea doaimma geatnegas logahallot divatlohkui ja vástidit lassiarvodivada. Guovddáš áššin lea danne ahte man muddui sáhtta doaimma addit badjebáhcaga, seammás ferte doaimmas leat vassis duhkodat ja geahččalit vassis áiggi doaimmat (www.skatteetaten.no)

3.1.3 Min dulkon meahcástanealáhusas

Sámi guovlluin lea leamaš dábálaš ealáhusheivehemiiguin go mánnga ealáhusa ja boađu leat lotnolasat vai dálloodollui boađášii dohkálaš ollislaš boahtu. Meahcásteapmi leat historjjálaččat ja árbevirolaččat leamaš dehálaš oassi dálloodoalus, sihke lassidietnasiin/-ealáhussan ja biebmolassin. Dálá dálloodoalut atnet uhcit aht` uhcit oasi bearatgoddegoluin bipmui, 2008:s dušše 11 % (<http://www.ssb.no/forbruk/>), ja meahcásteami árvu biebmolassin geahpeduvvo maiddái vástideaddji. Meahcásteapmi vásáhussan, vuoiŋgasteapmin ja árbevierroguoddin ii datte geahpeduvvo.

Meahcceriggodagaid viežžan ja ávkkástallan joavdodoaibman, biebmolassin dahje vuoiŋgasteapmin lea dehálaš oassin sámi guovlluid "buori eallimis" ja áibbas čielgasit dat mii lea eanemus mearri ja mielddoaibmiid dáfus, muhto dan ii datte dárbbáš defineret meahcástanealáhussan. Doaimmain main viežžá ja ávkkástallá meahci ealáhussan, ferte leat dihto duhkodat gálvojođus ja sáhttit áiggi badjel buktit badjebáhčaga. Lassiealáhussan dahje lotnolasealáhussan berre gálvojohtu leat uhcimusat 100 000 kr jus galggaš sáhttit áiggi badjel buktit badjebáhčaga. Doaimmain main leat bargit dahje galget bálkáhít eaiggáda/doaimmaheaddji ollesáiggis ferte leat gálvojohtu lagabui 1 milj. kr vai sáhttet máksit gálvogoluid, fásta goluid ja duhtadeaddji bálkká sullii 300 000 kr.

Min dulkon meahcástanealáhusas mii biddjo vuođđun dán bargui lea čuovvovaš:

"Ealáhus mii ávkkástallá meahcceriggodagaid ráhkadan ja vuovdin dihtii dihto meari buktagiid ja bálvalusaid ja mii galggašii muhtin áiggi geažis buktit badjebáhčaga."

Dán dulkoma váikkuhus lea ahte árbevirolaš meahcásteami áddejupmi ja čilgen ii deattuhuvvo seamma nannosit, ja ahte árbevirolaš máhtu ja luondduáddejumi guovddáš áššit eai leat nu nannosit guovddášáššit.

3.2 Meahccedoaba

3.2.1 Sámi definišuvdna meahcis

Sámedikki njuolggadusain sámi deasttaid árvoštallamis go Finnmárkkus molsojuvvo meahci atnu¹, čujuhuvvo § 2:s ahte dat sámi namahus meahcci ii dárbbáš leat seamma go olgunastinlága *utmark* definišuvdna (gč. 3.2.1.2 kap. vulobealde). Meahcci lea jorgaluvvon *ødemark*, *villmark* dahje *utmark* ja sáhtta leat duottar, várri dahje vuovdi. Schanche (2002) čujuha mánngga buori dajaldahkii mat govvejit meahccedoahpaga buorebut, mahkáš dan ahte meahcci muitala dan eanadaga masa boađat go guođat ruovttu ja gili, dahje meahcci lea doppe gos eai leat dahje eai ása olbmot, muhto gos luondduriggodagat leat (Schanche 2002).

Sámi doaba meahcásteapmi gokčá sullii visot olgodoaimmaid, sihke meahcástanealáhusaid ja olgunjohtima joavdun, biebmolassin dahje vuoiŋgasteapmin. Dávjá sáhtta boastut áddet

¹ Sámediggi mearridan miessemánu 24.b. 2007 ja Bargo- ja searvadahttindepartemeanta dohkkehan geassemánu 11.b. 2007 Finnmárkolága § 4 láhkavuođuin.

dan maid muhtin ain oaivvilda meahcástanealáhusain. Dán raporttas leat bidjan dárogiel doahpaga meahcástanealáhusa vuodđun.

Sámi bivdo- ja meahcástansearvi lea meahccedieđáhusa gulaskuddancealkámušastis geassán ovdan sámi doahpaga birgejupmi dego guovddáš áddejupmin makkár mearkkašupmi meahcis lea sámi guovlluin. Birgejupmi sáhtta jorgaluvvot eallinvuodđun dahje ahte birge, ja meahcci lea leamaš ja lea ain dehálaš oassin beaivválaš eallinvuodus sámi guovllu olbmuide.

Birgejumi doahpaga áddejupmi lea oassin Árbediehtu proševttas mii lea Sámi allaskuvlla olis. Dás čujuhuvvo dasa ahte "... *birgejupmi lea oassi sámi árbevirolaš máhtus ja ahte dat lea laktásuvvon eanadahkii, birrasii ja ekologalaš systemii ja servodatlaš identitehta ovdánahttimii. Birgejumi doaba lea maidái eallindietnasa birra, muhto holistalaš perspektiivvas mas leat sihke ekonomalaš, sosiála, máhttolaš ja vuoiŋjalaš aspeavttat, ja áddet luondduriggodagaid ceavzilis ávkkástallama.*" (<http://www.arbediehtu.no/downloadfine.php?i=17e62166fc8586dfa4d1bc0e1742c08b>).

3.2.2 Dárogiel definišuvdna meahcis (utmark)

Meahccedoaba lea leamaš eanadoalloidbmii laktásuvvon, mas meahcci mearkkaša dálus dan oasi mii lei olggobeale dan mii lei áidojuvvon, gitta gilvojuvvon eatnamiid (Edvardsen 2000). Dárogielas lea nammalassii *utmark innmark* ektui laktásuvvon eanadoalloterminologijii, mas *innmark* historjjálaččat lea leamaš nana posišuvdna dáža servodagas. Sámi servodagas lea das mii definerejuvvo *utmark* leamaš historjjálaččat nana sajádat, go sápmelaččain lea leamaš johtti eallinvuohki ja atnán duovdagiid earaláhkai. Sáttá vaikke čuoččuhit ahte *utmark* lea leamaš seamma dehálaš sámi servodagas go *innmark* lea leamaš dáža servodahkii (Arnesen 2003).

Olgunastinlága § 1a:s lea *utmark* definerejuvvon ahte gokko ii leat *innmark*: "Utmark mearkkaša dán lágas gilvakeahtes eana mii ovddit lađđasa mieldes ii lohkkjuvvo innmark".

Luondduhálddašandirektoráhta evttohusas ođđa mohtorjohtolatregeliidda mehciin ja čázadagain definerejuvvo meahcástanealáhus nugo láigobarttaid jođiheapmi, luondduvaljiid ealáhuslaš ávkkástallan ja mátkeealáhus. Luondduvaljiid ealáhuslaš ávkkástallandoahpagii lohko lassin murjiid, guobbariid ja eará šattuid čoaggin, meahcceguohtumiid atnin árbevirolaš eanadoalus, vuovdedoalus ja boazodoalus.

3.3 Meahci buktagat ja bálvalusat

Meahcebuktagiid sáhtta juohkit mángga jovkui;

- Konkrehta borahahtti buktagat nugo guolli, fuođđut, muorjjit, urtasat ja suoinnit ealliide
- Abstraktabut valjit nugo luondduvásáhusat, sieluráfi
- Konkrehta ”čuovga ja lieggasa” –buktat nugo muorra boaldimii ja bioboaldámuš
- Oktasaš buorit nugo biologalaš mánggabealatvuohta ja dearvvas ekosystemaid veahkki (Sandberg 2000).

Arnesen (2003) čujuha dasa ahte meahci lea guovlu sihke buvttadeapmái ja vuoiŋgasteapmái, gos goappašiid bealis lea barggu ja ealáhusa vejolašvuođat. Belohakkii bargu gálvvuid ja bálvalusaid buvttadeami bokte vuodđoealáhussii ja earalágan luondduriggodatvuođduduvvon buvttadeapmi, ja belohakkii bargu vuoiŋgasteapmái gálvvuid ja bálvalusaid buvttadettiin.

Dál sáhttit juohkit meahcásteaddjiid guovtti jovkui. Sii guđet ávkkástallet ja vuvdet njuolga leverandøraide ja sii guđet ávkkástallet ja reidejit dáid ávdnasiid vuovdin dihtii daid nisjebuktagin.

Dat ealáhusdoallit guđet ávkkástallet ja vuvdet njuolga leverandørii, ožžot oalle heajos hatti vuodđoávdnasiid ovddas. Vuodđoávdnasiid čoaggin ja čohkken lea áddjái ja árjjalaš. Sii guđet váldet vuostá dáid vuodđoávdnasiid diinejit áibbas uhcán daid vuovdimis. Sii guđet leat ieža sihke čohkken ja reiden ja nisjabuktagiid ráhkadan, leat dat fitnodagat mat adnojit buoremus lihkostuvvan meahcástanealáhusaid gaskkas, ja dat main lea buorre gálvojuhtu.

Mátkkoštanealáhusa doabaatnin lea girjái. Mátkkoštanealáhus lea definerejuvvon visot mátkedoaimma, luopmo- ja joavdomátkkit, gávpemátkkit, oktan kursa- ja konferánsain, ja guosis fitnan (ustibiid ja sogaid luhte). Turisma leat baicce dušše luopmo- ja joavdomátkkit. Luondduvuođduduvvon turisma sáhtta adnojuvot ahte navddaša ja vásiha hui duohtatkeahkes luonddu (Mehmetoglu 2007).

Meahcevuodđuduvvon mátkkoštanealáhus sáhtta dan vuodul mii bajábealde lea namuhuvvon, definerejuvot ahte lea navddašit ja vásihit buriid meahcis, sihke turisttat, gávpemátkkošteaddjit ja ustibat/sohkaguossit.

3.4 Meahcástanealáhusaid rievdan

Maŋimus čuohtejagiid leat vuodđoealáhusat, guolástus, eanadoallu, boazodoallu ja meahcásteapmi leamaš sámi guovlluid ássama vuodđun. Meahcci riggodahkan lei erenoamáš dehálaš eanadollui ja boazodollui gitta mannan jahkečuoddi gaskamuddui. Das maŋgil de eanadoalus eanet gilvigohte ođđa eatnamiid ja doalut šaddet stuorát ja ođđaáigásaččabut ja meahcceriggodagaide ii lean šat nu dárbu. Boazodilis fas maŋgil maŋimus soadi máksojuvvui dađistaga eanet bohccobierggu ovddas ja dađis nohkagođii dárbu lassidietnasii meahcebuktagiin. Seammás stuoroghte čoahkkebáikkii ja sin lohku

lassánii guđet eai lean njuolga vuodđoealáhusain, ja nu "álbmot" ávkkástallagođii eanet aht` eanet meahcceburiin (Prestbakmo 1994).

Norggas lei dábálaččat beroštupmi lassánan kommersialiseret meahci dan mielde ahte árbevirolaš eana- ja vuovdedoalu boađut leat njiedjan mañimus jagiid. Erenoamážit eanaeaiggátserviin ja mátkkoštanealáhusserviin leat álggahuvvon moanat stuorát proševtta lasihan dihtii árvoháhkama meahcis ja meahccevuođđuvvon mátkkoštanealáhusas erenoamážit.

Mánngas leat čujuhan daid nuppástusaide mat meahci ávkkástallamis leat (Sandberg m.fl. 2000, Arnesen 2003 ja 2006, Sandberg og Fedreheim 2008), maiddái čujuhan Stuorradiggedieđáhussii nr 39 (2000-2001) olgunastima birra. Álbmot dađis gáidá árbevirolaš doaimmain nugo várremátkkiin, murjemis, sáivaguollebivddus, čuoigamiin ja dan sadjai leat olgunastindoaimmat main lea leaktu ja leat gelddolaččat, nugo meahccesyhkelastin, mohtorjohtolat, kiting, heliskiing, várregizzun jna. Erenoamáš bures oaidná dan nuoraid gaskkas ja das lea oktavuohta eará servodatsurggiid eará ođđaáigeguoski rievdanproseassain. Vaikke dát guoská miehtá riikii, de ferte jáhkkit ahte dát rievdanproseassat gevvet ja geavvagohtet sámi guovlluinge.

Sámi servodagas lea álo leamaš hui nana politihkalaš beroštupmi meahcásteapmái ja meahcástanealáhusaide. Lea leamaš stuorra beroštupmi ealáhusserviide Sámi bivdo- ja meahcástansearvi ja Goahtegearret (geahča 3.5 kap.) ja muhtin áiggiid leat leamaš olu miellahtut. Meahcástanealáhus lea maiddái Sámedikkis divaštallon vuđolaččat, sihke jagis 2007 *Dieđáhusas meahcástanealáhusaid ovdánahttima birra* ja jagis 2008 *Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusa árvoháhkanprográmmas*.

Sámediggi lea árvoháhkanprográmma prográmmaválddahallamis dahkan SWOT-analysa lotnolasealáhusaid dilis. Olu dán analysas guoská meahcástanealáhusaidege. Meahcástanealáhusaide gullet vuosttažettiin dakkár ealáhus- ja navddašanávdnasiid čohkken ja buvttadeapmi mat leat vuodđuvvon murjjiid, urtasiid/šattuid ja sáivaguoli vuodđoávdnasiidda.

Dálá dili čoahkkáigeassun nugo dat leat čilgejuvvon SWOT-analysas, lea ealáhusa nannoseamos bealli dat eahpeformála máhtu mii olbmuin lea meahcceriggodagaid hálddašeamis ja čohkkemis, ja ahte lea regionála márkan báikkálaš biebmobuktagiidda. Eahpeformála gealbu sáhtta leat vuodđun ahte buktagiid hálddaša ja reide jierpmálaččat. Heajos bealli, lea váilevaš infrastruktuva čielgaseamos. Heajos infrastruktuva dulkot mii go leat nu moadde meahcástanealáhusfitnodaga, moadde dahje ii oktage mii vuostávdá vuodđoávdnasiid, moadde buktaga ja áibbas moadde nisjabuktaga. Dása čuozaheamis de eai leat galle biđgejeddji (distributøra) iige danne olus márkaniid ektui.

Sámediggi deattuha vejolašvuodaid válddahallamis buktagiid kvalitehta (dearvasat, buhtásat ja lunddolaččat), vejolašvuhtii ovdánahttit nisjabuktagiid mat leat vuodđuvvon árbevirolaš máhttui ja ahte lagasguovllus leat olu ávkkástalakeahtes vuodđoávdnasat.

3.5 Meahcástanealáhusaid ráddjen

Meahcástanealáhusaid lea váttis ráddjet dan láhkai ahte sáhtta identifiseret meahcásteaddjiid. Man vuodul sáhtášii ráddjet fitnodatšlájaid sáhtta leat *Standard for næringsgruppering* (ealáhusjoavkkuid standárda) maid SSB atná. Dás sáhtta meahcástanealáhus dan ektui mo Sámediggi lea definieren meahcástanealáhusa ráddjejuvvot kodaide:

Koda	Suorggit
01280	Gilvit suvlliid ja aromáhtalaš, dálkkaš ja farmasøytalaš šattuid
01290	Gilvit mánggajagáš šattuid muđui
01630	Šattuid dikšut maŋŋil go daid lea čoaggán
01700	Bivdu, fuođđodikšun ja bálvalusaid mat gullet bivdui ja fuođđodikšumii
02300	Čoaggit meahccešaddi buktagiid eará go muora
03120	Sáivaguollebivdu
03220	Akvakultuvra
10201	Buvttadit sálteguoli, goikeguoli ja ráktoguoli
10840	Buvttadit máisttalasáhusávdnasiid ja suvlliid
10890	Buvttadit biebmávdnasiid mat eai leat eará sajis namuhuvvon

Dán klassifiserema hedjodat lea ahte diehtá, sámi guovlluin ahte eanaš meahcásteaddjit jođihit dáid lotnolasat eará ealáhusaiguin. Dát mearkaša ahte mánggas eai leat logahallon SSB ealáhuskodain. Bargo- ja searvádahttindepartemeantta (AID) gohččuma mielde lea Sámi Ealáhus- ja guorahallanguovddáš (SEG) čađahan geavaheadjiiskadeami sámi ássanguovlluid lotnolasealáhusdoalliid gaskkas. Raporttas bođii ovdan ahte lei váttis válljet fitnodagaid dán iskkadeapmái. Válljejuvvon gielddaid ealáhuskantuvrraid dieđut ledje vuodđun dán válljemii, earret dieđuid suorgeserviin ja sis geat leat sierra ealáhusain main lea erenoamáš máhttu dáid ealáhusaid birra. Raporttas čujuhuvvo ahte sáhttet leat boasttogáldut dán válljemii, danne go SEG gaskan barggu fuomášii ahte mánggas guđet ieža definerejit iežaset lotnolasealáhusdoallin eai leat logahallon suorgeserviin, dahje eai adnojuvvo danin daid gielddain (SEG 2009).

Dát lea min guovduge. Jus galggaš ollislaš gova oazžut, de livččii galgan čađahit gažadaniskadeami sámi guovlluid visot fitnodagain. Dákkár kártema ii sáhte dahkat almmá olu resurssaid haga. Dán raporttas mii danne iskkastat ealáhuskodaide bokte, ja atnit dan mii SEG:s lea dan rapporta atnimii, kártet meahcástanealáhusfitnodagaid.

3.6 Meahcástanealáhusaid duhkodat

3.6.1 SSB ealáhusjoavkkuid standárda

Go ohcá almmolaš statistihkain Norggas (www.ravninfo.no) ealáhuskodaidda mat galggašedje fátmastit meahcástanealáhusaid, lei boadusin ahte 64 doaimmaheaddji ledje logahallon dan gávccii kodiid vulobeale tabeallas doppe gos lea Sámedikki ealáhusovdánahttinruđa doaimmaguovlu².

Koda	Suorggit	Galle doaimbi
01280	Gilvit suvlliid ja aromáhtalaš, dálkkaslaš ja farmasøytalaš šattuid	0
01290	Gilvit mánggajagáš šattuid muđui	0
01630	Šattuid dikšut maŋŋil go daid lea čoaggán	7
01700	Bivdu, fuođđodikšun ja bálvalusat mat gullet fuođđodikšumii	2
02300	Čoaggit meahccešaddi buktagiid eará go muora	0
03120	Sáivaguollebivdu	3
03220	Sáivačáhcevuodđuduvvon akvakultuvra	9
10201	Buvttadit sálteguoli, goikeguoli ja ráktoguoli	12
10840	Buvttadit máisttalasáhusávdnasiid ja suvlliid	1
10890	Buvttadit biebmoávdnasiid mat eai leat eará sajis namuhuvvon	2
	Submi	36

3220 koda – Akvakultuvra ii leat oktage fitnodagain mii dárkilat guorahallamis gulašii sáivaguoli biebmanii dahje gilvimii. Danne ii fátmastuvvo dát ealáhuskoda meahcástanealáhusdoahpagii dán guorahallamis ja danne sihkastuvvo. 10201 koda – *Sálteguoli, goikeguoli ja ráktoguoli buvttadeapmi* fátmasta fitnodagaid mat reidejit sáltečáhceguoli, iige dalle fátmmas meahcástanealáhusdoahpagii.

² Doaimmaguovlu masa lea ohcanláhka doarjja ealáhusovdánahttimii ja maid Sámediggi hálddaša leat 14 olles gieldda ja 12 gieldaoasi, dát leat Máttá-Várjjagis oasis, Unjárga ja Deatnu, Gámgaviikkas oasis, Davvinjárggas oasis, Kárášjohka, Porsáŋgu, Davvisiiddas oasis, Muosáin oasis, Fálesnuorri, Láhppi, Álttás oasis, Guovdageaidnu, Návuotna, Gáivuotna, Omastvuotna, Ráissás oasis, Loabat, Rivttáhis oasis, Skánit, Romssa gávpogis oasis, Evenáššis oasis, Divttasvuotna, Hábmiris oasis ja Narviikkas oasis. Earret dan leat sápmelaččat Sáccás, Leaŋgaviikka gielddas ja máttasámiguovllus doaimmaguovlui fátmastuvvon, sii eai datte leat dán guorahallamis mielde.

Ođđa govva čájeha danne ahte leat 17 logahallon meahcásteaddji dan geografálaš doaibmaguovllus.

Koda	Suorggit	Galle doaibmi
01630	Šattuid dikšut maŋŋil go daid lea čoaggán	7
01700	Bivdu, fuođđodikšun ja bálvalusat mat gullet fuođđodikšumii	2
03120	Sáivaguollebivdu	3
03220	Sáivačáhcevuodđuduvvon akvakultuvra	2
10840	Buvttadit máisttalasáhusávdnasiid ja suvlliid	1
10890	Buvttadit biebmovávdnasiid mat eai leat eará sajis namuhuvvon	2
Submi		17

Dát diehtelasat ii eisege govve ollásit galle doaimmaheaddji leat dán ealáhusas, muhto lea geažideaddjin ahte man olus soitet leat dán ealáhusas. Dát nanne dan čuoččuhusa ahte jagis 2009 eai leat galles guđet hálidit bargat meahcástanealáhusaiguin ja vel moaddásiin lea dat deháleamos birgenláhkin. Jus vuodđuda dasa man galles leat ealáhusas ja mii lea gálvojohtu, de ii lea olu mii čujuha dan guvlui ahte lea vuodđu cegget meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža.

Statistihka ja duhkodaga hástalusaid bidjá ovdan maiddái Sámi statistihka fágalaš analysajoavku *Sámi logut mitalit II:s*, ja dalle erenoamážit sierranas lotnolasealáhusaide.

”Sámi statistihka ovdánahttimis lea sávahahttin ahte dát aspekta bohtá čielgaseabbot ovdan – áinnas sierra kategorijain. Dan oktavuodas soaitá leat ávkkálažžan árvvoštallat mo meahcásteapmi ja duodji, mat dábálaččat doaimmahuvvojit lotnolasat eará ealáhusaiguin, sáhttá bohtit oidnosii oppalaš ealáhusstatistihkas.”
(Sámi logut mitalit 2 – 2009)

3.6.2 SEG raportta oassi

Vuosttain raporta SEG:s (2009), čájeha ahte ledje mielde 132 lotnolasealáhusdoalli Máttá-Várjjaga rájes gitta Divttasvutnii, main 66 olbmo (50 %) vástidedje iskkadeami. Iskkadeapmi čájeha ahte 27 daid 66 olbmos vižžet dietnasa meahcásteamis, nappo lea birrasii 40 % meahcci oassin lotnolasealáhusas. Eanaš daid 66 olbmos guđet vástidedje, barget lotnolasat ja vižžet dietnasa guovttu dahje golmma ealáhusas. Dábáleamos lotnolasvuohki mas meahcásteapmi lea mielde lea meahcásteapmi/mátkkoštanealáhus, dasto meahcásteapmi/duodji ja hárvvemus lea meahcásteapmi/eanadoallu. Raporta dasto čájeha ahte 19 dain 64 almmuhit ahte sis lea leamaš meahcásteamis gálvojohtu (SEG 2009).

Bajábeale kapihttalas čujuheimmet dasa ahte leat 17 logahallon ealáhusdoalli sámi guovlluin ja SEG-raporta čájeha ahte 19 vižžet gálvojođu meahcásteamis, vaikke 27 almmuhit ahte atnet iežaset lotnolasealáhusdoallin mas meahcásteapmige lea mielde. Vaikke dieđut leat eahpesihkarat, de lea konklusuvdna ahte eai leat nu galle ealáhusdoalli birra sáhka.

3.6.3 Ealáhussearvvit

Guokte searvvi leat organiseren meahcásteaddjiid ja lotnolasealáhusdoalliid ja dain lea leamaš ulbmilin buoridit meahcásteaddjiid eavttuid. Dat leat Sámi bivdo- ja meahcástansearvi ja Goahtegearret.

Sámi bivdo- ja meahcástansearvi lea lágidan jahkái 2008 miellahttolisttu ja das leat 148 máksi miellahttu. 142 dáid 148 olbmoss leat Finnmárkkus eret, ja áibbas čielgasit eatnašiin dain fas eret Guovdageainnus. Searvi lea politihkalaš neutrála beroštussearvi man mihttun lea ovddidit ja joatkit árbevirolaš sámi kulturvuođđuduvvon meahccedoaimmain ja meahcástemiin sámi guovlluin. Juohkehaš guhte berošta ja hálida bargat searvvi ulbmilia ovddas, sáhtta leat searvvis miellahttun.

Goahtegearret ceggejuvvui 2002 dainna ulbmilin ahte galgá ovddidit ja fuolahit sámi ássanguovlluin meahcce- ja lotnolasealáhusdoalliid beroštumiid, sihke ekonomalaččat, sosiálalaččat ja kultuvrralaččat. Jagis 2006 ledje searvvis 101 miellahttu. Goahtegearret ii leat ohcan doarjaga 2008 ovddas iige leat danne addán ođastuvvon miellahttolisttu.

Bivdi lea mearrasámi bivdo- ja guolástussearvi, ceggejuvvon 2005, dainna ulbmilin ahte áigu ovddidit ja fuolahit mearrasámi beroštumiid ja vuoigatvuođaid merrii ja mearas. Das ledje 35 miellahttu 2005:s. Bivdi fuolaha beroštumiid mat gullet merrii ja marina riggodagaide, mat eai leat váldon mielde dán barggus, eatge šat eanet dan birra daja.

3.6.4 Eará searvvit

Utmarkkommunenenes Sammenslutning, USS, (Meahccegielddaid ovtastus) vuođđudedje 40 gieldda jagis 1996. Jagis 2008 ledje mielde 81 miellahttogieldda. Sámi gielddain leat earret eará Gáivuotna, Omasvuotna, Hápmir, Árbordi ja Snoasa USS:s mielde.

USS ulbmilin lea ovddidit miellahttogielddaid beroštumiid juohkelágan meahcceáššiin. USS galgá maiddái geahččalit nannet báikkálaš iešstivrejumi meahccehálddašanáššiin ja buoridit ovttasdoaimma gaskal luonddu- ja birasgáhttema ja báikkálaš ealáhusovdáneami deastaid.

USS veahkeha gielddaid dakkár áššiin go meahccehálddašeamis, boraspirehálddašeamis, areálahálddašeamis, gáhttenáššiin, mánggalágan lánkaevttohusain jna. USS galgá vel leat doaimmi gulaskuddanproseassain Sámi vuoigatvuođalávdegotti II árvalusa čuovvoleamis. (Gáldu: www.utmark.no).

4 MEAHCÁSTANEALÁHUSAIDE RIGGODAGAT JA VEJOLAŠVUOĐAT

Visot meahcceávkástallan lea vuodđuduvvon daid riggodagaide mat leat olámuttus ávkástallamii. Eai leat datte olámuttu várdosat das man olu leat iešguđet riggodagat maid sáhtá ávkástallat ealáhuslaš ulbmiliidda. Šattašii dán prošeavtta rámmaid olggobeallai válddahallat mii čilge iešguđet riggodagaid ávkástallánveara meari ja ekonomalaš potenciála. Gal leat maddái riggodagat mat dál eai adnojuvvo leat ávkástallanvearan ealáhuslaččat, muhto main boahttevuodas soaittášii leat sakka árvu. Danne mii dás bidjat ovdan guoskevaš meahcceriggodagaid main dál atnit leat ealáhuslaš potenciála.

Ferte aiddostahttit ahte dat riggodagat mat dán kapihttalas ovdanbiddjojít eai leat dievaslaččat dan hárrái mat sámi guovlluin leat gávdnamis, eaige leat visot vejolašvuodát eaige potenciálat váldon mielde. Mii dás boahtá ovdan lea dat maid mii oaivvildat leat áigeguovdileamos riggodagat, main lea buoremus potenciála ja danne dat mat leat ollašuhhtimussan dego oassin boahttevuodá ja árvoháhkki meahcástanealáhusas.

4.1 Bivdu ja fuođđut

4.1.1 Riggodagat

Fuođđut leat prinsihpas visot meahccееallit maid bivdá, namalassii stuorrafuođđut, smávva-fuođđut ja mearranjiččehasat nugo njurjot. Stuorrafuođđuid, mat sámi guovlluin leat ealga, atná eanaeaggát bivdovuogátvuodá vuovdimii dahje ieš daid bivdá. Muhtin oassi dás vuvdojuvvo biergoreidenfitnodagaide. Mii leat gulaskuddan deháleamos fuođđo-oastiin Finnmárkkus guđet mitalit leat gálvojođu sullii 100 ealga jahkásaččat Finnmárkkus. Dát ii datte gohčoduvvo bivdun ealáhusa oktavuodas. Njuorju lea dábálaččat sámi guovlluin adnojuvvon bibmui, biktasiidda ja eará adnobiergasiidda. Doaimmat mearas eai datte fátmmastuvvo dán guorahallama mandáhttii. Dán guorahallamis ráddjejuvvojít danne fuođđut fátmmastit nannáma orru smávva-fuođđuid.

Ávkástallanveara smávva-fuođđut leat rievssat, giron, meahccelottit (čukčá, hurri, bakku), čáhcelottit (duorššut, buokčevuojažat, goalssit), čuonji, ruksesrieban ja njoammil. Bivdostatistikat govvidit man olu leat riggodagat, ja dán statistikaid mielde (www.ssb.no) lea rievssat dat stuorámus riggodat Norggas mas gaskamearalaš jahkásaš bivdu 2001-2008 áigodagas lea 245 000 rievssaha. Vástideaddji girona dáfus lea 132 000. 2008 leat 43 % rievssaha ja 50 % girona dieđihuvvon bivdojuvvon dain 4 davimus fylkkain. Eará fuođđošlájaid eai leat lahkage nu alla logut. Árbevirolaš ealáhuslaš ávkástallan lea leamaš bivdu vuovdimassii, muhto dađis lea ávkástallan lassánan mátkeealáhusoktavuodas (láigoheapmi idjadeapmái ja lágideapmi). Árbevirolaš bivddus vuovdima várás ii leat šat nu mávssolaš dál. Finnmárkoopmodaga (FeFo) guovllu siskkobearde navdojuvvo ahte sullii 5 % bivddus lea gárduma oktavuodas, ja eanaš dahket dan skuvlaluohkát ja penšunisttat. Dušše áibbas moaddásis lea bivdu dan mađe ahte sáhtá leat dihto ealáhuslaš mearkkašupmi. Fállojuvvo vel rievssat mii lea báhččojuvvon hávlabissuin, muhto dát eai leat nu bivvnuhat

márkaniin. Finnmárkku oastiid dieđuid vuodul jođihuvvo viehka unnán rievssat, sullii 1000 rievssaha. Datte lea hirbmat buorre márkan.

SND (Innovasjon Norge) meroštallá ahte 2000:s lei vuosttasárvu stuorrafuodđuin 460 miljon kruvnno ja smávva fuodđuin fas 42 miljon kruvnno, oktiibuot 502 miljon kruvnno. Bivdoárvu meroštallui lagabui 1,4 miljárdda kruvdnui. Dát eai leat dárkilis logut, muhto čájehit čielgasit ahte bivdoárvu (koartavuovdin, lágideapmi ee.) lea olu eanet go fuodđuid vuosttasárvu.

Raportta mielde mii lea ráhkaduvvon Norges Bondelag ja Norges skogeierforbunda ovddas 2005 (Kjellmann 2005) lea Norggas čieža bivdoveara šlája mat sáhttet gilvalit riikkaidgaskasaš kommersiealla márkaniin. Sámi guovlluide guoská dát elggaide ja rievssahiidda, mas rievssatbivdu lohkkovuvvo leamen dat mii álbmoga geasuha. Lagamus ja stuoramus márkan rievssatbivdui lea Norga sullii 50-60 000 bivdiin. Rievssatbivdu lea hirbmat bivnnut, áinnas daid vuosttas bivdovahkkuid iige leat makkárga bivdu man ovddas nu olu máksojuvvo vásáhusaid árvvu ovddas.

Mátkeeláhusaid dáfus sáhtta eallišlájainge, mat eai adnojuvvo fuodđun leat ealahuslaš árvu, mahkáš loddegeahččan dahje safari.

4.1.2 Bivdu ja fuodđuid ávkkástallanvejolašvuodát/potensiála

Rievssatbivddus ealahussan, namalassii bivdu vuovdima várás, lea eahpitkeahhtá potenciála márkaniin, muhto eai leat nu olusat mat dan dahket, ii leat olus gálvojohtu ja riggodatfidnen sáhtta sakka molsašuvvot. 2009/2010 jahkodahkii lea sáhka gáržžidit gárduma Finnmárkkus go lea nu unnán rievssat. Buoremus potenciála lea danne bivdovuovdimis, bivdovásáhusain, idjadeamis ja guossoheamis. Bivdovuogiatvuodá (bivdokoarta) vuovdá eanaeaiggát, mii sámi guovlluin lea eanaš Finnmárkoopmodat Finnmárkkus ja Statskog daid eará guovlluin. Lea sakka potenciála árvoháhkamis idjademiid ja guossoheami, ofelastima, ja eará lágideami vuovdimis rievssatbivddu oktavuodas. Finnmárkoopmodaga guovllu siskkobealde lassánedje olggobeale Finnmárkku ássi bivdit 500 %:in 2001 -2006 áigodagas. 2006:s ledje váile 5000 olggobeale Finnmárkku ássi guđet lotno bivdokoartta. Dát lohku lea sakka njiedjan 2008:s danne go rievssatlohku lea njiedjan garrasit. 2006:s dieđihuvvui badjel 80 000 bivdon rievssaha, ja 2008:s fas 20 000. Eai leat sámi guovlluin makkárga dieđut rievssatbivddu vuovdima oktavuodas, earret bivdokoarttaid vuovdimis, ja min dieđu mielde eai leat meroštallamat potenciáliige.

Kjellmann (2006) mielde lea hástalussan jurddašit ođđa vuogi mo lágidit láigoheami, mahkáš juohkit bivdoreurssaid áiggis ja logus. Lunddolaš rievddadeamit máddodagas leat hástalussan áinnas olgoriikkalaš bivdiid ektui, go norgalaš bivdit gal eanaš dihtet dán birra.

Sámi guovlluin bivdet olggobeale bivdit iehčanassii, namalassii ahte eai oastte olles fálaldaga mas lea idjadeapmi, guossoheapmi ja ofelastin. Okta sivain dása lea ahte eai leat nu máŋga dákkár olles fálaldaga. Hástalussan lea ráhkadit fálaldagaid mat leat doarvái geasuheaddjain ahte bivdit hálidit máksit eanet, áinnas daid guovlluin gos ii leat rádjá ahte galle bivdi sáhttet leat. Leat stuorra guovllut gos ii olus bivdojuvvo. Dáid guovlluin lea datte

váttis geavahit, go lea guhki dohko luottas, iige doppe leat áktánas infrastruktuorra fállat alladásat idjadeami ja guossoheami. Ovttasbargu gaskal eanaeiggáda, hálddašeami ja mátkeealáhusdoalliid (bivdofálaldagaid fálliid) sáhtášii leat mearrideaddjin ráhkadit buriid fálddagaid dáid guovlluide.

Máhttu márkaniid birra lea mearrideaddji mearkkašahhtin ráhkadit buriid fálddagaid. Lea oainnat hirbmat resursagáibideaddji háhkat buori márkamáhtu, áinnas riikkaidgaskasaš márkaniidda. Ovttasbargu doaimmaheaddjiid gaskka lea danne dárbbášlaš. Nana báikemáhttu, ja máhtu áinnas sámi kultuvrra birra, livččii lassiarvun buktagiidda ja ásavivččii erenoamáš buktagiid gáibideaddji márkaniin.

Go čoahkkáigeassá de gáibida bivdovásáhusaid ovdánahttin ekonomalaš ceavzilis ja mávssolaš ealáhussan, viehka olu investerema infrastruktuovrras ja rusttegiin, gealbolasi ja ovttasbarggu. Ovttasbargui ii leat doarvái ovttasbargat buktagiid ja bálvalusaid fálliid gaskka, muhto maiddá gaskal fálliid, hálddašeami, eanaeiggádiid ja ruhtadanásahusaid.

4.2 Sáivaguolli

4.2.1 Riggodatvuodđu

SND-raportta 05-2003 (Strategisk plan for næringsmessig utnyttelse av fisk og ferskvannskreps) ja Handlingsplan for innlandsfisk (sáivaguolledoaimmaplána) (Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta, 2006) mielde sáhtá Norggas jagis bivdit sullii 11 500 tonna sáivaguoli (dása ii gula anadroma luossaguolli). Árvvu mielde bivdet joavdobivdit 7 000 tonna jahká. 2006 jođii gárvun sullii 245 tonna, mas meroštallon vuosttasárvu lei 9,5 miljon kruvnnu, sáivaguolli mii lei fidnodoaimmas bivdojuvvon (www.bioforsk.no). Danne leat sakka riggodagat atninláhkai lassi ávkkástallamii. Guoli kvalitehta sáhtá datte molsašuddat sakka muhtin jávrriin ja čázádagain. Dáid jávrriin ja čázádagain dárbbášuvvojit bivdo- ja dikšundoaimmat jus galggaš kvalitehta buoridit.

Árbevirolaš ávkkástallan sáivaguolis ealáhusatnui lea leamaš fidnobivdu luondduguolis, njuolga vuovdimii dahje reidemii. Eará áigeguovdilis ávkkástallanvuogit leat nannámis guollebiebman ja guolástanturisma.

Norggas leat oktiibuot 660 luossajohtti čázádaga, ja jahkásaččat goddo joavdobivddus gaskal 75 000 ja 150 000 luossa ja su. 80 000 – 120 000 guvžá. Earret guvžábivddu, ávkkástallo luondduluossa dušše joavdobivdimii buot jogain earret Deanučázádagas, ja muhtin muddui Njávdamis (Käppälä-bivdu). 1975 – 2008 áigodagas bivdui gaskamearálaččat 43 % Deanučázádaga sálaš golgadagas, buodus ja botnefierpmis (Niemelä m.fl. 2009).

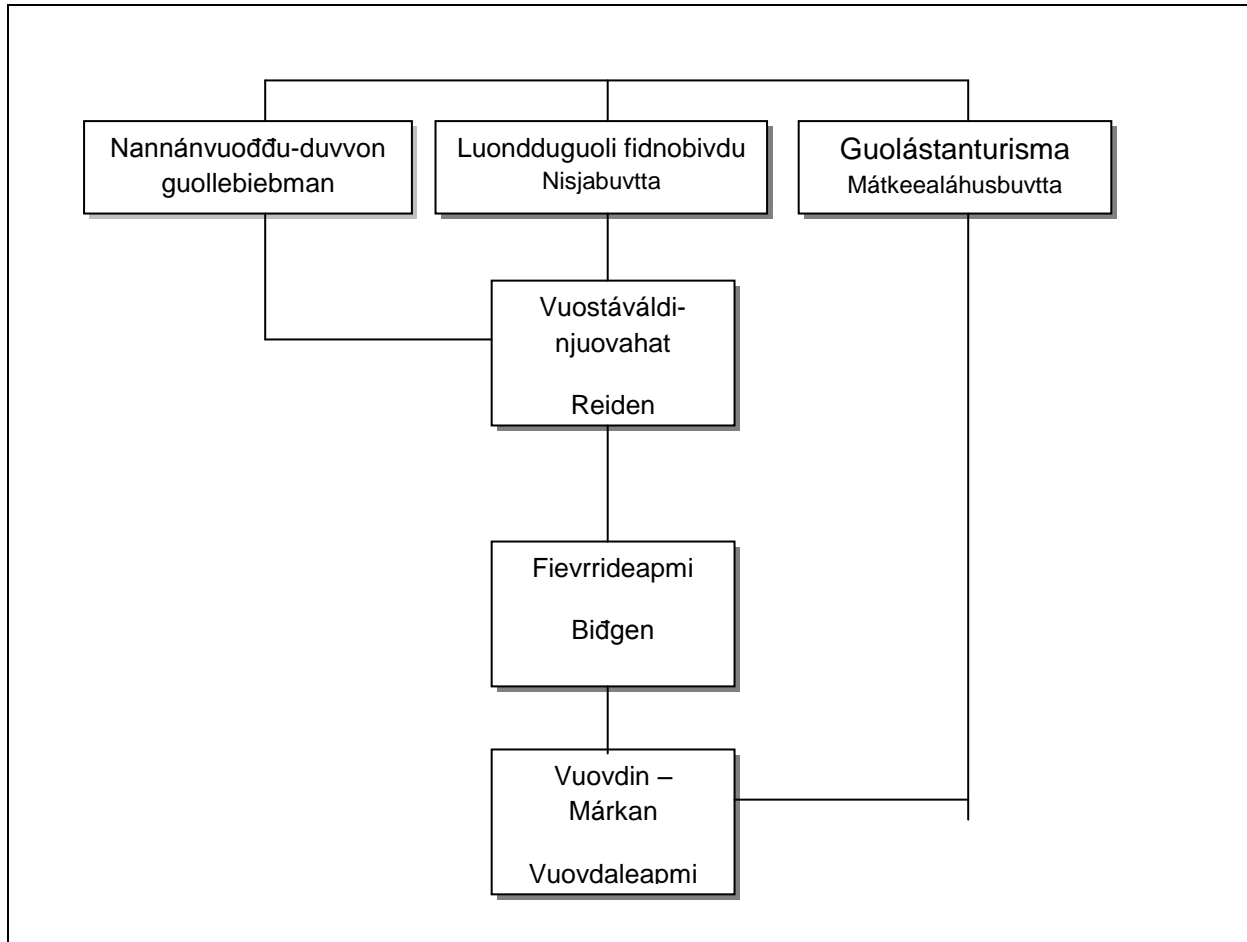
4.2.2 Sáivaguoli potenciála

St. dieđ. Nr 28 (2007-2008) Sámeapolitihkka nanne ahte lea ovdánahttinpotensiála sáivaguoli bivddus ja buvttadeamis. Ráđđehus álggahii 2008 5-jagáš ovdánahttinprográmma sáivaguoli várás, dainna áigumušain ahte šattašedje buresdoaimbi ealáhusat main leat stuorát fáaldagat kvalitehtasihkarastojuvvon buktagat ealáhusguolásteamis, sáivaguollebiebmamis ja guolástanturismmas. Ovdánahttinprográmma lea doaibmaplána vuođul maid Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta almmuhii 2006³. Doaibmaplánaš čujuhuvvo ahte vuosttažettiin lea stuorra potenciála sáivaguoli reidemis. Luonddobivdon smávvguliid biebmamisge adnojuvvo potenciála, muhto jus galggaš dás šaddat doarvái mearri ferte biebmamii dorvvastit. Sáivabiebman adno leat nisjebuktagat ja lohkkajit vuovdimii norgga márkaniin. Dás lea potenciála mángga šládji sámi guovlluinge.

Sámi guovlluid hástalussan guolásteamis sáivaguoli oktavuodas, lea oažžut áigái buriid guollejávrriid mat sáhttet leat vuođđun ealáhusguolásteapmái, seammás go ferte lágidity guollevuostáváldi. Čuolmmat vuovdaleapmái ja biđgemii váldojit ovdan sáivaguolledoaibmaplánaš. Doppe čujuhuvvo ahte nu guhká go ii leat olu sáivaguolli vuovdemassii, de dat headušta ahte lea stáđis vuovdinmearri guolli ja kvalitehtasihkarastin (Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta 2006). Danne čujuhuvvo ahte ii leat ávkkálaš hukset govda fáladaga biđgemis ja vuovdaleamis. Dát leat čuolmmat mat leat dehálaččat sámi guovlluid sáivaguolleovdánahhtima vejolašvuođain.

Sáivaguoli sáhtta ávkkástallat ealáhusatnui 3 láhkai, ja govvošis vulobealde leat árvogevllit govvejuvvon skoválaččat (vrd. Handlingsplan for innlandsfisk, LMD, 2006). Dáin leat moanat oktasaš hástalusat, muhto maddái sierranas hástalusat juohke árvogevllis.

³ Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta. (2006). *Handlingsplan for innlandsfiske – Handlingsplan for økt bruk av innlandsfisk som grunnlag for verdiskaping innen mat- og opplevelsesproduksjon*. Oslo: Landbruks- og matdepartementet.

Vuosttasárvu fidnobivdon sáivaguolis (earret luosa) meroštallui Norggas 2006:s 9,5 miljon kruvdnui. Reidemiin navdo ahte árvu livččii lasihuvvon 20 miljon kruvno rádjai. Sállaša realisttalaš lasihemiin, oktan buoret buktagiiguin, reidenvugiiguin ja teknologijain navdo potensíala johtilit sáhttit rasttildit 50 miljon kruvno.

Bibmojuvvon sáivaguoli potensíalas lea viehka nana potensíala, sihke nationála ja riikkaidgaskasaš márkaniin. Dál ii leat olu buvttadeapmi, muhto sakka eanet go fidnobivdojuvvon luondduguolis. 2008 vuvdojuvvui 468 tonna rávdu/guvžá Norggas, eanaš oassi Nordlánddas (www.ssb.no). Eará šlájaid buvttadeapmi (ruškesdápnot, čuovža, vuskon, biikaveakseguolli jna.) ii leat mearkkašanveara, muhto dáid šlájaid lea mearkkašahtti márkapotensíala. Norga lea njunuš luosa ja girjeluosa biebmamis, ja olu dán máhtus ja teknologijias sáhttá sirdit sáivaguollebiebmamii.

Norges Skogeierforbund ja Reiselivsbedriftenes landsforening bivdima mielde árvvoštalai Norsk institutt for naturforskning (NINA) 2004 joavdoguolástusa ollislaš jahkásaš gálvojođu siseatnamiin leat sullii 900 miljon kruvno, mas guollevuovdin lea su. 260 miljon kruvno.

Sáivaguolledoaimmaplána bargojoavku oaivvilda ahte árvvu mielde lea potenciála 1,3 miljárdda kruvnnu, mas 300 miljovvna kruvnnu lea guollekoartta vuovdin.

Dat potenciála mii lea bajábealde válddahallon guoská miehtá riikii. Eai leat vástideaddji meroštallamat sámi guovlluid ektui. Sámi guovlluin leat sakka čáhce- ja čázádatriggodagat, nu ahte dáid guovlluinge livččii nana árvohákanpotensiála. Potensiála lea buorre luondduguliid bivdimis, muhto sáivaguollebiebmamis ja turisttaid várás guolásteamis lea vel ain buoret potenciála.

Sáivaguolledoaimmaplána mielde adnojuvvo ahte jahkásaččat bivdet su. 150 000 olbmo norgga čázadagain, ja dáin su. 70 000 bivdet dušše luosa. Ollislaš loguin leat su. 25 % olgoriikalačča. Luossabivdit jođihit jahkásaččat 1,4 miljárdda kruvnnu ovddas, mas 30 % lea guolástanvuoigatvuođa oastimii. Potensiála meroštallo leat su. 2,2 miljárdda kruvnnu.

4.2.3 Mii gáibiduvvo jus galggaš potenciála luvvet?

Jus galggaš potenciála luvvet leat mánggat hástalusat mat fertejit čovdojuvvot, sihke hástalusat mat leat oktasaččat sierranas árvogeavlliide ja hástalusat mat leat sierranasat árvogeavlliide (ávkkástallanvuogit). Sáivaguolledoaimmaplána (LMD 2006) válddahallá mánggaid hástalusaid ja doaimbajuid vai potenciála luvvejuvvo.

Oktasaš hástalusat fátmastit resursavuođu ja hálldašeami, vuoigatvuođaid ja eaiggátgaskavuođaid. Guolle- ja čáhceriggodagaid ferte hálldašit ceavzilis vuogi mielde sihkarastin dihtii optimála buvttadeami ja buori kvalitehta guollái. Guolle- ja čáhceriggodagaid hálldašeapmi lea juogaduvvon gaskal stáhta, gieldda ja vuoigatvuođalačča (eanaeaiggáda). Dáid riggodagaid birra ferte máhttu, ja buorre ovttasdoaimma gaskal iešguđet doaimmaheaddjiid oažžun dihtii riggodagaide buori hálldašeami. Sámi guovlluin lea vel hástalus ovdánahttit sámi beali lassiarvun buktagiin ja bálvalusain.

Fidnuguolásteami árvogeavllis lea váldohástalus organiseren, kvalitehta, vuovdaleapmi ja biđgen ja vel buvttaovdánahttin. Doaimmaplána bargojoavku atná ávkkálaš ordnema guovddážiin leat ieš dat geađgejuolgin fidnuguolásteami geavatlaš doaimmalágideapmi. Báikkálaš dásisge dárbbášuvvo organiseren, ainjo vuovdaleamis, vuovdimis ja biđgemis. Buorre kvalitehta (sturrodas ja vuoibmi) lea eaktun sihke fidnuguolásteapmái ja turisttaid várás guolásteapmái, ja heajos vuoibmi lea áinnas oktan parasihtiguin man geažil guolli ii dohkke vuovdingálvun. Biđgemii ja vuovdimii gullá sihke logistihkka (fievrrideapmi) ja reidema vejolašvuohta (čollen, páhkken, reiden) ja lea stuorra hástalus go mearit eai leat stuorrát.

Sáivaguollebiebmama árvogeavllái lea gánnáheapmi stuorra hástalus, go gáibiduvvojit sakka investeremat ja leat alla doaimmagolut smávva rusttegiidda. Leat garra birasgáibádusat, mii vel dagaha alla buvttadangoluid. Márkanheivehuvvon buktagat ja buvttadeami beaktilahttin lea danne dehálaš, mii mearkkaša ahte dárbbášuvvo nana FoU-bargu.

Guollekvalitehta lea dehálaš hástalussan turisttaid várás guolásteapmái, go lea dehálaš joavdoguolásteaddjiide dábálaččat, ja áinnas spesialisttaide, ahte guolli lea dihto stuoris ja buori kvalitehtas. Hálddašnmáillet mat dán sihkarastet leat danne mearrideaddjin. Eai leat galle fitnodaga mat fáallet lágiduvvon guollefálaldaga ollislaš páhkkan, ja leat sakka hástalusat márkaniid ektui (uhcán resurssat vuovdaleapmái, garra riikkaidgaskasaš gilvu ja eanaš dážat hálidit álkkes hálbbes buktagiid.) Biđgen ja vuovdin olgoriikii lea sakka hástaleaddjin smávva fitnodagaide, nu ahte dárbbášuvvo čohkket stuorát buvttaporteføljaid. Ovttasbargu ja fierpmádat leat čoavddadahkkit dán oktavuodas.

lešguđet árvogevllit eai sáhte datte leat sierralaga. Sáivaguollebiebmamis leat stuorra mearkkašupmi fidnoguolásteapmái go dat galggašii doarvái meari doallat vai sáhtta bisuhit vuostávdima, biđgema ja vuovdima. Fidnoguolásteapmái, mas ii leat olus mearri ja lea oanehis áiggis, illá sáhtta bealuštit ahte dasa investere dárbbášlaš infrastruktuvrra ja biđgen- ja vuovdindoaimmaid. Sáivabivduge lea mávssolaš go dat bidjá árvvu uhcit guliide dikšundoaimbajjuin. Dikšundoaimbajjuin lea vel mearkkašupmi turisttaid várás guolásteapmái go kvalitehtas, sturrodagas ja vuoimmis lea stuorra mearkkašupmi dasa man bivnuhat guollejávrrit leat joavdobivdiide. Dássidis bivdu fitnobivdiid beales lea maiddái buorre turisttaide bivdit, go dalle bissu guolis buorre kvalitehta. Seammás sáhtta leat vuostálasvuolta go muhtin joavdoguolásteaddjiid mielas ii leat sáibmabivdu ehtalaš iige ceavzil (badjelmeari bivdin) jna.

Jus galggaš lihkostuvvat fidnoguolásteami ovdánahttit sáivaguollebivddus, sáivaguollebiebmamis dahje turisttaid várás guolásteamis, 3 láttakeahces árvogevlli, de dárbbášuvvo

- bargat rámmaeavttuiguin mat ovddidit sáivaguollealáhusa
- ovdánahttit báikkálaš hálddašnmáilid (doaimaplánaid) mat váfistit ceavzilis ávkkástallama ja buori guollekvalitehta
- mealgat investeremiid FoU:i, rusttegiidda ja infrastruktuvrii
- dutkan – ja ovdánahttin/gaskkusteapmi
- buvttaovdánahttin
- ovttasbargu/fierpmádat
- doaimibut vuovdaleapmi ja vuovdin

4.3 Urtasat ja muorjjit

4.3.1 Riggodatvuoddu

Árbevirolaččat lea murjiid čoaggin ja ávkkástallan leamaš dehálaš oassin sámi guovlluid meahcásteamis. Áinnas lea luomi leamaš dehálaš oassi sámi ruovttuid biepmus, ja mángasiidda lassidietnasin. Luomemátkkit ledje fásta meahccedoaimman čavččabeallai dadjatjo buot ruovttuin. Ain lea dát vierru hui nanus ja lea hui mángasiidda dehálaš oassin vuoŋnasteamis ja olgunastimis. Eará muorjesorttaid ávkkástallan, nugo jonaid, sarridiid ja čáhppesmurjiid lea maid leamaš nana vierrun sámi guovlluin. Dálge leat dat mángasiidda dehálaš oasit vuoŋnasteamis, olgunastimis ja biebmolassin.

Olu riggodagat leat sámi guovlluin murjjiid ja urtasiid oktavuodas. Man olu dát riggodagat leat, eat gal dieđe dál. Meahcceriggodagat murjjiid ja urtasiid ektui eai leat gal olus kártejuvvon. Norsk Institutt for skog og landskap lea mánnga šaddodatkártema dahkan mánngga sajis miehtá Norgga. Dát kártemat leat eanaš kártet vejolaš guohtunguovlluid meahcceguohtumiidda. 2005 meroštalai Gunnlaug Røthe ahte ledje sullii 330 000 dekara luomejeakkit ja sullii 90 000 dekára čáhppesmuorjeeatnamat Romssa fylkkas. Son árvvoštalai ahte dáppe sáhtii buvttadit gitta 9 000 tonna čáhppesmurjjiid buori jagis, ja gaskal 330 gitta 1 000 tonna luopmániid (Røthe 2005). Dan mielde maid oaidnit, ii leat vástideaddji kárten leamaš muorjeriggodagain Finnmárkkus dahje Nordlánddas.

Muhtin muddui lea dutkojuvvon ja kártejuvvon leatgo dálkkodanávdnasat murjjiin ja urtasiin. Lea váttis meroštallat man olu máilmmis dutkkojuvvo iešguđet šattuid ja daid váikkuhanávdnasiin. Dál lea olu bioprospekteren mánnggalágan servviin šattuid, murjjiid ja urtasiid ektui. Dákkár dutkan ii dárbaš leat almmolašvuhtii olámuttus. Vitamiidnameari dáfus lea hui uhcán dahkkon urtasiin ja eará meahccešaddi šattuin. 2007 iskkai Bioforsk antioksidanttaid meari muhtin meahccešaddi šattuin Romssa fylkkas. Iskkadeami loahppacealkkus lei ahte mánnga daid iskkujuvvon meahccešaddi šattuin ledje olu ávdnasat mat sáhttet leat buorit dearvasvuoda dáfus (Røthe 2007).

Deháleamos murjeriggodagat maid birra diehtit eanemus sámi guovlluin leat sarridat, čáhppesmuorjjit, luopmánat, jonjat ja reatkamuorjjit.

Sarrit lea dábáleamos meahccešaddi muorjesorta Norggas. Sarrit lea árbevirolaččat bivnut máihlli ja measttu ráhkadeapmái ja lei ovdal dehálaš álbmoga ealahusčoahkkádusas. Sarridis lea olu antioksidanttat. Šattus sáhtta sihke lasttaid ja muorji atnit. Álbmotdálkkodeamis lea sarrit leamaš ee. geavahuvvon dikšut lužohaga, muhto lea maiddá go das lea olu flavonoida ávkkálaš mánnggalágan čalbmevigiide. Sarritlasttaid cohkodat leat adnon álbmotdálkkodeamis sohkarávdnda vuostá.

Čáhppesmuorji lea hirbmat gierdilis šaddu ja birge áibbas uhcán biepmuin. Norggas gávdnojit guovttelágan čáhppesmuorjesortta. Čuopmajas mii gávdno davvin ja váriin ja dat mii šaddá vuolládagain. Čuopmajasas lea eanet šaddu go dábálaš čáhppesmuorjjis. Ovdal lei čáhppesmuorjige dehálaš birgenlassin. Murjjiid atne máihlli ja viinna ráhkadeapmái, muhtin guovlluin dat njuvdojedje suohkadin vuššon sáidevuoivasis. Sámi vierrun lei rádjat čáhppesmurjjiid galmihuvvon bohccomielkkis bohccočovjjiin borramuššan dálvá. Čáhppesmuorjelasttat leat vel adnojuvvon deadjan. Čáhppesmuorjjit leat vel adnojuvvon stoffaid ivdnemii ja bleahka ráhkadeapmái. Álbmotdálkkodeamis lea čáhppesmuorjjit earret eará adnojuvvon čáhcevuojehanoapmin, baikindálkkasin ja eastadan dihtii skurbbetdávdda. Iskkadeamit čájehit ahte čáhppesmuorjjit ja murjjiid ja rahtáid cohkodagas leat mánnga biologalaš doaibmi gaskavuodát, ee. antioksidanttat ja ávdnasat mat leat veahkkim manimuš- ja vuoivvasdoaimmaide, mat váikkuhit vuostá vulššiid, infekšuvnnaid, allergiijaid ja bákčasiid (Laupsa-Borge 2008).

Jonjat leat viehka gierdilis šaddu mii giel dá vuollegis temperatuvrraid. Jonjaid sáhtta rádjat guhká almmá guohcatkeahhtá, go dain leat olu dat lunddolaš konserverenávnnas benzosivra. Jonjat adnojit biepmu oktavuodas, áinnas joknameasttu, kompohta, máihlli dahje siráha hámis. Jonjat leat boares dálkkodanšaddu ja muorjjis leat olu mánggalágan vitaminnat ja minerálat. Earret dan leat jonjain mánga dálkkaslaš ávdnasa ja sihke murjjiin ja lasttain lea dálkkaslaš váikkuhus. Jonjaid galgá earret eará sáhttit atnit gužžaráhkkovuolšši, nurvo, ástmá, revmatismma, leasmmi, lužohaga ja sohkarávdda dálkkodeapmái (Urtekilden 2009-1).

Luomi leat olu miehtá davit spábbabeali birra. Sámis lea luomi eanaš adnojuvvon biebmun. Muorjjis lea olu C-vitamiinnat ja dat lea danne sámi guovlluin leamaš mávssolaš C-vitamiidnamearrái. Muorjji lea atnán eastadeaddjin skurbbedávdda vuostá. Olu dábálaš konserverenávnnas (benzosivra) dahká ahte luopmániid sáhtta rádjat guhkit áigge billašuvakeahhtá. Ovdal rádje murjjiid muohttaga vuollai, juogo dušše daid dahje seaguhuvvon bohccomilkkiin bohccočovjjiin. Muhtin indiánačearddain leat ruohttasat, lovssat ja lasttat adnojuvvon váttis riegdáhttimiin, gosahaga, febera ja geahpesdávdda vuostá (Urtekilden 2009-2).

Eará muorji mii maid šaddá olu Norggas, lea reatkamuorji. Reatkamuorjijt dárbašit guokte jagi láddat, ja daid sáhtta čoaggit miehtá jagi. Reatká dálkkasin leat guhká leamaš vierrun. Reatká muorjijt ja nálut adnojit máistagin. Šattu visot oasis ja dan geavaheapmi bohtá dálkkaskategorijaid Statens legemiddelverk mielde, iige daid sáhte eambo vuovdit. Reatká eteralaš oljjuin galgá leat antiseptalaš váikkuhus ja dain lea gužžavuojehan iešvuodát. Sihke murjjiin ja oljjuis leat mánggat váikkuhansuorggit. Dat earret eará ráfáidahttet ja áhpásmahttet, láivudit varradeattu ja bivastahttihit, buoridit čoavjji ja gealddáhit ávnnasmolsuma (Urtekilden 2009-3).

Mánggat urtasat ja šattut leat dološ áiggis adnojuvvon sihke árbevirolaš málesteamis ja álbmotdálkkodeamis. Dás namuhat dain dušše moadde. Dát leat hádjarássi, horbmá, vuolporássi, boska, soahki ja guohcarássi.

Hádjarássi šaddá luonddus miehtá riikka ja dat leat kulturhistorijálaččat olu namuhuvvon njálggaháat šaddun. Hádjarássi lei maiddái dehálaš aspirindálkasa ráhkadeamis. Hádjarásselasttain lea earret eará olu antioksidanttat nugo C-vitamiinnat ja flavonidat. Hádjarássi lea álbmotdálkkodeamis earret eará adnojuvvon čáhcečolohagaid, čottaboalddáhaga, čoavjevuolšši, čoavjehávi, gužžaráhkkovuolšši ja vuoignajohtininfešuvnna vuostá ja bávččasláivudeaddjin ja vuolšeeastadeaddjin. Hádjarássi lea vel varrabisseheadji mađis.

Horbma lea dábálaš miehtá Norgga. Ođđa rahtta, lasttat, ruohtas ja lovssa ađa sáhttet adnojuvvot biebmun. Lieđi sáhtta atnit máihlin. Iskkadeamit čájehit ahte horpmás lea olu antioksidanttat (Røthe 2007). Álbmotdálkkodeamis lea horbmá leamaš adnojuvvon mánggaid givssiide. Dan sáhtii giessat čielgebákčasiid ja leasmebákčasiid ala. Lovssamáihli adnojuvvui háviin ja čihkalasain ja jus lei vuolšši njálmis dahje čoddagis. Máilmmi birra lea urttas earret eará adnojuvvon varrabisseheadji ja vuolšeláivudeaddji dálkkasin čoavje- ja

čoalleváttuin, geahpes prostatagivssiid dikšumii ja geavvanguobbariid vuostá (Urtekilden 2009-4).

Vuolporássi lea juogaduvvon mángga lahkalaš šládji ja šaddá miehtá sámi guovllu. Vuolporásis galget leat olu bárkoávdnasat, salisylsivra, eteralaš olju ja fytosterolat. Dat lea urttas mii lea adnojuvvon álbmotdálkkasin ja lea gohčoduvvon “nissonurtasin”. Dát lea danne go dat galggai leat buorre mánggalágan givssiide mat gullet mánnodávddaide, dan ahká go dat nohkagohtet ja vuolledáhpegivssiide. Urttas galgá veahkehit olu eará oktavuodáinge.

Boska lea dábálaš miehtá sámi guovlluin. Boskkas lea guhkes atnínárbevierru ja lei ovdal adnojuvvon divrras šaddun. Dat adnojuvvui sihke ruonasšaddun, máistagin ja dálkkasin. Finnmárkku rittus galget sápmelaččat budnjun boskalovssa guolleuvdji (Alm 1998). Boskkas leat eteralaš oljjut ja rihčaávnas angelicine. Čuočuhuvvo ahte angelicine váikkuha borranmillii, buorida čoavji ja oppalaččat arvosmahtá. Boska adnojuvvo dálge likøraid oktavuodas.

Soahki lea hirbmat dábálaš šaddu miehtá sámi guovllu. Soahki lea dat muorrasorta mii earret reatkká lea adnojuvvon vaikke makkár dahkamušas. Soahki lea hui olu adnojuvvon álbmotdálkkasin Skandinávas. Sámi álbmot galgá leat atnán soahkeguna saknása, gáittáhiid, iđuid ja mánggalágan luhttohagaid vuostá. Soagis leat saponinat, flaovoniddat, bárkoávdnasat ja eteralaš oljjut. Soahkelasttaid deadja lea adnojuvvon gužžaráhkkavulššiid vuostá. Iskkadeamit Suomas leat čájehan ahte soahkelastacohkodat goddá stapylococcus-bakteria (Aureus 2009-5). Ruoššas ja Sibiriias ráhkaduvvo olu soahkebihkkaolju. Dáppe adnojuvvo šaddu earret eará artrihta dikšumii. Dasa lassin adnojuvvo olju dálkkodit earret eará likkedávddaid, leasmmi ja isjasa. Sáhtá ráhkadit eteralaš oljju soahkeurbbiin. Soahkelasttain leat olu antioksidanttat.

Guohcarássi lea eanemus leavvan sis Finnmárkkus ja duos dás muđui Finnmárkkus ja sis Romssas. Dat lea áiggiid čađa olu geavahuvvon álbmotdálkkodeamis. Šattu visot osiin leat aromáhtalaš, mirko eteralaš olju. Guohcarássi gohčoduvvo dálkkasin iige dan sáhte vuovdit gos beare. Šattus leat earret eará lavonidat, bárkoávdnasat, organalaš sivrrat, rihčaávdnasat, harpiksa ja minerálasálttit. Urtasa oaksi adnojuvvui dolin vuollavuoššamii. Urttas sáhtá leat mirko go dan borrá olu.

Riggodahkan sáhttet muorjjit, urtasat ja meahccešattut adnojuvvon mánggaláhkai. Daid sáhtá atnit biebmun, vitamíidnalassin, dálkasiid ja urttasdálkasiid ráhkadeapmái, ja buorredillebuktagiid osiide.

4.3.2 Urtasiid ja murjjiid ovdánahttinvejolašvuodát

Biebmu – Sihke muorjjiit ja muhtin ráje dat luonddušaddi šattut ja urttat gullet guhkes ja mánga biebmoarbevirrui. Sáhttit dáid buktagiid juohkit guovtti juohká, vuoddoávdnasat ja reidejuvvon buktagat.

Vai sáhtta gilvalit hatti dáfus murjjiid vuovdit vuoddoávdnnasin riikkaiguin nugo Kanadain ja maiddá Suomain ja Ruotain, de ferte eatnamiid ordnet nu ahte sáhtta eanet buvttadit ja ahte buvttadandilit šaddet stáddásat eaige nu sakka dálkkiid veagas. Lassin ferte oažžut sadjái čoagginvugiid mat leat beaktileabbot, muhto mat eaige bilit luonddu. Dát lea dakkár suorgi masa lea Norggas giddejuvvon manjimus jagiid eanet fuomášupmi. Bioforsk dál dutká sarridiid šaddoeavttuid vai sáhtta fidnet máhtu mo gilvit ja ávkkástallat sarridiid. Prošeavttas geahčadit šaddandiliid, biebmoháhkama ja buriid genávdnasiid. Bioforsk oaivvilda ahte go veaháš lámčá dili buorre vuovdeeatnamiidda, de sáhtta šaddadit 200 kilo juohke dekaris. Sarridiin adnojuvvo leat stuorra potenciála ásahtit ođđa ealáhusa sihke daid gilvimiis ja dikšumiis. Dán sáhtta dahkat dušše go metodaidda ja biergasiid ovdánahtta, ja čoaggima álkibut heivehemiin (Schärer 2009).

Dakkár lámčin čoaggit eará murjjiid lea maid vejolaš jus investere dakkár prošeavttaide ovdánahttinvejolašvuodáid. Lea váttis dadjat man stuorra potenciála livččii dakkár buvttadeamiis. Dilat mat leat mávssolaččat potenciála ávkkástallamiis, leat earret eará šaddandilit, makkár ja man olu leat sierranas šattut ja muorjjiit, leat go erenoamáš vitamiiidna ja minerálaidda čoakkádusat mat sáhttet laktásuvvot geografálaš guovlluide, infrastruktuivrii ja hálldašánvugiide.

Manjimus jagiid lea riikkaidgaskasaččat lassánan jearru meahccemurjjiide sihke biebmogálvoindustriijas, muhto dálkkasávdnnasindustriijasge (Steen 2008). Dán jearu geažil lea Norggas lasihan dutkama sihke muorjedikšumiis mehciin, čoagginvugiin ja makkár dearvasvuodabeavttut iešguđet murjjiin leat. Bioforsk lea sihke čáhpesmurjjiid, luopmániid ja gahpermurjjiid siskkoža analyseren (Bioforsk 2007). Kanadas leat gilván vaikke man olu sarridiid guhkit áiggi mehciin. Doppe leat ráhkadahttan čoagginvovnnaid main leat suorpmat dego dábálaš muorječoakkánis. Dakkár vovnnain mii čoaggá sullii 150 kilo diibmui ja jus dikšumiin ja teknologiiain vel eanet bargá, de galggašii sáhttit gilvalit hatti dáfus muorjevuoovdimis.

Dál sis guđet leat vuoruhan buktagiid reidema, dat lea mearkkašahtti gálvojohtu meahcásteamiis. Dát lea daid eksklusiivva allahatti gálvvuid buvttadeami oktavuodas, ja guđet barget márkaniid ektui gos lea dáhttu máksit eanebuš gálvvuid ovddas. Buorre ovdamearkan dása lea Nordlysmat AS, Álttás. Fitnodat lea čoaggán murjjiid ja urtasiid ja bivdán rávduid, reidemii ja vuovdimii gitta jagi 2000 rájes. Dál leat dain mánga haddebálkáhuvvon buktaga, ja dohkálaš vuovdin dáid meahccebuktagiidda. Dakkár buktagat leat eksklusiivva ja kilohaddi murjjiin ja urtasiin lea olu divrasat reidema bokte go dalle jus vuoddoávdnasa vuovdá njuolga. Dat buvttadit mánga buktaga Davvi-Norgga vuoddoávdnasiid vuodul, nugo čáhpesmuorjemáihlli, čáhpesmuorjeviinni, gehppesviinnaid earret eará čáhpesmurjjiin ja luopmániin, sierranas muorjebuktagiid glása siste jna.

Dánlágan buvttadeamis lea potenciála boahttevuođa meahcásteamis. Dákkár buktagiid hástalussan lea vuovdaleapmi ja profiilla huksen.

Biebmolassi – Biebmolassi leat biebmóávdnasiid dahje biebmogálvvuid cohkodagat mat galget buoridit dearvvasvuođa. Biebmolasi sáhtta adnojuvvot sierranas dávddaid ja várradiliid oktavuodas, mahkáš go lea heajos veadju iige leat borranmiella, čolait eai doaimma bures, leat dábálaš heajos biebmovierut, ja borranbeasadeamis. Danne dat leat biebmóávnaslága vuollásažžan ja galget doallat daid seamma regeliid go mat gusket biebmobuvttadeapmái. Eanet aht` eanet giddejuvvo oarjemáilmmis fuomášupmi dearvvasvuhtii ja eallinvuohká. Dál dutkojuvvo olu sierranas vitaminnaid ja minerálaid mearkkašumis rupmaša vuostálastinnávccaid hárrái. 2008 lei biebmolassimárkan Norggas badjelaš 3 miljárdda kruvno. Mánja dutkama leat dahkon vitamíidnalahi ja biebmolasi váikkuheami hárrái, ja lea riidovuloš mo dát beaktu lea dearvvas olbmuide. Liikká lea lassimárkan dákkár buktagiidda. Sihke sámi guovlluid dábáleamos murjiin ja dovddoseamos urtasiin lea potenciála biebmolassimárkaniin, alla antioksidantta dásiiguin.

Dálkasat ja urttasdálkasat – Historjjálaččat leat šattut ja urtasat duháhiid jagiid adnojuvvon dávddaid dálkkodeapmái. Sihke sarridat, jonat, luopmánat, čáhppesmuorjjit, reatkkát, hádjarrássi, horbmá, vuolporássi, boska, soahki ja guohcarássi leat álbmotdálkkodeamis adnojuvvon iešguđet givssiid dálkkodeapmái. Dasa lassin lea jáhkehahtti ahte sámi guovlluin leat šattut main dál ii leat kárten doaibmaguovllu ja main sáhtta leat vejolašvuohta atnit gávppálaš oktavuodas. Dál diehtit menddo uhcán daid dearvvasvuođalaš ja dálkkaslaš váikkuhanávdnasiid birra mat leat urtasiin ja murjiin, nu ahte gávppálaš potenciála ii leat čielggas. Go galggaš luonddus ohat organismmaid, genaid ja biomolekylaid main sáhtášii leat gávppálaš potenciála, de adnojuvvo bioprospekteren. Eai leat olus kártejuvvon iešguđetlágan dálkkaslaš váikkuhanávdnasat ja man olu dat leat murjiin ja šattuin. Dárbbášuvvo dutkat ahte mo iešguđet váikkuhanávdnasat doibmet iešguđet vigiin, ja mo váikkuhanávdnasat lotnolasat doibmet, ja man mearri leat dát váikkuhanávdnasat urtasiin ja murjiin. Urttasdálkkas adnojuvvo dávjá álbmotdálkkasin. Urttasdálkasi gullet sihke eteralaš oljjut ja urtasiid ja šattuid goikaduvvon oasis. Eteralaš oljjuid kemihkalaš čoakkádusat leat dávjá dálkkaslaš dutkama vuodđun. Olu dat urtasat ja šattut mat leat gávdnamis sámi guovlluin, leat heivvolaččat eteralaš oljjuid ráhkadeapmái.

Buorredilli – Ođđasat áiggis leat eteralaš oljjuid ja goikaduvvon urtasat šaddan bivnnuhat, sihke ruvvena, aromaterapiija ja spa-dikšuma oktavuodas. Buorredillebuktagiid márkan dađistaga lassána. Spa-vásáhusaid ja eará buorredillevásáhusaid vuovdit leat sakka lassánan manimus 10 jagis. Dađis bohtet ođđa buktagat aromaterapiija ja spa-divššus, nugo eteralaš oljjut, sovppát, mánggalágan máskkat, rumašmáskkat liikki ja mirkoávdnasiid buhtisteapmái jna. Dákkár buktagiidda lea stuorra potenciála.

Jus boahteáiggis galggašii Davvi-Norggas sáhttit ávkkástallat meahci ealáhuslaččat, oaivvilda Gunnlaug Røthe ahte lea erenoamáš miellagiddevaš kártet mii lea murjiin ja urtasiin Davvi-Norggas, buhtastahttin dihtii Máttá-Norggain. Dát lea áinnas danne vai sáhtta profileret arktalaš kvalitehta márkanoktavuođas (Røthe 2005).

4.4 Luondduvuođđuduvvon mátkeealáhus

4.4.1 Riggodatvuodđu

Deháleamos riggodat meahccevuodđuduvvon mátkeealáhusas sámi guovlluin lea luondu ja meahcci. Davábealde Sáltoduoddara lea ollislaš eanaareála su. 48 200 km² das mii definerejuvvo ealáhuslaš doarjaga váikkuhanguovlun Sámedikkis. Jus dás lea 90 % meahccin, de šaddá dat sullii 43 000 km² (SSB D384-2008).

Mátkealáhuseaktuduvvon gálvojohtu dahje ollislaš turistakonsuma Davvi-Norggas gárttai 2008:s su. 18,4 miljárdda kruvnno. Hotealla- ja restoráŋngadoaimmas lea gálvojohtu meroštallon sullii 5 miljárdda kruvdnu juogaduvvon su. 1260 fitnodahkii ja su. 7500 bargái. Vásáhusaid, museaid, turistaguoski doibmii valáštallamis lea meroštallon ollislaš buvttadus 1,45 miljárdda kruvnno ovddas ja su. 2200 olbmo barggu(NHO Reiseliv 2008).

Reiselivsbedriftenes Landsforening (RBL)⁴ ja Norges Skogeierforening leat 2003/2004 ráhkadan ovdaproševtta das mii galggai šaddat *Utmarksbasert reiselivsnæring* (meahccevuodđuduvvon mátkeealáhus) prošektan. Ovdaproševttas juhkkovuvvo meahccevuodđuduvvon mátkeealáhus bivdui, sáivaguollebivdui, luossabivdui ja eará luondduvuođđuduvvon vásáhusaide. Raporta válddahallá maiddái dán njeallje joavkku árvogeavlli.

lešguđet joavkkuin sáhtta dáid válddahallat:

- Bivdu
 - Stuorrafuodđobivdu. Sámi guovlluin ealgabivdu.
 - Smávva fuodđobivdu. Sámi guovlluin lea vuosttažettiin rievssatbivdu, muhto maiddá veaháš njoammil- ja meahcceloddebivdu.
 - Makkár bivdobuktagat márkaniin:
 - Smávva fuodđobivdokoarta
 - Eanaláigu smávva fuodđobivdui (dávja orrun ja biebmu)
- Sáivaguollebivdu
 - Makkár guolit bivdimii
 - Dápmot
 - Rávdu
 - Hárri
 - Hávga
 - Čuovža
 - Vuskkon
 - Buktagat márkaniin
 - Oanehisáigeláigu jándorkoartta, vahkkokoartta jna. hámis
 - Páhkafálaldat masa idjadeapmi ja eará bálvalusat gullet
 - Lassibálvalusat nugo oaggunkursa, suhkan- dahje ofelastinbálvalusat

⁴ RBL lea manjil šaddan NHO oassin namain NHO Reiseliv.

- Luossabivdu
 - o Buktagat márkaniin
 - Oanehisáigeláigu (oaggunkoartta oastin)
 - Páhkkafálaldagat (áinnas bivdinlobit oktan idjademiin)
 - Guhkesáigeláigu

- Eará luondduvuođđuduvvon vásáhusat
 - o Buktagat márkaniin
 - Idjadeapmi ja guossoheapmi laktásuvvon njuolga luondduvásáhusaide
 - Lágiduvvon mátkkit vácci dahje čuoigga
 - Ofelastojuvvon fáddamátkkit
 - Čáhcefálaldagat
 - Eanadoallo- ja siidavásáhusat
 - Gealdodoaimmat
 - Heastadoaimmat
 - Boazovásáhusat
 - Beanavuodjin
 - Syhkelastin
 - Muohtaskohtermátkkit/-safari
 - Páhkkamátkkit (mánnggalágan lotnolasat daid čuoggáin mat bajábealde leat namuhuvvon mas idjadeapmi ja guossoheapmi leat mielde)

4.4.2 Ovdánahttinvejolašvuodát

Mátkeeláhus lea ain dat ealáhus riikkaidgaskasaččat mii johtileamosit laská. Luondduvuođđuduvvon turisma lea dat turistahápmi mii lea johtileamosit laskan 10-30 % jahkásaččat, turismma ektui mii laská 2-3 % eanet go dábálaš haddelassáneapmi (Mehmetoglu 2007).

Vásáhusat mátkeeláhusas leat šaddan dađis dehálat oassi ollislaš mátkeeláhusfálaldagas ja guovddáš doaba ealáhusa máinnašeamis. Mátkkošteaddjit bidjet dađis garrasat gáibádusaid fálaldahkii, sii dáhttot doaimmain mielde ja sii jearahit vásáhusaid mat leat áivanat ja sierraláganat. Go dađis eanet giddejuvvo fuomášupmi vásáhusaide, de lea mátkeeláhusas potensála stuorat árvoháhkamii. Dábálaš alla valljivuođadási oarjeriikkain, eanet joavdu, oktan guhkit eallinagi ja buoret dearvasvuodá, šaddet eanebuidda guđet leat dáhtolaččat golahit ruđa mátkkiide (NHD 2007). Lassin lea dat ahte sáhtta máilbmái mitalit vásáhusaid birra main lea leamaš mielde dađis deháleabbot, čájehan dihtii geat mii leat, hálidat leat ja guđe sosiála stáhtus lea.

Sihke vásáhusaid jearru ja fálaldagat lasket sihke máilbmeviidosaččat ja Norggas, vaikke norgga vásáhusealáhusaid laskan lea heajut go mánngga eará riikkas. Dát lea earret eará dan geažil go leat eanet dážat guđet mannet eará riikkaide mátkevásáhusaide, go olgoriikkalaččat guđet bohtet deike. Vásáhusealáhusat Norggas leat hui olu vuodđuduvvon vásáhusaide mat leat norgga luonddu oktavuodas (Econ 2008).

RBL ja Norges skogeierforbund árvoštalle 2003:s meahccevuodđuduvvon mátkeealáhusa dálá gálvojođu ja dán njeallje válđojoavkku realisttalaš potenciála.

	Dálá gálvojohtu MNOK	Realisttalaš potensiála MNOK
Bivdu	830	1 305
Sáivaguollebivdu	895	1 275
Luossabivdu	1 345	2 150
Eará luondduvuodđu. vásáhusat	1 000	3 300
Submi	4 070	8 030

Tabella čájeha ahte luondduvuodđuduvvon mátkeealáhus Norggas jođihii 2003:s su. 4 miljárdda kruvno ovddas ja das lea realisttalaš potenciála duppalastit gitta 8 miljárdda kruvno ovdii 2014 rádjai.

4.5 Bioenergijja

4.5.1 Definišuvdna ja resurssat

Bioenergijja lea čoahtis doaba biomássa energijjalaš ávkkástallamis. Dábálemos atnosuorgi bioenergijjas lea ligger. Liekkasbuvttadeapmi sáhtá geavvat ovtta huksehusas (čuokkisliggen), uhcit guovllus (lagašliggen) dahje veaháš stuorát guovllus, mahkáš čoahtkebáikkis (gáiddusliggen). Áigeguovdileamos buktagat leat dat mat gohčoduvvojit bissovaš bioboaldámušat mas árvogevllii sáhtá govvet dánláhkai dán golmma čuokkisliggenšládjii (<http://www.fornybar.no/sitepageview.aspx?articleID=43>)

- Čuokkisliggen/guovddášliggen
Boaldinávdnasiid viežžan, fievrreapmi, čuollan/luoddun, goikadeapmi, boaldin muorrauvnnas. Dávjá dat seamma olmmoš ovddasvástida visot dáid lávkkiiid.
- Lagašliggen
Boaldinávdnasiid viežžan, fievrreapmi, smáhkkoráhkadeapmi, goikadeapmi, deaddit brikehtaide, fievrreapmi, boaldin muorrauvnnas dahje brikehttauvnnas.
- Gáiddusliggen
Boaldinávdnasiid viežžan, fievrreapmi, smáhkkoráhkadeapmi, goikadeapmi, deaddit pelletsii, fievrreapmi, boaldin pelletsuvnnas.

Sámi guovlluid meahcceriggodagaide lea erenoamáš miellagiddevaš bajábeale árvogevllii njealje vuosttas lávkkiiin. Boaldinávdnasiid viežžan, fievrreapmi, čuollan/luoddun dahje smáhkkobuvttadeapmi ja goikadeapmi.

Árvogevilli boahhte lávkkiin 2 ja 3 jorbačuoggáin: deaddit brikeahtaide dahje deaddit pelletsii, gáibiduvvojit stuorát investeremat maid energifitnodagat dábálaččat fuolahit. Vuovderiggodagaid ávkkástallamii gáibiduvvo danne iežas vuovdi dahje šiehtadus eanaeaiggádiin, mašiinnat ja biergasat viežžamii, fievrrideapmi ja smáhkkobuvttadeapmi, ja vejolašvuodát jođihit smáhkuid (<http://www.fornybar.no/sitepageview.aspx?articleID=43>).

Sámi guovlluin leat stuorra vuovderiggodagat ja doarvái boaldinávdnasat lagamus boahttevuhtii gokčat jearu ligget muoraiguin ja smáhkuiguin. Ovdamearkka dihtii lea Finnmárkkus 12 500 km² vuovdeareála mas meroštallon jahkásaš lassišaddan beazis lea 60 000 m³ ja 100 000 m³ jahkásaš lassišaddan lastavuovddis. Jahkásaš ávkkástallan lea su. 5 000 m³ beazis ja su. 20 000 m³ soagis, nuppiin sániiguin su. 10 % ávkkástallo beahci ja su. 20 % fas soahki (<http://www.fylkesmannen.no/enkel.aspx?m=53550>).

Norgga vuovddiin lea meroštallon energipotensiála. 4 regiovnnas; Trøndelágafylkkain, Nordlánddas ja Romssas lea meroštallon brutto balánasahivvodat⁵ lagabui 3,2 miljon tonna biomássa⁶. Vuolit buollinárvu 5,3 kWh juohke kg goikeávdnasiid biomássa, šaddá potensiála lagabui 17 TWh dán regiovnnas (Gjølsjø og Hobbestad 2009). Dát vástida su. 25 Alta kraftverk mas lea láivvit jahkebuvttadeapmi mii lea 655 GWh.

4.5.2 Ovdánahttinvejolašvuodát

Elektrisitehta haddi dat mearrida bioboaldinrusttegiid gánnáheami. FeFo ovttas Finnmárkku fylkagiiddain ja Máttá Várjjat gielddain ráhkadahtte 2008 ovdadutkamuša smáhkkoliggenrusttega ásaheami ektui Svanvik álbmotallaskuvlla ja Svanvik mánáid- ja nuoraidskuvlla oktavuodas. Dutkan čájehii ahte dát ii gánnáhan 2008:s, ja mealgat danne go ledje govttolaš elrávdjnehattit Finnmárkkus (FeFo 2008).

Dál lea lassáneaddji politihkalaš beroštupmi oalgguhit eanet atnit bioenergiija. Oassin ráđđehusa doaibmabidjopáhkii, dohkkehuvvon Stuorradikkis guovvamánu 13.b. 2009, juolluduvvo doaibmadoarjja vuovdemuoraid ja kultureanadaga ávkkástallamii gos dat galgá adnojuvvot energijabuvttadeapmái. Enova SF bargun lea ovddidit atnit molssaevttolaš ja birasbuori energigálduid, maiddái bioliggema. Earret eará lea lágiduvvon kursa bioliggenrusttega gávpeovdánahttimis ja prošekteremis Romssas cuoŋománus 2009. Ulbmilin lei oahpásmahttihit ásaht bioliggenguovddáža lagaš- ja gáiddusliggennehtain (<http://fylkesmannen.no/fagom.aspx?m=36176&amis=1371267>).

Jahkásaš lassišaddu lea doarvái stuoressa gokčat bioenergidárbbu. Dála hástalusson lea energihaddi ja doaibmagolut viežžamis. Meroštallamat čájehit ahte bioboaldámusa hattit fertejit gitta su. 20-24 evrre rádjai juohke kWh nammii, jus galggaš leat gánnáhahttin. Danne dárbbasuvvo FoU geahpedan dihtii murrengoluid, lasihit kvalitehta ja buoridit energiávkástallama (<http://www.skogoglandskap.no/fagartikle/2009/bioenergifraskogen>).

⁵ Brutto balánasahivvodat vástida dan alimus hivvodahkii maid jahkásaččat sáhtta njeaidit almmá hivvodaga vuolitkeahhtá boahttevuhtii.

⁶ Biomássa lea dás guossa, beahci ja lasta oktan ovssiiguin ja náluiguin, bárkkuin, máddagiin, jalgnasiin ja ruohttasiiguin.

5 GÁRŽŽÁDUSAT MEAHCÁSTANEALÁHUSA OVDÁNAHTTIMIS

4 kapihttalis bajábealde leat čájehan meahcástanealáhusa potenciála ja ovdánahttinvejolašvuodaid. Nugo eará ovdánahttinproseassain leat diehttelasat mánnga gáržžádusa mat ráddjejit dáid ovdánahttinvejolašvuodaid. Vulobealde leat systematiseren gáržžádusaid dahje daid kritihkalaš osiid dan potenciála ovdánahttimis ja ávkkástallamis.

5.1 Rámmaeavttut

Jus galggaš meahcceriggodagaid beaktilit ávkkástallat, de gáibiduvvo ahte lea beassamuš dáid riggodagaide. Mohtorjohtoláhkka gieldá oppalaččat mohtorjohtolaga mehciin ja čuovvu lánkaásahus diktá § 5a:s gielddaid addit sierralobi fievrridit ávdnasiid ja biergasiid meahccásteami oktavuodas, dainna eavttuin ahte doaibma lea logahallon Enhetsregisteris. Seamma § 5a eaktuda vel ahte meahccásteaddji galgá sáhttit duođaštit ollislaš gálvojođu uhcimusat 50 000 kr ovddas⁷ jus galggaš oažžut sierralobi badjel guovtti jagáš geahččalanáiggi (<http://www.lovdatab.no/for/sf/md/xd-198805|5-0356.html>).

Mohtorjohtolaga lánka ja lánkaásahus vádduda johtit mehciin almmá doarvá gálvojođu haga ja ohcat gielddas sierralobi.

Beassat mehciide mohtorfievrruiguin lea dárbašlaš mánngga daid meahcástanealáhusain main livččii veaháš potenciála, meahccevuodđuduvvon mátkeealáhusain lea dárbaš fievrridit gálvvu ja olbmuid váriide ja duoddariidda, bioenergiija gáibida ahte beassá mehciide vai sáhtta doppe riggodagaid viežžat, sáivabivdu gáibida beassat jávrride ja murjen gáibida dávjá vejolašvuodaid atnit mohtorfievrru.

Luonddus leat čađat nuppástuhttinproseassat. Vai galgá sáhttit ávkkástallat dáid riggodagain mat leat murjiid ja urtasiid ektui, de dárbašuvvo viehka olu máhttu. Dákkár máhttu ferte bidjat vuodu mearrádusaide go galgá ásahtit ealáhusdoaimma meahcis. Dehálaš lea čalmmustahttit areálaberoštumiid ja plánet areálageavaheami. Jus galggaš sámi guovlluin sáhttit mehciid bures hálldašit, de ferte giddejuvvot fuomášupmi mánnggageavaheapmái plánemis. Vai galgá bures sáhttit plánet ja optimála hálldašit, de lea eaktun ahte leat nana dieđut luondduvuodđui. Luondduviđá areálaiešvuodat fertejit leat arealahálldašeami vuolggsadjin. Jus areála hálldašivččii systemáhtalaččabut ja oppalaččabut, de lea buoret vejolašvuodta sáhttit hálldašit areálaid geavaheadjiide buoremus vejolaš vuogi mielde.

5.2 Infrastruktuvra

Vaikke meahccásteaddjit oaččošitge meahccejohtolahkii sierralobi nugo namuhuvvon bajábealde, de ii leat olus lánččojuvvon nu ahte leat vuodjinláhkai luottat mehciin. Leat gal olu traktorluottat ja dađis vel ATV-luottat, muhto eatnašiid dain ii sáhte gohčodit vuodjinláhkai gálvvuid ja resurssaid/buktagiid jierpmálaš fievrrideapmái. Sámi guovlluin iige leat dáhttu

⁷ Momsageatnegas doaimma rádjá 2009:s.

mehciin ráhkadit nu olu luottaid. Lagamus boahhtevuođas fertejit danne meahcásteaddjit atnit dálá luottaid ja bálgáid, go leat vuos ožžon daidda sierralobi. Jierpmálaš beassan meahcceriggodagaide lea ja joatká leamen stuorra gáržžádus ealáhusa ovdánahttimis.

Sáivaguollái vuostáváldinrusttet lea geahččaluvvon mánggalágan menestusain, iige dál leat dákkár rusttet sámi guovlluin. Guovdageainnu suohkanis lea áigumuš álggahit dákkár rusttega. Dássáži vailu dán guovddáži infrastruktuvra ja lea danne mealgadis gáržžádus sáivaguoli dáfus ovdánahttinvejolašvuođaide.

5.3 Guottut/politihkka

Buohkaidvuoigatvuohta dahje ”oktasaš oamasteapmi” meahccái lea sámi servodagas nanus. Meahcástanvierru lea nanus ja lea leamaš dehálaš veahkkin dálodollui. Dát lea ain nanus ja mearkkaša olu olbmuid gullelašvuhtii ja eallinvuohká. Vaikke ii dárbbáš leat riidu gaskal joavdoberoštumiid ja ealáhusberoštumiid meahcceávkástallamis, de lea čielggas ahte doaimmaid ásaheamit dahje ovdánahttimat mat ”duoguštit” guovlluid maid giliolbmot leat geavahan, sáhttet dagahit riidduid. Dat ankke bidjet duvdosiid sidjiide guđet árvoštallet dákkár doaimma ásaheami ja ovdánahttima ja dán láchkai hehttet meahcástanealáhusaid ovdánahttinvejolašvuođaid. Diehttelasat lea erohus ásahit doaibmavuođđuduvvon mátkeealáhusbuktaga meahcis dahje industriála ávkástallama oktan dikšumiin ja urtasiid čoaggimiin, mas dat guokte vuosttasa eanet sáhttet dagahit riidduid báikegotti meahccegeavaheamis.

Dikšumis gáibiduvvo sierra vuoigatvuohta dan riggodahkii, mii lunddolaččat šattašii váttisin.

Min čuoččuhus lea ahte ”eanaš olbmuid” gaskkas lea čielga guoddu ahte ealáhusdoaimma vuođđuduvvon meahcceriggodagaide lea dohkálaš, nu guhká go dát ii geava ”mu” guovlluin. Dat nana gullelašvuohta mii olmuin lea meahccái, vádduda atnit dan potenciála maid leat čilgen bajábeale kapihttalas.

5.4 Márkan

Vai sáhtta ávkástallat daid vejolašvuođain mat leat meahcástanealáhusain, de gáibiduvvo máksindáhtolaš márkan. Norga lea riika mas leat alla golut, ánnas bálkagolut alibut go mángga eará buohtastahtti riikkain. Vai gálvvuid ja bálvalusaid buvttadeapmi šattašii gánnáhahttin, meahcástanealáhusage, de ferte vuoruhit nisjavuođđuduvvon allakvalitehtabuktagiid oastingievrras márkanosiid ektui.

Mángga buktagiidda main livčče potenciála, maid mii čujuhat 4 kap., gáibiduvvo márkanbijus justa beassat daid nisjamárkaniidda main lea alla máksindáhttu kvalitehta ovddas. Muhtin dáid namuhuvvon osiin lea vel sáhka hui ođđa márkaniid birra, mahkáš nisjabuktagat nugo urtasat ja muorjiit dárbbášit sihke máhtu ja bargoarjja beassat márkaniidda.

Meahccevuođđuduvvon mátkeealáhusain lea nana gilvu, sihke riikkas ja gaskariikkalaččat. Bivdo- ja guolástanmárkan lea ovdamearkka dihtii hui dáhtolaš máksit, muhto maidái

hirbmat gáibideaddji márkan, go kunddar vuordá sihke alladási infrastruktuurra ja guoski buktagiin (idjadeapmi, guossoheapmi, sáhtosteapmi) ja ahte váimmusbuvtta (guolástan-dahje bivdosálaš) ferte leat buorre.

5.5 Teknologalaš ovdánahttin

Oassi daid ovdánahttinvejolašvuodain maid leat 4 kap. bajábealde válddahallan, gáibida teknologalaš ovdánahttima, ii datte nu sakka, mahkáš dikšumis ja beaktilat murjenvugiin. Doaimmat mat leat vuodduvuvvon volumii gáibidit beaktilis čohkken- ja buvttadanvugiid, ja vel buriid rámmaeavttuid ja buori infrastruktuurra. Dál illá lea vejolaš vuodduid volumavuodduvuvvon meahccebuvttadeapmái, ii teknologijja, ii infrastruktuurra, eai rámmaeavttut eaige guottut min báikegottiin bija buriid vejolašvuodaid lihkestuvvat dákkár strategijjaguin.

Meahcceuodduvuvvon nisjabuktagat dakkár márkaniid mas deattuhuvvo kvalitehta, historjá ja hábmen, ja gos mákset bures daid ovddas, lihkostuvašii sakka buorebut. Ii dat dárbbáš gáibidit olu meari buktagiin ja bálvalusain, iige danne šattage nu riidovuloš rámmaeavttuid ja guottuid dáfus. Dahje nuppiin sániiguin, daid rámmaeavttuiguin ja dan infrastuktuvrrain mii meahcástanealáhusain dál lea, de lea nisjabuktagat main lea alla haddi ja alla kvalitehta mat sáhttet buoremusat lihkestuvvat.

5.6 Kapitála

Meahcástanealáhusaid ásaht ja ovdánahttit leat mángga dáfus kapitálagáibideaddji. Ii leat nu álki fidnet luvvejuvvo kapitála ásaht fitnodaga dahje ovdánahttimii. Dávjá lea iežas ruđa (sestojuvvon ruđa, ruđa bearrašis, sogas jna.), bánjkoruhtadeami dahje mánggalágan doarjjaortnegiid bokte ahte sáhtta háhkat kapitála. Mánnga investerenfitnodaga sáhttet searvat mieleaiggádin muhtin fitnodahkii, áinnas oasusfitnodahkii, ja danláhkai nannet iežaskapitála. Dássáži eai leat dákkár fitnodagat olus investeren meahcceuodduvuvvon fitnodagaide.

Mánnga dát meahcástanealáhusain main lea potenciála mat leat namuhuvvon 4. kap., leat kapitálagáibideaddji sihke álgaheamis ja jođiheamis. Erenoamáš kapitálagáibideaddjin leat muhtin meahcceuodduvuvvon mátkeealáhusbuktaga ja bioenergiija. Dan duohken man guhkin árvogeavllis muhtin bioenergiijadoaibma vällje bargagoahtit, de lea kapitálagáibideaddji daid muttuin go ávdnasiid viežžan, fievrideapmi, smáhkkobuvttadeapmi ja goikadeapmi. Namuhuvvon muttut gáibidit mašiinnaid ja huksenmássa mii daid háhkamis lea viehka kapitálagáibideaddjin.

Meahcceuodduvuvvon mátkeealáhusbuktagat šaddet hirbmat kapitálagáibideaddjin jus áigu fállat biepmu ja idjadeami lassin váimmusbuktaga. Mahkáš ii dárbbáš stuorra investeremiid bivdo- ja guolástanofelastimii iešalddes, muhto jus buvtta galgá viiddiduvvot vel fállat guossoheami ja idjadeami eará go boddosaš čovdosiid nugo tealltá ja lávu, de lea dat seammás eanet kapitálagáibideaddjin.

5.7 Gealbu

Gealbu ja máhttu lea mánnga háve mearrideaddjin jus galggaš lihkostuvvat ealáhusdoallin. Entreprenorvuođadoahpapis, mii mearkaša hutkat ođđa doaimma, de lea olu dutkkojuvvon das ahte mii dárbbášuvvo jus galggaš lihkostuvvat. Álkit daddjon gáibida entreprenorvuohta oaidnit gávpevejolašvuođaid ja gálgga dohppet daid resurssaid mat dárbbášuvvojit ásahit doaimma/gávppi (Jensen, Kolvereid og Erikson 2006).

Mánnga guovlluealáhusain, sámi guovlluinge, leat mii dábálaččat čeahpit hállat vejolašvuođaid birra, muhto eai leat nu galles guđet duođaid nákcejit dáid vejolašvuođaid kommersialiseret. Kreativitehta namuhuvvo dávjá dehálaš dahkkin entreprenorvuhtii, oaidnit vejolašvuođaid ja ovdánahttit ođđa buktagiid dahje bálvalusaid gáibida dávjá kreativitehta. Innovašuvnnas ja entreprenorvuođas leat mánnga ovttaláganvuođa, dan dáfus go innovašuvdna dávjá laktásuvvo dasa ahte ásaha ođđa dakkár doaimmas mii jo lea jođus, de lea entreprenorvuohta laktásuvvon dasa ahte ođđa doaibma áhahuvvo. Goappašat proseassat gáibidit datte buori máhtu ja mánngalágan máhtu, sihke njuolga sirdojuvvon máhtu ja máhtu fierpmádagas kundariiguin, leverandoraiguin, bearrašiin ja ustibiiguin, FoU/ráđđeaddiiguin ja eará áhahusaiguin/servviiguin (Jensen, Kolvereid og Erikson 2006).

Ovdamearkka dihtii lea olu máhttu makkár vierru sámi guovlluin lea leamaš atnit urtasiid ja murjiid, muhto dásge lea hástalussan háhkat doarvái máhtu mo dáid riggodagaid sáhtáši boahttevuođas atnit ja ávkkástallat.

Nugo leat oaidnán ovddit kapihttaliin, de eai leat nu mánnga doaimmaheaddji ja doaimma meahcástanealáhusas, muhto seammás olu vejolašvuođat ja stuorra potenciálat. Vai galgá sáhttit ásahit eanet doaimmaid, de lea entreprenorvuođa vuoruheapmi guovddáš strategiija. Dan sáhtta earret eará dahkat oahpu ja oahpahallama bokte, man áigumuš lea nuppástuhttit guottuid, áddejumiid ja rasttildit cakkiiid (Kolvereid 2006).

5.8 Gáržžádusaid čeahkkáigeassu

Nugo leat čujuhan dán kapihttalis, de leat oppalaččat mánnga gáržžádusa go galggaš ásahit dahje viiddidit doaimmaid. Meahcástanealáhusain leat lassin vel cakkit maid galgá rasttildit go leat heajos rámmaeavttut, hejot huksejuvvon infrastruktuorra ja guottut mat álkidit sáhttet hehttet beroštumi ja dáhtu álggahit dahje viiddidit doaimma dán suorggis. Gáržžádusat dahket ahte eai leat nu galle meahcásteaddji.

Leat gal mánnga ovdánahttinvejolašvuođa ja potenciála mat eai eisege leat ávkkástallojuvvon meahcástanealáhusain, muhto leat gáržžádusatge. Mii leat čájehan ahte teorehtalaččat gal lea stuorra potenciála, ja vaikke leage geassán gáržžádusaid dahje hehttehusaid, de bázáši realisttalaš ealáhus mas livččii potenciála.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš sáhtta leat veahkkin ávkkástallat daid vejolašvuođaid ja geahpedit gáržžádusaid. Báhcán kapihttaliin áigut geahčadit lea go vejolaš ollašuttit dákkár guovddáža.

6 MEAHCCEGEALBBU FÁLLIT

6.1 Doaimmaheaddjit márkaniin

Barggadettiin árvvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu, lea lunddolaš muitalit mat earát vel sáhtášedje fállat gealbbu ja máhtu meahci ja meahcástanealáhusa birra ja mat gávdnojit 2009:s. Mii eat eisege sáhte dievvásit muitalit visot mii lea gávdnamis, muhto oaivvildat ahte viehka bures sáhttit govvet dain mii lea. Ferte vel mearkkašit ahte mángga háve ii leat áibbas čielga rádjá gaskal fáttáid meahcci, meahccevuodđuduvvon ealáhusovdánahttin, luonddudoallu ja olgunastin. Vaikke masá visot fáttát lea deháláš oassi meahci gealbosuorggis.

6.2 Romssa universitehta (UiT)

Romssa universitehta (UiT) lea sihke govdauniversitehta mii fállá sihke universitehtaoahpu ja profešunoahpu, ja dutkanásahus. UiT:s lea višuvdnan ásahit nationála ja riikkaidgaskasaš fápmoguovddáža gelbui, šaddamii ja hutkamii davviguovlluin. FoU bealde vuoruhá UiT earret eará ealáhuslaš dutkama ja áigu dáid ovdánahttit ovttas eará doaimmaheaddjiiguin earret eará Norut, Norinova, Nofima ja earát. Studiabeales fállá UiT earret earrá bachelor- ja magistrgrádstudiaid arktalaš luonddudoalus ja eanadoalus, mii lea fágaidrasttildeaddji, geavada ektui studia mas fuomášupmi giddejuvvo riggodatvuodđui ja vejolašvuodáide davvin. UiT lea davvi Norgga stuorámus máhttobiras ja das lea dieđusge gealbu olu daid surggiin mat gullet meahccái ja meahcástallamii.

6.3 Finnmárkku allaskuvla (HiF)

HiF:s Álttás ii leat fállat njuolga meahcástanealáhusaid dahje meahccevuodđuduvvon ealáhusovdánahttimii. HiF:s leat baicce mángga fága ja studia guoski surggiin nugo olgunastin, luonddudiehtu/luonddufága, mátkeealáhus ja arktalaš luondduofelastin. Lohkanfálaldagat nugo arktalaš luondduofelastin, olgunastin ja mátkeealáhus galggašit leat hui guoskevaččat jus galggaš čohkket máhtu luonddu- ja meahccevuodđuduvvon mátkeealáhusaide.

HiF fállá vel riikkaidgaskasaš studia gohčoduvvon *Management of local and regional development* 2010 giđa rájes. Dát studia váldá earret eará ovdan hástalusaid mat davviguovlluid (Barentsguovllu) báikegottiin leat ovdánahttimis vuodđuduvvon luondduriggodagaide nugo guollái, minerálaide, mearradollui, gássii/petroleumii, turismii ja mátkeealáhussii.

6.4 Biras- ja biodiehtaga universitehta (UMB)

Biras- ja biodiehtaga unversitehtas (UMB) Ásas fállujuvvo masterprográmma meahccevuodđuduvvon ealáhusovdánahttimis. Masterprográmma lea guovtti jagáš ja das leat fágat nugo sosiologijja, areálaplánen, jus- ja oamastanfágat, ekonomijja, ealáhusovdánahttin ja mátkeealáhus luondduhálddašanfágaiguin. Studia ulbmilin lea earret

eará studeanttaide lágidit boahhtevuođa ektui ja ollislaš lahkoneami daid vejolašvuođaide, hástalusaide ja riidduide mat šaddet go meahci geavahišgoahtá gávppálaččabut.

Studeanttat sáhttet válljet golbma sierranas lohkansurggiid gaskka;

- Ođasmahtti energiija
- Areálageavaheapmi
- Meahcci ja luondduturisma

6.5 Hedmárkku allaskuvla (HiHM)

Hedmárkku allaskuvla fállá bachelordásis mánnga studiprográmma meahccevuodđuduvvon ealáhusain (ee. luonddu- ja ekoturisma, meahcchálddašeapmi) ja jahkestudia bivddus, guolásteamis ja ofelastimis. Studiafálaldagat leat vuovde- ja luonddufágaid ossodagas, Evenstadas. HiHM:s leat dutkandoaimmat sarvvafuođđu, smávvafođđu (eanaš rievssahiid), ciebaniid, boraspire, ekosystema ja bioenergia dáfus (www.hihm.no).

6.6 Davvi-Trøndelága allaskuvla (HiNT)

Davvi-Trøndelága allaskuvlage fállá studia mii guoská meahcástanealáhusaide, muhto ii nu olu go HiHM.

6.7 Sámi allaskuvla

Sámi allaskuvllas eai leat studiafálaldagat dahje dutkandoaimmat sierra meahcástanealáhusaid ektui. Sámi allaskuvla šattašii datte guovddáš fálli sámi árbevieruid ja meahcásteami gealbbus, mii livččii buorre ávkin meahcceriggodagaid hálddašeapmái ja meahccevuodđuduvvon konseptaid, bálvalusaid ja buktagiid ovdánahttimis. Sámi allaskuvla oassálastá “Árbediehtu” prošeavttas man ulbmilin lea dokumenteret, seailuhit, suodjalit ja rádjat sámi árbevirolaš máhtu.

6.8 Deanu joatkkaskuvla

Deanu joatkkaskuvla lea oassin Finnmárkku fylkagieldda joatkkaskuvlafálaldagas Finnmárkkus. Skuvla fállá luonddudoalu Jo1 ja Jo3⁸ dásis. Jo1 luonddudoalus lea luondduvuođđuduvvon buvttadeapmi ja luondduvuođđuduvvon doaimmat prográmmafágan. Jo3 luonddudoalus leat váldosuorggit a) luonduhálddašeapmi, b) luondu, ealáhus ja doaimmat ja c) kárten, plána ja doaimbajut.

Deanu joatkkaskuvla ovttasbargá ja lea ovttasbargan Bioforsk Nord:in smávvaskalabiebmokurssa čađaheamis.

⁸ Jo1 lea joatkkaskuvlla vuosttas jahki (ovdal vuodđokursa), Jo2 lea vástideaddji nubbi jahki jna.

6.9 Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla

Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla Guovdageainnus fállá Jo1 luonddudoalus. Prográmma geahččala oahppiid gealbbuhit boazodoalus, hálddašeamis, fitnodatásaheamis turisttaid várás, biebmobuvttadeamis, duojis, meahccebálvalusain ja earáide bálvalusaid lámčimis. Jo1 luonddudoalu prográmmafágat galget lámčit dili nu ahte juohkehaš galgá oahpásmuvvat luonddudoallofitnuid bargguide. Dása gullet vejolašvuodát ovdánahttit geavatalaš gálggaid ja áddejumi proseassaide mat gullet luondduvuođđuvvon buvttademiide ja doaimmaide. Skuvllas deattuhit erenoamážit fáttáid mat gusket boazodollui, meahccái ja duodjái. Olu oahpahus lea olgun, mahkáš boazoealu ja jávrriid luhtte, vuovddis ja mearragáttis. Teknalaš doaimmat leat eanaš skuvlla mekanalaš lanjas.

Prográmmafágain leat mánggalágan doaimmat guovddážiis, ee.

- miessemearkun, rátkin, guođoheapmi, heargevuodjin
- sáibmabivdin, gárdun, fuođđoluottaid guorran, gámasuoiden
- goarrun mángggaid ávdnasiin, duodjeávdnasiid čohkken.

Skuvla fállá vel studiaráhkaneaddji Jo3 luonddudoalus.

6.10 Mære joatkkaskuvla

Mære joatkkaskuvla, ovdal Mære eanadoalloskuvla, lea Steinkjer gielddas Davvi-Trøndelágas. Skuvllas lea earret eará Jo1 fálaldat luonddudoalus, Jo2 fálaldat vuovddi birra ja Jo3 fálaldat studiaráhkaneaddji luonddudoalus.

Das lea lassin vel gealbu ealáhusovdánahttimis ja fállá kurssaid earret eará bioenergiijas, smávvaskealbiebmobuvttadeamis ja gilleturismmas ja eará gilleealáhusain.

6.11 Senter for bygdeforskning (Gilledutkama guovddáš)

Senter for bygdeforskning (Bygdeforskning) lea dutkanvuođđudus mii dutkamis bokte galgá leat veahkkin čoavdimin váttisvuođaid ja ásaheamen sosiála, ekonomalaš ja ceavzilis ovdánahttima Norgga giliin. Bygdeforskning bargá dáid dutkansurggiin:

- Gille- ja ealáhusovdánahttin, nuppástuhttin ja innovašuvdna
- Biebmobuvttadeapmi, geavaheaddjiguottut ja etihkka
- Kultuvra, birgenláhki, bargobiras ja dearvasvuhta
- Riggodathálddašeapmi, kultureanadat ja birasgažaldagat

6.12 Bioforsk Nord, Holt oss.

Bioforsk Nord, mas leat ossodagat báikkiin go Holt, Bodeadju ja Tjøtta, bargá mángggaid surggiin luonddufágalaš gealbbuin mii leat eanadoalloguoski ealáhusovdánahttima, birrasa ja meahcceriggodagaid ektui. Guovddáš lea okta čieža Bioforsk vuollásaš guovddážiin, mii lea

duktanásahus erehliiggánis fápmudusaiguin LMD⁹ vuollásažžan. Oktiibuot leat Bioforsk:s 450 bargi main 45 leat Bioforsk Nord gullevaččat.

St. dieđ. nr. 19 (1999-2000) bokte *Om norsk landbruk og matproduksjon* (Norgga eanadoalu ja biebmobuvttadeami birra) lea Bioforsk Nord ožžon sierra ovddasvástádusa leat veahkkin ođđaásaheaddji fierpmádagaide regionála eanadoalus ja luonddudoalus, ja ahte dát laktásuvvojit nationála ja rikkaidgaskasaš fierpmádagaide. Gealboguovddáš lea heivehuvvon davvinorgga gilliid ovdánahttimii, main ealáhus vuodđuduvvon meahcceriggodagaide lea dehálaš oassin. Gealboguovddáša bokte galgá doaibma oažžut áigái entreprenorvuoda, innovašuvnna, prošeaktaovdánahttima ja – jođiheami ja oahpahalli fierpmádaga eanadoalu ja luonddudoalu árvogevlliin. Ee. ásaheittiin arenaid, čoahkkananbáikkiid ja gaskkustankanálaid ealáhusdoalliide, hálddašeaddjiide, mearrideaddjiide ja FoU-birrasiid. Bioforsk Nord ovddasvástida davvinorgga smávvaskalabuvttadeaddjiid biebmónáhpí VSP biebmá ovddas Innovasjon Norge olis. Tjotta ossodagas leat vel láchčán dili ovttas ealáhusdoalliiguin ja hálddahusain geavahit ja ealáhusdoaimmaid ektui mat leat gáhttejuvvon ja gáhttenveara luondduguovlluid oktavuodas.

Bioforsk Nord:i lea addon nationála ovddasvástádus sáivaguolleriggodagaid ealáhuslaš geavaheapmái mii lea fidnoguolástusa, biebmama ja guolástanturisma oktavuodas. Ulbmilin lea veahkehit ealáhusovdánahttimis dan bokte ahte lasiha ávkkestallat sáivaguolleriggodagaid. Fierpmádathuksen, máhttogaskkusteapmi, arenaid ásaheapmi, prošeaktaovdánahttin ja FoU-barggu álggaheapmi leat guovddáš barggut. Bioforsk Nord lea ovdánahttan sáivaguollealáhusaid birasbuori ja gilvanávccalaš ealáhussan ee. go lea háhkan alcces FoU-gealbbu ovttas ealáhusdoalliiguin sáivaguoli bivdimis ja atnimis. Cegget geahččalanguovddáša sáivaguoli várás, lea doaibmabidjun VSP sámi lotnolasealáhusaid prošeavtta ohcamis. Ovdánahttit ja ásaheittiin čoahkkananbáikkiid ja jođihit fierpmádagaid ealáhussii sihke riikkadásis ja riikkaidgaskasaččat.

Bioforsk Nord lea davvinorgalaš gealboguovddáš, ja das lea nationála ovddasvástádus meahccemurjiid dutkamis ja reidemis, ja lea huksen nana gealbbu dán suorggis nationála ja riikkaidgaskasaš fierpmádatovttasbarggu bokte. Bioforsk Nord lea vel bargan urtasiid adaptogenain Barentsherbs prošeavtta bokte. Vai galgá ovdánahttit ealáhuslaš ávkkestallan potenciála terrestrihkalaš šattuid hárrái davvin, lea Bioforsk Nord ožžon bioprospekteren koordinerenovddasvástádusa Bioforskvuogádagas. Dát galgá leat lagas ovttasbargguin marina bioprospekterema nationála guovddážiin dutkanpárkkas Romssa gávpogis. Guovddáš ásaheapmi maiguin Bioforsk ovttasbargá leat Nofima, UiT, Dutkanpárka Romssa gávpogis, Høgskolen i Bodø, Nordlandsforskning, UMB, Sámi allaskuvla, Deanu JS, Senja VGS, Rå VGS ja Ráissá JS.

Dasa lassin moanat miehtá davvi Norgga sámi ealáhusdoalli oassálastet Bioforsk doaimmaiguin.

⁹ LMD – Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta.

6.13 Nofima

Nofima lea ealáhusaid ektui dutkankonsearna mii dutká ja ovdánahtta biebmoealáhusa, guollealáhusa ja biebmoindustriija. Konsearna lea dan mađi stuoris ahte leat su. 470 bargi ja vuoddii su. 470 miljon kr ovddas jagis 2008. Konsearnna váldokantuvra lea Romssa gávppogis. Das leat dat gávpesuorggit: a) Nofima marin, b) Nofima mat (biebmu), c) Nofima Ingrediens ja d) Nofima marked (márkan).

Meahccevuodđuduvvon ealáhusaide lea vuosttažettiin biebmobuvttadeami oktavuodas ahte Nofima sáhtta fállat čehppodaga, maiddái biebmoredemis, biebmogálvokvalitehtas, vuodđoávnnasávkkestallamis, biebmamis, oalgebuvttaávkkestallamis, geavaheaddjidutkamis, márkanaanalsain, guorrama ektui jna. Nofimas lea vel alla gealbu sáivaguollebiebmamis, sihke bivdovuodđuduvvon biebmamis ja veajetvuodđuduvvon biebmamis.

6.14 Meahcceossodat Akershus ja Østfold

Meahcceossodat Akershus ja Østfold (www.utmarksavdelingen.no) lea iešheanalisis ossodat maid boanddaidsearvvit, vuovdeeaiggátsearvvit ja eanaeaiggátsearvvit Akershusas ja Østfoldas leat ceggen, ja mii galgá veahkehit meahcceriggodagaid ja kultureanadagaid buorebut hálddašit ja ealáhuslaččat ávkkestallat. Dat guovddáš jođihuvvo gávppálaš vuoduin, muhto das ii leat vuoiu. Guovddážiis lea sihke biras- ja ealáhusgealbu. Dán lotnolasvuoda atná beaivválaš jođiheaddji viehka mávssolažžan. Dat fállat bálvalusaid almmolaš ja bođu doaimmaheaddjiide. Fuodđoriggodagaid hárrát fállat dáid bálvalusaid (<http://www.utmarksavdelingen.no/viltressurser.php>):

- jođihanplánaid gárvvistit
- oppalaš ráddeaddin fuodđohálddašeamis
- heiveheapmi bivdui
- ovdánahttit bivdofálaldagaid sierra dahje buvttapáhkaid oassin
- vuovdaleapmi ja vuovdin
- kurssat
- diehtujuohkin ja oahpaheapmi

6.15 Faun Naturforvaltning AS

Faun Naturforvaltning AS mii ceggejuvvui 2002, dahká oaivadan- ja čállinbálvalusaid luonduhálddašeamis ja ealáhusovdánahttimis. Váldobarggut leat čuozašguorahallamat, fuodđohálddašeapmi, guollehálddašeapmi, olgunastin, biologalaš logahallamat ja árvvoštallamat, meahcceávkkestallan, bivdoláigoheapmi jna. (<http://www.fnat.no>). Guolástan- ja čázadathálddašeami oktavuodas sáhtta fitnodat earret eará válmastit jođihanplánaid ja geahččalanguolásteami oktan hivvodatárvvoštallamiin. Fuodđohálddašeamis sáhtta fitnodat ee. válmastit doaimmaplánaid, hivvodatárvvoštallamiid ja guohtunárvomeroštallamiid. Meahccevuodđuduvvon ealáhusovdánahttimis bargá fitnodat ee. hálddašanplánaiguin.

6.16 Hanen, suorge- ja márkansearvi gilletturisma ja doallobiepmu várás

Hanen, suorge- ja márkansearvi gilletturisma ja doallobiepmu várás, lea Norsk bygdeturisme og Gardsmat ja Norsk Innlandsfiskelag ovttahttima boadus. Hanen galgá joatkit barggu mii lea ovddidit fidnobivddu sáivačázis ja sáivaguollebiebmama ealáhussan Norggas dan láhkai ahte:

- Ovttasbargá vuoigatvuođalaččaiguin, almmolaš hálddašemiin ja dutkamiin, mii sihkarastá ahte ávkálaš guolleriggodagat sáhttet adnot fidnobivddus dahje sáivačáhcebiebmamis.
- Lasihit gealbbu miellahtuid gaskkas guollebiologiija, bivddusanu, kvalitehtalaš vuosttasgiedáhalla ja árvogevlli joatka lađđasiid ektui.
- Oalgguhit lassi reidenmuddui juohke fidnobivdi ja biebmii ektui.
- Leat neavvun miellahtuid oktasaš doaimbajui.
- Duođaštit fidnuguolástusas árvoháhkama.
- Čuočuhit ealáhusa oktasaš beroštumiid, oalgguhit ovttasbargat eará beroštusjoavkkuiguin, ja mitalit ja váikkuhit earáid ektui.

6.17 Stabbursnes Naturhus og museum

Stabbursnes Naturhus og museum (Rávttosnjárgga Luondduviessu ja Musea) (SNM) lea nátionálapáarkaguovddáš Rávttosnjárgga nátionálapáarkii ja diehtujuohkinguovddáš luonddu ja kultuvrra dáfus Finnmákkus. SNM lea rabas miehtá jagi ja das leat ee. čájáhus, filbmačájáhus, buvda, bivdo- ja guolástankoartavuovdin jna. Miehtá jagi lágiduvvojit mánggalágan doalut nugo fáddámátkkit, kurssat, johttičájáhusat, oahppofálaldagat jna. Dat fáallet vel fáddámátkkiid hárvánnan ofelastiiguin.

SNM áigu viiddidit ja ođastit guovddáža dainna áigumušain ahte ásahuvvo ekoturismaguovddáš. Oassemihtun lea ahte Luondduviessu, Porsánggu musea ja Statens Naturoppsýn šaddet ovttá robi vuollái ođđa stuorát SNM:s. SNM šattašii dalle ekoturismaguovddážiin ja oasálasttášii riikkaidgaskasaš fuomášumis ekoturisma dáfus.

Ekoturisma, luonddumáhtu ja –informašuvnna laktin, ja hálddašangealbu lea miellagiddevaš vejolaš gealboguovddáži.

6.18 Earát

Norges skogeierforbund, Norges Bondelag, Norges Bonde- og småbrukarlag ja Norske lakseelver leat maidái ealáhus- ja beroštussearvvit mat leat seaguhuvvon ealáhusovdánahttimii mii lea vuodđuduvvon sáivaguollái.

7 LEAGO DÁRBV GEALBOGUOVDDÁŽII?

7.1 Gealboguovddáža doaba

Ovdal go dárkilat geahčadat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu, de áigut dárkilat geahčadit gealboguovddáža doahpaga, máhtu ja FoU.

Gealbu ja máhttu adnojit dávjá seahkalaga, lassin váldejit vel innovašuvdna ja FoU-doaimma ealáhusovdánahttima dáfus. Danne oaivvildat ahte lea dehálaš dárkilat geahčadit vuos dáid doahpagiid.

Gealbu lea čoahkis máhtu, gálggat, návccat ja guottut mat dahket ahte lea vejolaš čađahit guoskevaš doaimmaid ja bargguid definerejuvvon gáibádusaid ja mihtuid mielde” (Linda Lai 2004). Gealbu lea danne relatiivva doaba, mas gealbu deavdit doaimmaid ja bargguid ferte geahčat dan oktavuodas ahte guđe gáibádusat biddjojitt doaimmaide ja bargguide maid galgá čoavdit.

Gealbodoaba fátmasta sihke formála gealbbu, namalassii duođaštuvvon gealbbu, ja duohtagealbbu mii dán oktavuodas mearkkaša máhtu, gálggaid, návccaid ja guottuid mat eai leat duođaštuvvon oahppovuogádaga bokte dahje sertifiserejuvvon earaláhkai.

Máhttu lea dávjá su áicagiin guđes dat leat, ja doaba lea oaivll dan vuogi mielde mo dat adnojuvvo (Wittgenstein 1958). Máhttu lea vuoigaduvvon ja duohta jáhkku. Máhttovdánahttin ii leat dušše fakta čohkken, muhto erenoamáš olmmošlaš proseassa, mii ii sáhte geahpeduvvot ja maid lea váttis geardut.

Máhtu sáhtta guovtti váldooassái juohkit, 1) sotkejuvvon dahje eksplisihhta máhttu ja 2) persovnnalaš dahje jávohis máhttu¹⁰.

- 1) Sotkojuvvon dahje eksplisihhta máhtu sáhtta hábmet cealkagiin, giddet tevnnegiidda dahje čállit (kodet).
- 2) Jávohis dahje persovnnalaš máhttu gullá min áicagiidda, gálgguide rumašhálldašeamis, oktagaslaš persepšuvdnii, fyslalaš vásáhusaide ja gapmui. Jávohis máhtu lea masá veadjemeahtun čilget.

Álkidit sáhtta dadjat ahte dutkan lea sotkejuvvon máhttu, ja dutkan lea dávjá vuodđuduvvon dahje háhká persovnnalaš máhtu (Bråtå, Ericsson og Kristoffersen 2007).

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš šattašii muhtin bargun háhkat ja systematiseret muhtin ráje dain jávohis/persovnnalaš máhtu maid mánnga meahcástalli leat oamastan, muhto mii ii dárbbas leat duođaštuvvon.

Dutkan- ja ovdánahttinbargu (FoU) sáhtta OECD-definišuvvna mielde álkidit definerejuvvo kreatiivva doaimman maid dahká systemáhtalaččat olahan dihtii máhtu – oktan máhtuin

¹⁰ Dán guovtti láhkii leat mánnga doahpaga, kodifiseren ja kodifiserekeahtes lea maid muhtin.

olbmo, kultuvrra ja servodaga birra – ja siskkilda vel dán máhtu geavaheami gávnnanan dihtii ođđa anu. FoU sáhtta juohkit dáid váldodoaimmaide:

- Vuodđoduktan
- Adnojuvvon dutkan
- Ovdánahttinbargu

Váldoeaktun earuhit FoU eará sogalaš doaimmas lea ahte FoU ferte sisttisoallat ođđaásaheami elemeantta dahje dieđalaš ja/dahje teknologalaš eahpesihkarvuodá geahpedeami (Bråtå, Ericsson og Kristoffersen 2007).

Innovašuvnnat ealáhusas leat dat ahte ásaha juoga ođđa (ođđaásaheapmi), áinnas ođđa dahje válmastuvvon buktagiid dahje bálvalusaid oahpásmahttit márkaniin dahje buvttadeami lágiduvvon ođđa vuogi mielde. Ealáhusain ovdanbukto dat interaktiivva innovašunmálle govven dihtii ahte innovašuvnnat gevvat ovttasdoaimmain gaskal ja informašunbiđgemiin mánggalágan gálduin, kundariiguin ja leverandoraiguin vuosttažettiin.

Meahcástanealáhusas lea stuorra dárbu innovašuvnnaide, ja vejolaš gealboguovddáža lágideapmi ferte váldit vuhtii mo guovddážis sáhtta leat doaibmi sajádat interaktiivva innovašunmálles.

Gealboguovddáš, bajábeale definišuvnnaid vuodul, sáhtta dát leat guovddáš gos ovdánahtto sihke formála ja eahpeformála máhttu, gálggat, návccat ja guottut meahcástanealáhusaid ektui.

Gealboguovddáš sáhtta leat máhtto- ja vásáhusvuodđun ja doarjjan oppalaš ja ceavzilis ovdánahttinbargui meahcásteami várás, ja leat fárus huksemin gealbbu visot meahcásteami oktavuodas¹¹.

7.2 Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbu

Gealboguovddáža dárbu lea laktásuvvon ja sáhtta leat mánga dili vuodul. Golbma dili orrot leamen eaktun dahje vuodđun defineret dárbbu:

- a) Meahcásteaddjiid lohku ja sin dárbu ja jearru gealbbu ektui
- b) Ávkkástalakeahces ja boahttevaš potenciála mii gáibida gealbolasi vai sáhtta ávkkástallot
- c) Nana politihkalaš dáhttu vuoruhit meahcástanealáhusaid ovdánahttima.

Meahcásteaddjiid várdosis 3.6 kap. čájeheimmet ahte leat 17 logahallon meahcásteaddji SSB várdosiin, ja SEG (2009) mielde ledje 27 daid 66 jerrojuvvon lotnolasealáhusdoalliid gaskkas guđiin meahcci lei oassin dienasvuodus. Go árvvu mielde leat gaskal 20 ja 30 meahcásteaddji, ležžet dal lotnolasat eará ealáhusaiguin/boađuin dahje ollesáiggis, de šattašii váttis bealuštit gealboguovddáža ásaheami dušše dálá meahcásteaddjiid vuodul. Jus

¹¹ Gealboguovddáža siskkoža defineremis leat bidjan vuodđun dan mo ráđđehus lea defineren guovlluovdánahttima várás gealboguovddáža.

galggaš ealáhusa ovdánahttit, leat ealáhusdoallit diehttelasat dat deháleamos doaimmaheaddjit. Sii dat doaimmaset ja beroštumiset bokte galget bidjat iežaset resurssaid, barggu ja ruđa dása. Gávnnahan dihtii makkár dárbu ealáhusas lea gealbbu, innovašuvnna, FoU ja sullasaččaid ektui, berrešii čađahuvvot dáid doalliide sierra gažadaniskkadeapmi. Dán eat sáhte dán guorahallamis dahkat, muhto dat berrešii čuovvovuvvot dán barggu vejolaš joatkagis.

4 kap. leat čájehan dan potenciálie mat muhtin meahcástanealáhusain sáhttet leat, áinnas bivddus ja guolástusas, luondduvuođđuduvvon mátkeealáhusas main vásáhusat ja doaimmat deattuhuvvojit, urtasiin ja murjiin, ja bioenergiijas. Sámi duovdagat leat viidát ja riggodatvaljit, mii fas lea vuodđun atnit dan potenciála mii lea márkaniin. Gealbu ja máhttu lea okta daid guovddášeamos vuoruhankfaktorain jus galggaš sáhttit ávkkástallat daid riggodagain ja dan potenciálie mii lea das.

Meahcástanealáhusain leat cakkat maid ferte rasttildit, mat leat heajos rámmaeavttut, heajos huksejuvvon infrastruktuva ja guottut mat álkidit sáhttet heađuštit beroštumi ja dáhtu dán suorggis álggahit dahje viiddit doaimma. Lassin leat vel oppalaččabut hástalusat nugo máksindáhtolaš márkán, olámuttus kapitála ja gealbu. Meahcástanealáhusain leat maiddá mánnga ovdánahttinvejolašvuoda ja potenciála mat guhkin eret lea adnojuvvon, ja vaikke gáržžádusat dahje hehttehusat leat jávkaduvvon, de báhcá datte realisttalaš ealáhus mas lea sakka potenciála.

Sámediggi lea moanaid mearrádusaid ja plánaid bokte čájehan politihkalaš dáhtu vuoruhit meahcásteami, áinnas 65/07 áššis *Meahcástanealáhusaid ovdánahttima dieđáhus*. Sámedikkis leat *nana ja ealli servodagat stáđis ássamiin ja mánggalágan ealáhusain* guovddáš mihttomearrin, mas oassemihtun lea *ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilis boazodoallu ja meahcásteapmi*. Politihkalaš rámmat leat gal sajis jus galggaš ásahit meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža. Meahcástanealáhusat sáhttet rivttes daguiguin ovdánahttit mánggabealat ealáhusaid ja nannet sámi guovlluid ássama.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš sáhtta leat veahkkin ávkkástallat daid vejolašvuodain ja geahpedit gáržžádusaid ja dan bokte ásahahttit ja ovdánahttit eanet gánnahtti doaimmaid olámuttus meahcceriggodagaid vuodul. Dat meahcceriggodagat maid diehtit eai leat uhcimusfaktorin ovdánahttit meahcástanealáhusaid. Uhcimusfaktor livččii vuosttažettiin gealbu ja rámmaeavttut. Gealbu kommersialiseremis ja márkánheiveheamis lea kritihkalaš menestusfaktor ealáhusa ovdánahttimii.

Meahcástanealáhusaid boahttevaš potenciála ja politihkalaš rámmaid vuodul, árvvoštallat ahte lea vuodđu ásahit meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža.

Dainna eavttuin ahte lea vuodđu ásahit gealboguovddáža, áigut 8 ja 9 kapihttalis dárkilat geahčadit mii guovddážis galggašii leat ja mo dákkár guovddáš galggašii organiserejuvot. Gealboguovddáš fertešii heivehuvvot ealáhusa sturrodaga ja duhkodaga mielde, daid málliid maid guorahallat leat danne meroštallon ceggejuvot ja ruhtaduvvot ráddjejuvvon resurssain.

8 GEALBOGUOVDDÁŽA SISKKOŠ JA DOAIMMAT

8.1 Gealboguovddáža badjebajit rámmat

Min mandáhta Sámedikkis lea čielggas ahte meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš dat galgá guorahallot. Mii leat 3.1.3 kapihttalis defineren meahcástanealáhusaid dánin:

”Ealáhus mii ávkkástallá meahcceriggodagaid ráhkadan ja vuovdin dihtii dihto meari buktagiid ja bálvalusaid ja main dinešii muhtin áiggi geahčen.”

Dát dat biddjo vuodđun árvvoštallat gealboguovddáža ja lea meahci ovdánahttin ealáhussan mii lea biddjon badjebajit duvddain. Dánna dulkomiin leat dadjan ahte doaimmas galgá leat dihto ekonomalaš mearri ja galgá sáhttit das dinet muhtin áiggi geahčen.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža molssaeaktun lea giddet eanet fuomášumi meahcásteapmái iige nu olu ealáhussii. Molssaeaktun šattašii de *dokumeantaguovddáš meahcásteami várás*.

Dákkár guovddáža rolla ja bargun livččii čohkket máhtu árbevirolaš meahcásteamis, oktan hálddašeami, čoaggima/čohkkenvugiid, riggodatmáhtu jna. birra. Dát guovddáš livččii seammás ovddidan meahcásteami oppalaččat ja leat rekruterenguovddážiin ođđa meahcásteaddjiide.

Dákkár molssaeaktu gáibidivččii dieđus áibbas eará organiserema ja ráhkkanusa, ja das lea eará fokus go meahcástanealáhusaid várás gealboguovddážiis. Dat sáhtášii ovdamearkka dihtii leat Árbediehtu prošehtii gullelaš maid Sámi allaskuvla Guovdageainnus čađaha.

Ii dárbbas eisege leat ”juogo – vai” dakkár guovddážiin mas lea meahcástanealáhus dahje meahcásteapmi dehálemos profiilan. Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš sáhtta lunddolaččat lasihit ja viiddidit doaimma guoskat maiddái meahcásteapmái. Áinnas dat ahte bargá árbevirolaš meahcástanealáhusain ja árbevirolaš máhtuin ja luondduáddejumiin sámi guovlluin, leat dehálaš barggut dakkár guovddážiige mas fokus lea meahcásteapmi.

Mii leat datte válljen guovdilastit meahccealáhusaid várás guovddáža ja giddet fuomášumi daid doaimmaide mat dárbbasuvvojit ásahtit ceavzilis ealáhusa meahcceriggodagain.

8.2 Kártejuvvon gealbodárbbut ja gáržžádusat

SEG (2009) lea geaheaddjaiskkadeamistis kárten gáržžádusaid lotnolasealáhusdoalliin, daid gaskkas meahcásteaddjit. Dán iskkadeamis leat geahčadan mánggalágan diliid mat leat fitnodagaide gáržžádussan. Go eat leat sáhtán fidnet vuodđodieđuid geahččan dihtii leatgo erenoamáš hástalusat meahcástanealáhusaid dáfus, de dás árvvoštallat makkár dárbbut leat SEG oppalaš dieđuid vuodul. Čoahkkáigesson lea SEG iežas geaheaddjiiskkadeamis gávnahan čuovvovaš gáržžádusaid:

- buvttaovdánahttin
- rámmaeavttut riggodatbeassamuššan ja regelin
- gánnáhahti doaibma

Gealbolasiheaddji doaimmain lea čujuhuvvon dárbu dása:

- vuovdaleapmi
- ekonomiija/rehketdoallu
- giella
- biebmoreden
- regeliid hárrái kursen
- IKT

SEG lea jearahallan Sámi bivdo- ja meahcástansearvvi. Searvi čujuha mánggalágan dárbbuide maid oaivvildit leat dehálaččat gokčat vai ealáhusas šattašii buorre ovdáneapmi. Sii atnet sáivaguollebivddu ealáhusas dan oasi mii lea áigeguovdileamos ovdánahttit. Čuovvolandoaibmajuid evttohusas evttoha searvi ahte galggašedje muhtin doaimmaheaddjit čuovvut sin moadde jagi. Lassin čujuhit sii dárbei vuoruhit buvttaovdánahttima, bivdosiid ovdánahttima, vuovdinapparáhta ovdánahttima ja fierpmádathuksema.

Gealboguovddážiš šattašii dalle guovddáš sadji dan láhkai ahte bures čuovvu doalliid, lágiduvvojit gealbolasiheaddji doaibmajut sihke sajáiduvvon doalliide ja vejolaš ođđa doalliide, ealáhusovdánahttin ja fitnodatásaheapmi, vuolggaha dutkanprográmmaid mat gullet riggodatnui, bivddusovdánahttin ja buvttaovdánahttin, ja lea dehálaš rolla fierpmádathukseamis. Gealboguovddáš sáhtášii vel leat guovddážiš meahcceriggodagaid hálddašangealbbus, maiddái geavahan- ja hálddašanplánaid dáfus. Go jo meahcástanealáhus ii leat stuorra ealáhus, de lea lunddolaš ahte gealboguovddáš fuolaha rekruterema ealáhussii.

Gealbolasiheaddji doaibmajut sáhttet maiddái juogaduvvot dárbbu mielde fitnodaga ovdáneami ektui. Fitnodaga dárbbut rivdet áiggi mielde, eai leat seamma dárbbut álggahanmutter go doaibmamutter. Dása gulašii maiddái árvoštallat mánggalágan bargovugiid mo sirdit máhtu guovddážiš meahcásteaddjiide ja eará ulbmiljoavkkuide, ja vel raporttaid/notáhtaid, mentorortnegiid (laktit hárvánan ja ođđa doalliid), fierpmádagaid/čoahkkananbáikkiid, oktasaš prošeavttaid, oahppama.

8.3 Gealboguovddáža doaimmat

8.3.1 Árvogeavleáddejupmi ja guovddáš hástalusat

Meahcástanealáhusa ovdánahttin galgá geavvat golmma árvogeavlli mielde; kulturvuodđuduvvon omardeapmi iežas atnui, meahccebuktagiid čohkken/čoaggin vuovdimii ja meahccevuođđuduvvon turisma. Meahccebuktagiid vuovdimis lea dehálaš vuoruhit vuodđoávdnasiid vuostávdima, fievrrideami ja biđgema ja vuovdima ja vuovdaleami.

Nugo válddahallon juohke meahcástanealáhusa ja árvogevlliid hástalusain, de leat moanat barggut mat fertejit čovdojuvvot jus galggaš lihkestuvvat ovdánahttit ceavzilis meahcástanealáhusa. Dát guoská

- rámmaeavttuide
- hálddašeapmái
- kapitálii
- infrastruktuurii
- dutkamii ja ovdánahttimii
- máhttogaskkusteapmái
- lágideapmái/fierpmádahkii

Áigut dárkilat geahčadit dáid čuoggáid ja ahte gullet go dát lunddolaččat gealboguovddážii.

8.3.2 Rámmaeavttut

li lea lunddolaš ahte gealboguovddáš galgá ovddasvástidit visot osiid. Rammaeavttut mat láchčēt meahcástanealáhusaide buori ovdánahttima lea ovddasvástádus mii gullá eiseválddiide. Lea ealáhusdoalli ovddasvástádus, fierpmádagas dahje suorgesearvvis, váikkuhit eiseválddiid sávahahtti guvlui.

8.3.3 Hálddašeapmi

Finnmárkoopmodat (FeFo) ovddasta mánggaláhkai ođđa meahccehálddašeami mánggain vejolašvuodáiguin. Gealboguovddážii lea dehálaš hukset máhtu daid vejolašvuodaid birra mat leat dan ođđa meahccehálddašeamis. Hálogalandseiendommen lea sámi guovlluin boahte ođđa hálddašanstruktuurra. Seammaláhkai go FeFo mearkkaša datge ođđa vejolašvuodaid, ođđa gealbodárbbu ja ođđa ovttasbargoguimmiid.

Dál eai leat galle doalli dán ealáhusas, ja olu máhttu meahccehálddašeami hárrái soaitá leat massojuvvomin. Jus manjit áiggis galgá sihkarastit máhtu meahccehálddašeamis ja ovdánahttit ealáhusa, nu ahte dat boahteáiggis sáhtášii leat gilvonávccalaš ja ceavzil, de dárbbášuvvo máhtu sihkarastit ja biđget ja láchčēt dili dutkamii, innovašuvnnaide ja ovdánahttimii.

Hálddašanplánat leat guovddážis sihkarastit ceavzilis riggodatávkkástallama, mas mihttun ferte leat ávkkástallat meahcceriggodagaid buoremus lági mielde. Dát gáibida ovttasbarggu gaskal ealáhusdoalli ja eanaeaiggáda.

8.3.4 *Infrastrukturva*

Infrastrukturvrra ovddasvástádus molssašuddá dan ektui makkár infrastrukturva lea. Mahkáš leat rusttegat mat gullet vuostávdímii ja reidemii, idjadeapmái ja borramii ja sullasaččaide, lunddolaččat ealáhusdoalli/eanaeaiggáda ovddasvástádus.

8.3.5 *Dutkan ja ovdánahttin (FoU)*

Dutkan geavvá spesialiseren dutkanásahusain, universitehtain ja allaskuvllain, ja ovdánahttinbargu lea suorgi maid ealáhusdoallit berrešedje fuolahit. Gealboguovddáš ferte datte bures diehtit makkár dutkan- ja ovdánahttinbargu ealáhusas lea ja mat dutkanbarrasat gávdnojit. Álggahit Fou-prošeavttaid, ja jođihit FoU-prošeavttaid ovttas ealáhusdoalliiguin lea gealboguovddášii lunddolaš bargun. Gealboguovddáš berre vel veahkehit ealáhusdoalliid, ovttaskasa dahje fierpmádagas, prošeavttaid čađahemiin. Lea dehálaš ahte gealboguovddáš gokčá olles árvogeavlli, vuodđoávdnasis gitta biđgemii, vuovdimii ja márkaniid sihkarastin dihtii márkana ektui buvttaovdánahttima. Lea maid dehálaš ahte guovddášis lea lagašvuolta ja buorre oktavuolta ealáhusdoalliiguin. Sámi guovlluid meahcástanealáhusaid várás gealboguovddášii lea sámi kulturmáhttu ja áddejupmi eaktun, ainjo márkankonseptaidda ovdánahttimis mas sámevuodas lea lassiarvu buktagiidda ja bálvalusaide.

8.3.6 *Fierpmádathuksen*

Fierpmádathuksen, namalassii álggahit fierpmádaga ja veahkehit álggahemiin ja lágidit arenaid fierpmádathuksemii (semináraid, workshops, konferánssaid ja sullasaččaidda) leat guovddáš barggut. Dát guoská sihke fierpmádathuksemii doalliid gaskkas ja gaskal doalliid, FoU-ásahusaid ja almmolaš eiseváldiid (triple-helix málle, dárkilat máinnašuvvon 8.5 kap.).

Láhčit dili deaivvadanbáikkiide ja arenaide gos meahcásteddjit sáhttet deaivvadit galggašii vuoruhuvvot. Doallit dárbbasit lotnolas diehtujuohkin- ja vásáhuslonohallama, gealbolasiheami, lágidit oktasaš cealkámušaid, duvdaga dahje prošeavttaid.

Arenaásaheapmi ja deaivvadanbáikkid triple-helix málle mielde soitet leat hui gáibideaddji. Dás lea hástalussan oažžut doalliid, máhttoásahusaid (áinnas dutkiid) ja almmolaš eiseváldiid (áinnas byrokráhtaid) ságastallat seamma giela. Dákkár fierpmádathuksema ulbmilin lea soahpat oktasaš strategijaid hárrái das mo ovdánahttit ealáhusa ja ovttasbargat dan čađaheamis. Dán golbma dásis galgá leat lotnolas sorjjasvuodá gaskavuolta.

8.3.7 *Máhttogaskkusteapmi*

Máhttogaskkusteapmi lea váimmusčorgi gealboguovddáša doaimmas. Dát geavvá gihppagiid ja girjjážiid ráhkademiin, kurssaid lágidemiin ja ráđiid addimiin/gaskkustemiin go ealáhusdoallit ja earát váldet njuolga oktavuodá.

8.3.8 Fitnodatovdánahttin

Guovddáži sáhtta doaibman leat vel ráhkadit gávpeplánaid ovttaskasaide, dahje joavkkuide. Dát lea datte juoga maid priváhta oaivadeaddjit/oaivadanfitnodagat dábálaččat dahket.

8.3.9 Gealboguovddáža bargguid ráddjen

Dán vuođu orru jierpmálaččat ráddjet ná:

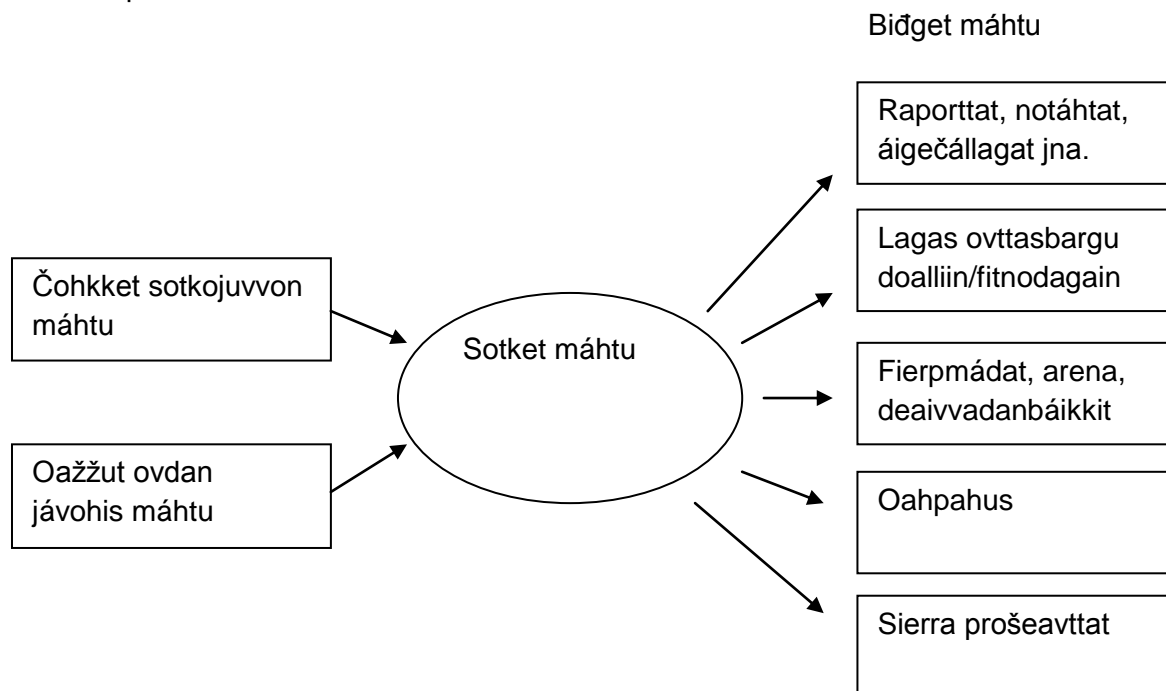
- Álggahit ja jođihit FoU-prošeavttaid
- Máhttogaskkusteapmi
- Fierpmádathuksen
- Ráđđeaddin

8.4 Gealboguovddáža bargohámit

8.4.1 Málle

Válđoáššin galgá gealboguovddáš nuppi beales fuolahit gárvvistit dahje háhkat máhtu ja nuppi beales biđget máhtu dahje sirdit máhtu fitnodagaide/meahcásteaddjiide.

Brátá, Ericcson og Kristoffersen (2007) leat geahčadan FoU ja eará máhtu dárbbu kultur- ja vásáhusealáhusain ja mátkeealáhusas. Sii leat systematiseren dutkanmetodaid ja FoU-barggu ja máhttoviežžama bargovugiid mas lea sirdinárvu meahcástanealáhusa várás gealboguovddáža ságaškuššamii. Govvosis vulobealde leat dán geahččalan čájehit ja čilget vuolit kapihttaliin.

8.4.2 Háhkat máhtu

6 kap. leat čujuhan moanaid máhtto- ja gealboásahusaide gos sáhttá viežžat sotkojuvvon máhtu.

Gealboguovddáš sáhttá dákkár málles áiggis áigái viežžat dan guoskevaččamus máhtu. Olu adnojuvvon dutkan meahcástanealáhusa fáttás lea dahkkon mángga daid FoU-ásahusain mat leat namuhuvvon 6 kapihttalis, vaikke seamma olu das ii leat guoskevaš sámi guovlluide. Danne lea sakka vejolaš ahte berre atnit resurssaid viežžat jávohis/persovnnalaš máhtu sámi guovlluid meahcásteaddjiin, vai galggašii sáhttit čohkket dan dárbbalaš máhttovuođu gealboguovddáži.

8.4.3 Sotket máhtu

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš galgá vuosttažettiin háhkat máhtu, sotket dan ja gaskustit dan, dahje nugo namuhuvvon 7.1 kapihttalis, leat guovddážin sihke formála ja eahpeformála máhtu, gálggaid, návccaid ja guottuid ovdánahttimis mat gullet meahcástanealáhusaide.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš sáhttá leat máhtto- ja vásáhusguovddážin ja doarjjan ollislaš ja ceavzilis ovdánahttinbarggus meahcástanealáhussii, ja leat veahkkín gealbohuksemis vaikke makkár suorggis.

8.4.4 Biđget máhtu

Nugo čájehuvvon bajábeale málles, de lea mánggaláhkai ahte sáhttá biđget máhtu. Váldoáššin lea gávdnat dan rivttes vuogi sirdit máhtu ealáhussii, namalassii meahcásteaddjiide.

Raporttat, notáhtat, áigečállagat ja sullasaččat lea olu geavahuvvon gaskkusteapmi, áinnas akademalaš birrasiid gaskka. Nu maid dárbbalaš reaidun duođaštit ja gaskkustit máhtu, muhto ii várra dat buoremus metoda juksat meahcásteaddjiid.

Lagaš ovttasbarggu doalliin ja fitnodagain sáhttá dahkat mánggaláhkai ja lea mángga suorggis dat buoremus bargovuohki go galgá sirdit máhtu geavaheaddjiide. Oahppat ovttasbarggadettiin konkrehta proševttain, mahkáš atnit ja ovdánahttit merddiid sáivaguollebivddus. Mentorortnet lea eará vuohki maid lea atnigoahtán mañimus áiggiid ja adnojuvvo muhtin muddui, dás galget hárvánan fitnodatjodiheddjit/doallit juohkit máhtu nuorat fitnodagaiguin. Goalmmát vuohki lea ahte soames guđes lea spesiálamáhttu láigohuvvo fitnodahkii ja addá konkrehta rávvagiid, ovdamearkka dihtii ahte láigoha hárvánan ofelaččaid. Njealját ovdamearka lea oanehis kurssat ja seminárat masa čohkke muhtin doalliid sirdin dihtii máhtu. Viđát vuohki lea máhtu mii sirdojuvvo buolvvas bulvii bajásšaddama ja báikkálaš kultuvrra searvama bokte ja soaitá dát leat sámi guovlluin dat dábáleamos vuohki.

Fierpmádat, arena ja deaivvadanbáikkít leat buorit molssaeavttut daid uhcimus fitnodagaide main eai leat resurssat virgádit gelbbolaš olbmuid dahje láigohit soapmása guđes lea spesiálamáhtu. Fierpmádat ja eará doaimmaheaddjit leat eatnašiidda buorit máhttogáldut. Gealboguovddáš sáhtta leat dehálaš fierpmádathuksejeddji lážedettiin dili sihke eahpeformála ja formála fierpmádathámiin. Dasa gullá maid ásahit arena gos doallit sáhttet deaivvadit ja deaivvadit máhttofálliin, kundariiguin, almmolaš eiseválddiiguin jna.

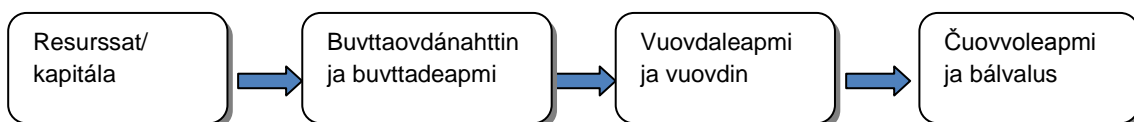
Oahppu studiid ja kurssaid hámis leat álo áigeguovdilis máhttogáldut. Mii leat 6 kap. čujuhan mángga oahppoásahussii mat fáallet oanehat ja guhkibut studiid ja main gealboguovddáš sáhtta oastit oahppobálvalusaid. Dehálaš bargun lea maiddái álggahit ođđa gealbo- ja studiefálaldagaid iešguđet ásahusain, ja mat álohii leat heivehuvvon ulbmiljoavkku dárbut.

Oktasaš proševttat dahje prográmmat sáhttet leat dehálaš váikkuhanoamit guovdilastit vuoruheami mahkáš meahcástanealáhussii. Sáhtta ovdamearkka dihtii leat prográmma ovdánahttit meahccevuodđuduvvon mátkealáhusa kurssaiguin, čoagganemiiguin, fierpmádagain, kundarlágidemiiguin, čájehanmátkkiiguin jna.

8.5 Gealboguovddáža mihttu

Lassi árvoháhkkan meahccevuodđuduvvon ealáhusas ferte let badjebajit mihttun gealboguovddážii. Jus galggaš sáhttit lasihit árvoháhkama, de lea dehálaš ahte ealáhusain lea nákca álggahit innovašuvnnaid, ja nákca ávkkástallat innovašuvnnaid gávppelaččat. Ávkkástallat innovašuvnnaid gávppálaččat mearkkaša fas ahte dat ođđaásaheamit mat leat buktagis, márkanis dahje organiseremis fertejit leat buorre gávpin ja vuoittu addit. Máhttu ja oahppan leat dehálaš dahkkít beaktiilis jodiheapmái, ođđaásaheapmái ja innovašuvnnaide ealáhusain. Gealboguovddážis lea danne dehálaš sajádat oččodit máhtu ja oahppama vai árvoháhkkan lassána meahccevuodđuduvvon ealáhusain.

Dábálaš árvogevli meahccevuodđuduvvon ealáhusain sáhtta ná govvet:

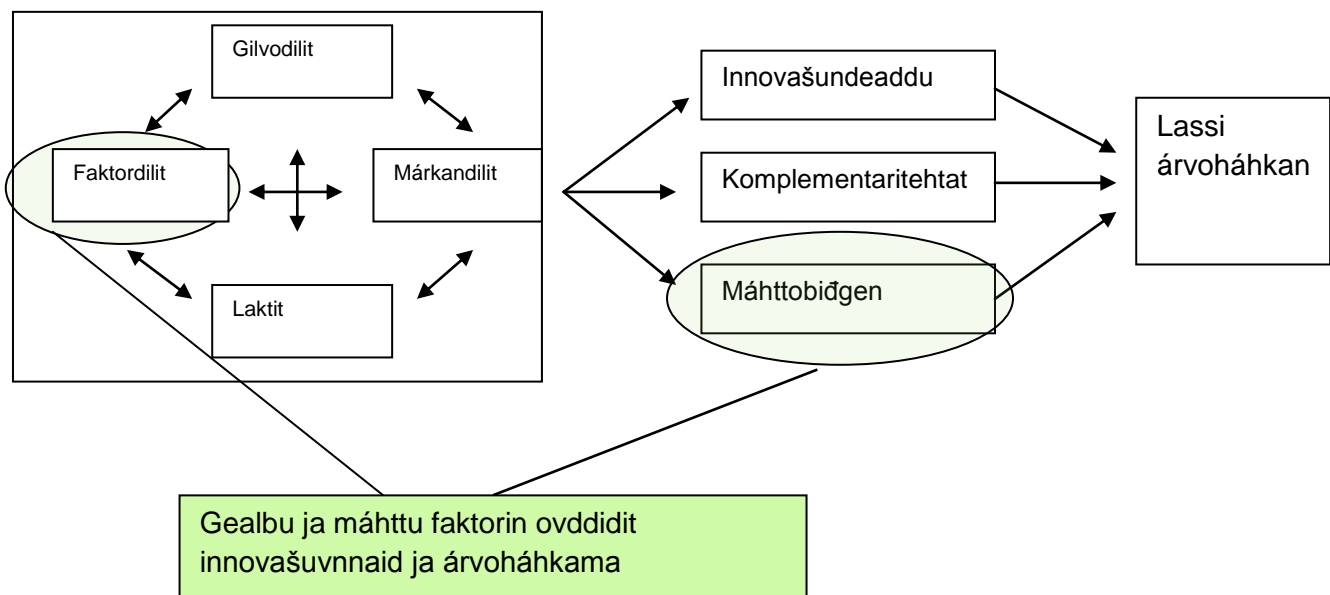

Resurssat/kapitála sáhttet fas gohčoduvvot njeallje kapitálahápmiin; a) luonddukapitála oaiivilduvvon luonddus dat oassi maid olbmot sáhttet ávkkástallat, b) olmmošlaš kapitála nugo máhttu, čeahppivuolta, motivašuvdna, báikemáhttu ja sullasaččat, c) olbmošráhkaduvvon kapitála mat leat fysalaš ávdnasat maid olbmot leat ráhkadan áiggi badjel ja d) sosiála kapitála nugo sosiála arenat ja relašuvnnat mat dahket oktagaslaš daguid beaktileabbot.

Mo de sáhtta mihtidit ahte leago muhtin ealáhusas leamaš lassi árvoháhkkan? Árvoháhkkan sáhtta earret eará definerejuvvot fitnodagaid doaibmabohtosa ja bálkagoluid submi – ovdal vearu (Reve & Jacobsen 2001). Árvoháhkama nuppástuhttin áiggi badjel geažida leago lassi árvoháhkkan vai ii.

Mo sáhtta gealboguovddáš ovdánahttit ja lasihit árvoháhkama meahcástanealáhusain ja gokko lea dat árvogeavllis? Jus vuolgá Porter "diamanta" álkiduvvon málles nugo válddahallon dás *Et verdiskapende Norge* (Reve & Jacobsen 2001) sáhttit govvet man guovddáš máhttu ja gealboguovddáš sáhtášii leat.

Fitnodaga ealáhusbirrasat → Buoridanmekanismmat → Árvoháhkkan

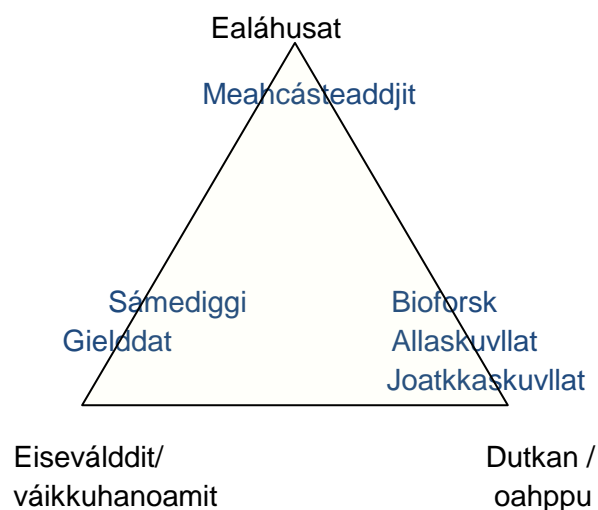
Mii leat bajábeale málles geahččalan čájehit mo máhttu ja gealbu sáhttet ovddidit lassi árvoháhkama. Gealboguovddáš sáhtta mánggaláhkai dákkár systemas leat veahkkin, muhto erenoamážit guovtti suorggis:

- Bijusfaktorin fitnodaga buvttadeamis. Gealbu dan birra maid áiggu buvttadit lea guovddážiis.
- Máhtu ovdánahttimii ja biđgemii. Go ealáhusas deaivvadit doaimmaheaddjit, juogo ekonomalaš, sosiála dahje persovnnalaš oktavuođain, de sii lonohallet máhtu ja vásáhusaid ja sáhttet ovddidit ođđa ideaid, árvádusa ja áddejumi mii sáhtta addit ekonomalaš šaddama ja árvoháhkama (Reve & Jacobsen 2001:43).

Bajábeale málle čájeha ahte máhttu bijusfaktorin buvttadit rivtteslágan buktaga dahje bálvalusa rivttes márkaniid lea dehálaš vai fitnodat galgá ceavzit ja ovdánahttot. Muhto lea dalle go máhttu ja vásáhus juogaduvvo earáiguin fierpmádaga, kurssa, gaskkusteamii jna. bokte, ahte dat sáhtta dagahit innovašuvnnaid ja lassi árvoháhkama. Danne lea gealboguovddáš dehálaš máhtu biđgemii.

Lassi árvoháhkkan lea dehálaš mihttun gealboguovddáži, ja dalle ferte guovddáš leat mielde das mii gohčoduvvo buoridanmekanismmain govvošis bajábealde, iige dušše fállat vuodđomáhttu das maid mii leat gohčodan fitnodaga ealáhusbirrasat govvošis bajábealde.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš sáhtá vaikke huksejuvvot triple-helix ovttasbarggu prinsihpain. Triple-helix gohčoda gaskavuoda gaskal ealáhusa, allaskuvlla/Fou-ásahusa ja almmolaš eiseválddiid innovašuvdna mállin ovttasbarggu bokte. Vásáhusat leat čájehan ahte daid surggiin main dán atnet leat eanet ealáhusain innovašuvnnat.

Eiseválddiid rolla ja doaimmat dán málles leat ealáhusii buoridit rámmaeavttuid ja ruhtadeami dáfus (sihke fitnodagaid ektui váikkuhanoamit, infrastruktuva ja máhttolasiheapmi). Eiseválddiid rolla lea nappo leat ealáhusii premissalágideaddjin. Ásahettiin dákkár málle triple-helix ovttasbarggus, sáhttet bealit soahpat ráhkadit čielga strategijaid meahcástanealáhusaide lassi árvoháhkamis. Vejolaš gealboguovddáža ektui soaitá dát leat okta daid deháleamos bargguin; ovdánahttit ja jođihit dán triple-helix ovttasbarggu.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš mii lea dán málle vuodul, sáhtá buorebut lihkostuvvat meahccevuođđuduvvon ealáhusaid dili buorideamis. Hástalussan lea oažžut triple-helix doaibmat smávva servodagain ja smávva ealáhusain. Sámi guovlluid meahcástanealáhusaide dárbbasa hukset arenaid ja láchit dili fierpmádathuksemii gaskal smávva gealbo- ja ealáhusbirrasiid mat leat biđgosat sámi eanadagas. Dárbbášuvvo hukset arenaid ja fierpmádagaid vai sáhtá nannet dan "sosiála kapitála" gaskal ealáhusdoalliid ja daid eará triple-helix doaimmaheaddjiid, ja dás sáhttet gealboguovddážit leat ávkin iešguđet báikkiin ja máŋggalágan fáttáid bissovaš deaivvadanbáikin. Dán láchkai sáhtá ásahit luohttámuša ja lotnolaš ávkki mii fas dagaha ovttasbarggu proševttain, gieddeberggus, gealbolasiheaddji doaibmabijuin jna.

9 GEALBOGUOVDDÁŽII MÁLLET

9.1 Eavttut gealboguovddáža válljemis

Ovdal go geahčadat gealboguovddáži sierranas málliid ja ovdal go válljet molssaeavttuid, de ferte ságaškuššat muhtin ráje eavttuid dákkár gealboguovddáži. Dáid eavttuid vuođul de geahčadat dárkilat makkár molssaeaktu buoremusat heive dáid eavttuide. Mii leat árvoštallan dáid eavttuid leat guovddážis meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáži:

a) Lea doarvái gealbu mánggalágan surggiin

Doarvái gealbu meahcásteamis ja meahcceealahusain lea lunddolaččat guovddášeamos eaktu. Almmá makkárge gealbosuorggi dadjamin, lea dehálaš ahte lea gealbu olámuttus riggodagaid, márkana ja innovašuvnnaid dáfus.

b) Sáhttit hukset fierpmádaga ja dan jođihit

Dehálaš oassin gealboguovddáži lea hukset fierpmádaga doaimmaheaddjiid gaska, ja jođihit ja dikšut fierpmádaga.

c) Sáhttit vuolggahit FoU-barggu, oktiordnet ja dan jođihit

Gealboguovddáš ferte máhttit mo Dutkan- ja ovdánahttinbargu (FoU) álggahuvvo ja oktiordnejuvvo, ja fáttáid ja surggiid birra meahcástanealáhusain gokko dárbbášuvvo FoU. Dat ferte maidái diehtit máhttofálliid birra mat sáhttet veahkehit FoU-gealbbuin prošeavttain, nu gohčoduvvon "čujuhangealbu" lea guovddáš ášši.

d) Gealbu ealahusovdánahttimis

Vásáhus ja máhttu ealahusovdánahttimis lea dehálaš, ja maidái ahte mii dárbbášuvvo ásahtit doaimma ja dahkat dan gánánahttin. Ealahusovdánahttin eaktuda ahte guovddáš lea proaktiiva ja jođihanfápmun meahcásteaddjiid ja gulli fierpmádaga ektui.

e) Das lea aparáhta ja infrastruktuvra máhttogaskkusteamii várás

Vásáhus ja metodat gilvit máhttu lea guovddáš ášši gealboguovddáži. Almmá aparáhta haga gilvit máhttu, de lea gealboguovddáš masá jo liiggás. Mii leat 8.4.4 kap. čujuhan guđe metodaid mielde sáhtta gilvit máhttu.

f) Lagašvuohta doaimmaheaddjiide ja sis fidnet veahki guovddáža ovdánahttimii

Gealboguovddáža ovdánahttimis ja jođiheamis lea geavaheaddjimielváikkuheapmi áibbas guovddáš áššin. Meahcásteaddjit galget dovdat eaiggátvuođa dán guovddáža doaimmaide. Galgá leat álki váldit oktavuoda guovddážiin.

- g) Máhttu sámi luonddu- ja meahccegeavaheamis (árvovuodđu), ja kulturáddejummi sáhttit bidjat liigeárvvu buktagiidda

Lunddolaš eaktun lea ahte guovddázis lea máhttu sámi luonddu- ja meahccegeavaheamis, oktan árbevirolaš meahcástemiin. Jus meahccebuktagat galget márkaniidda gos bures mákset daid ovddas, de lea guovddáš strategiijan bidjat sámi kultuvrra, historjjá ja árbevieruid lassíárvun dáid buktagiidda. Danne ferte sámi kulturáddejummi leat guovddáš áššin.

9.2 Molssaevttolaš mállet

Gealboguovddáža sáhtta organiseret mánggaláhkai, dás áigut geahčadit dárkilat vejolaš organiserenmáliid.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža organiseremii leat mánnga vejolaš molssaevttu. Mii leat válljen dárkilat geahčadit golbma váldomálla, main okta lea guovtti vuollemáliiguin:

1. Ođđa iešheanalis gealboguovddáš
2. Fierpmádatmálla
 - a) Ođđa guovddáš mii doaibmá náhpín, dahje fierpmádagas dálá resurssaiguin
 - b) Dálá resursa náhpín
- 3) Dálá resursa viiddiduvvo fáttmastit sámi guovlluid meahcástanealáhusaid

9.2.1 Ođđa iešheanalis gealboguovddáš

1 molssaeaktu ođđa iešheanalis gealboguovddážin mearkkaša hukset guovddáža visot dárbbášlaš resurssaiguin ja gealbbuin siskkáldasat.

Ovdamunit:	<p>Čohkkedettiin visot resurssaid seamma sadjái, de lea meahcásteaddjiide álki doallat oktavuoda ovttain fysalaš báikkiin ja ovttain doaimmaheaddjiin.</p> <p>Sáhtta hábmet guovddáža gitta vuodus almmá dálá organisašuvnnaid ja organisašunkultuvrraid oktavuoda haga.</p> <p>Sáhtta hukset guovddáža báikkálaš/regiovnna eaiggátvuodain mii fas sáhtta dagahit stuorat luohttámuša ja báikkálaš váikkuheami.</p>
Hehttehusat:	<p>Lea resursagáibideaddji ja áddjái álggahit gitta vuodus.</p> <p>Guovddázis galgá leat gealbu mánggalárgan surggiin, ovttá guovddázis ii sáhte leat visot gealbu.</p> <p>Šaddá viehka muddui duppalastit dálá resurssaid dahje lea várra ahte</p>

	<p>duppalit bargá go guovddáš ii leat formála fierpmádahkii gullevaž.</p> <p>Guovdilastin ovttá báikái, dahká ahte mánggas šaddet leat guhkin eret.</p> <p>Masá hirmadit olbmuid duohken jus galgá cegget juoga ođđa ja dainna lihkostuvvat. Áinnas go dat ii laktásuvvo dálá gealbobirrasii.</p>
Ráva:	lešheanalis gealboguovddáža huksema eat rávve. Dat leat resursagáibideaddji ruđalaččat ja gealbbu dáfus hirmmat hástaleaddjin.

9.2.2 Fierpmádatmálla ođđa guovddášin náhpin

2 molssaeaktu a) fierpmádatmálla sáhtta leat nu ahte ásahuvvo ođđa guovddáš ráddjejuvvo siskkáldas resurssaiguin, ja mii viehka muddui vuodđuduvvo dasa ahte ovttasbargá dálá resurssaiguin, eará FoU-birrasiguin ja gealbobirrasiguin.

Ovdamunit:	<p>Náhpi sáhtta leat uhci, 1-2 bargi, máškit ja sáhtta álggu rájes hábmejuvvot optimála.</p> <p>Sáhtta viežžat dan áiggis áigái buoremus gealbbu ja vásáhusa viehka olu FoU-birrasiin ja gealbofálliin.</p> <p>Náhpi sáhtta leat sámi guovllus gos leat olu meahccedoaimma- ja potenciála ja doallat lagaš oktavuodda meahcásteaddjiiguin.</p> <p>Sáhtta organiserejuvvot iehčanassan mas lea viehka muddui geavaheaddjiberoštumit ja –eaiggátvuohta, mahkáš hukset guovddáža oasusfitnodaga dahje vuodđudusa málla mielde. Sáhtášii bovdet FoU-birrasiid, fitnodagaid, almmolaš ásahusaid/organisašuvnnaid ja stuorát eanaeaiggádiid/vuodđudeaddjiid dákkár guovddáži.</p>
Hehttehusat:	<p>Álo lea hástalussan ja eahpesihkarvuohtan gávdnat dan rivttes gealbbu hukset ja jođihit dákkár guovddáža.</p> <p>Gáibiduvvo viehka olu ovdabargu oazžut ovdan berošteaddjiid ja duohta eaiggádiid guđet leat dáhtolaččat bidjat kapitála ja áiggi dákkár guovddáža hukset ja jođihit.</p> <p>Áige- ja resursagáibideaddji hukset fierpmádaga eará FoU-doaimmaheaddjiiguin. Eahpesihkar ahte lea go dát miellagiddevaš eará gealbofálliide.</p>
Ráva:	Miellagiddevaš málla mas sáhtta mánga beali árvoštallat, muhto liikká menddo mánga eahpesihkarvuođa dasa ahte dan sáhttit rávvet.

9.2.3 Fierpmádatmálle dálá resurssaiguin náhpin

Dát molssaeaktu mearkaša fierpmádatmálle dálá resurssaiguin, dás Bioforsk Nord náhpin. Bioforsk Nord lea davvinorgga gealboguovddáš, ja das lea nationála ovddasvástádus meahccemurjiid dutkamis ja reidemis, ja mo meahci ja sáivaguolleriggodagaid ealáhuslaččat atnit ja ovdánahttit.

Ovdamunit:	Dálá ásahus náhpin fágalaš resurssaiguin, infrastruktuurain ja FoU-vásáhusain li dárbbáš álgit gitta álggos huksemiin Ásahus mas leat gárvásit fierpmádat ja oktavuodát Máškidis organiseren ásahusa rámmaid siskkobealde Ossodagat mángga sajis miehtá riikka Álkibut ruhtadit álggaheami ja jođiheami dálá ásahusas
Hehttehusat:	Váilu sámi dimenšuvdna ja lahkoneapmi, ja máhttu árbevirolaš sámi luondugeavaheamis Náhpi ii leat sámi guovllus ja sáhtta mángasiidda adnojuvvot ahte ii leat nu olámuttus Válmmas FoU-profiila ja organisašunkulturva soaitá orrot hehtejeaddjin ođđaásaheaddji doaimmaide
Ráva:	Miellagiddevaš málle maid válljet geahčadit dárkileabbot ja árvoštallat das mánga beali.

9.2.4 Dálá resurssa viiddidit

3 molssaeaktu dálá resurssa viiddidemiin, mahkáš Bioforsk Nord, áigeguovdilis ásahus maid sáhtta viiddidit vai dat maddái fátmasta sámi guovlluid meahcástanealáhusaid.

Ovdamunit:	Dát šattašii gollobeaktillis málle, go eanaš gealbbus ja infrastruktuurain lea jo sajis Golud leat eanaš ráddjejuvvon bargiid- ja jođihangolud Hui guovddázis gealbobirrasa ektui
Hehttehusat:	li leat nu lahka ealáhusdoaimmaheaddjiide Lea resursagáibideaddji ja áddjái hukset iežas organisašuvdnii visot dan

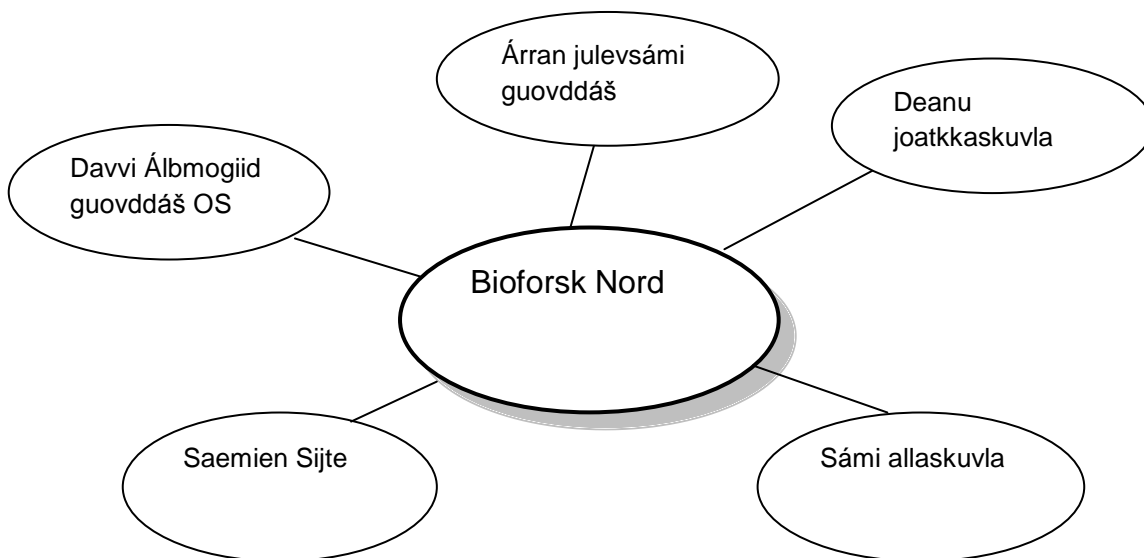
dárbblaš gealbbu	
Hirbmat guovdilastin málle	
Ráva:	Hukset dálá resurssaide almmá anekeahtá fierpmádaga ja eará FoU-birrasiid šattašii hui guovdilastin gelbui iige oaččošii dan searválaš ja sámi profiilla maid sávašii. Danne ii rávvejuvvo dát málle.

9.3 Rávvejuvvon málle – Fierpmádatmálla mas Bioforsk Nord lea náhpín

9.3.1 Málla organiseren

Bioforsk Nord, Holt oss. dat ovddasvástida nášionálaččat sáivaguoli ávkkástallama, ja lea maiddái definerejuvvon Davvinorgga gealboguovddášin. Das lea gealbu murjjiid ja urtasiid birra, sáivaguoli ávkkástallama birra, ja fállá vel bálvalusaid gávpeplánaid ovdánahttima oktavuodas. Bioforsk Nord lea lagamus maid oaivvildat mii sáhtášii gokčat daid dárbbuid maid atnit lunddolažžan sámi guovlluid meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš berrešii gokčat.

Danne rávvet hukset meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža fierpmádatmálliin mas Bioforsk Nord lea náhpín ja ovtasbargoguoimmit/-ásahusat laktojuvvojit dása geatnegahtti šiehtadusaiguin.

Ovtasbargoguoimmit mat dás leat evttohuvvon leat oaivvilduvvon ovdamearkan eaige eisege govčča visot daid gealbosurggiid dahje geografálaš guovlluid go maid livččiimet sávvan. Mat leat namuhuvvon sáhttet gokčat viiddis osiid, sihke geografálaččat ja gealbbu ektui.

9.3.2 Bioforsk Nord birra

Bioforsk:s leat kantuvrrat miehtá Norgga 7 guovddážiin ja su. 450 bargiin. Bioforsk Nord:s leat su 45 mielbargi guđet leat Tjøttas Helgelánda, Bodejjus ja Holtas Romssas ja lea ealáhusaid ektui dutkanbiras. Bioforsk Nord lea spesialiseren barggus arktalaš eanadollui ja luonddudollui mas erenoamážit giddejuvvo fuomášupmi

- Groavvafuođđarvuodđuduvvon buvttademiide davvin, ruotnasiidda ja buđehiidda
- Debbuide ja eará riggodagaide rittus
- Meahccemurjiide ja urtasiidda
- Birrasii ja meahcceriggodagaide
- Eanadoallo- ja luondduvuođđuduvvon ealáhusovdánahttimii

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddážiin mas Bioforsk Nord lea náhpín, leat dat golbma mañimus jorbačuoggá bajábealde guovddáš áššit.

Meahccemurjiid ja urtasiid vuoruhansuorggis lea Bioforsk Nord earret eará guovdilastin dutkama ja ovdánahttima dáid birra

- Sarridiid
- Luopmániid
- Urtasiid
- Eará meahccemurjiid
- Bioprospekterema

Visot dát fáttát leat dehálaš meahcceriggodagat sámi guovlluin ja leat mángga suorggis dat potenciála maid ovdalis leat čilgen. Luopmániid ja sarridiid ektui leat dikšungeahččaladdamat, siskkošávdnasiid dutkan (bioprospekteren) ja lea ovttasbargu fitnodagaiguin mo gávppálaččat ávkkástallat meahccemurjiid. Bioforsk:s lea vel riikkaidgaskasaš ovttasbargu máhtu ja vásáhusa lonohallamis, prošeaktadásisge.

Biras ja meahcceriggodagaide vuoruhansuorggis lea Bioforsk Nord earret eará guovdilastán duktama ja ovdánahttima dáid birra

- Fuodđuid ja fuodđovahágiid
- Šaddadahttima ja ovddešteami
- Meahci anu ja gáhttema
- Meahcceguohtumiid ”buvttadeami”

Meahci anu ja gáhttema fáttás lea earret eará meahcceatnu mátkeealáhusa oktavuodas, oktan čuozašielggademiiguin ja riidoeastadeaddji doaibmabijuiguin gaskal mátkeealáhusa ja árbevirolaš ealáhusávkkástallama mehciin.

Eanadoallo- ja luondduvuođđuduvvon ealáhusovdánahttima vuoruhansuorggis lea Bioforsk Nord earret eará guovdilastán dutkama ja ovdánahttima dáid birra

- FoU-proseassa Nordnorsk landbruksråd (Davvinorgga eanadoalloráđđi)
- Biebmoferpmádaga ja báikkáláš biepmu

- Sáivaguoli
- Arktalaš eanadoalu ealáhusovdánahhtima
- Luondduvuođđuduvvon árvoháhkama
- Boazodoalu

Mánnga dáid fáttáin leat dehálaš meahcceriggodagat sámi guovlluin ja leat mánngga suorggis dehálaččat dan potenciálii maid leat ovdalis čilgen. Bioforsk Nord lea leamaš náhpín smávvaskalabiebmobuvttadeami gealbofierpmádagas, mas earret eará Deanu joatkkaskuvla lea fierpmádagas guovddáš doaimmaheaddji. Earet nugo Bulet Eco Siida, Guovdageainnus, Laila Spiik (kursadoalli), Nordlysmat Torill Bakken Kåven bokte leat maddái fierpmádagas mielde, ja mánnga sámi fitnodaga. Gealbofierpmádat ovddasvástida earret eará lágidit 10-12 kurssa smávvaskalabiepmus jagi mielde.

Sáivaguoli fáttás lea Bioforsk Nord:s earret eará sierra fágajoavku sáivaguoli ektui, sii lágidit jeavddalaččat davviriikkalaš fierpmádatkonferánssa sáivaguollebiebmama birra, sis lea FoU-fierpmádat guolástanturisma hárrái, sii árvvoštallet ceavzilis bivdima fidnuguolásteamis jna.

9.3.3 *Málla eavttut*

Bioforsk Nord ferte datte nannet gealbbu fuođđoriggodagaid (fuođđohálddašeami ja bivddu) ávkkástallamis, sáivaguoli fidnobivddus ja guolástanturismmas, ja sámi diliid birra. Ferte vel lasihit ahte Bioforsk Nord:s leat ráddjejuvvon resurssat meahcástanealáhusaid fágasuorggis. Sáivaguoli ektui leat doaimmat eanaš ráddjejuvvon sáivaguollebiebmamii, eaige sii leat olus bargan guolástanturisma hárrái. Fuođđoriggodagaid ávkkástallan ii gula sin bargoviidodahkii, ja sis lea uhcán, dahje ii oppanassiige gealbu sámi diliid birra.

9.3.4 *Eaiggátvuohta*

Sámedikki dieđáhus sámi ásahusovdáneami birra bidjá rámmaid Sámedikki mihttomeriide daid ásahusaid ja organisašuvnnaid seaguheapmái ja stivrenprinsihpaide, mat leat Sámedikki vuollásaččat dahje ožžot das doarjaga. Dása gullet vejolaš ruđalaš čuozausat Sámediggái (mearreruhta), organiseren (mahkáš vuođđudussan jus Sámediggi juolluda eanaš oasi doaibmadoarjagis) ja eará čuozausat.

Dan evttohuvvon málles mas Bioforsk Nord lea náhpín, leat mánnga vejolašvuođa. Ulbmálaččamus málla beariha ahte Bioforsk maddái leat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža eaiggát.

9.3.5 *Stivrenmálla*

Guokte dehálaš premissa berrejit leat sajis go stivrenmálla galgá biddjot; 1) sihkarastit Sámedikki duohta stivren- ja váikkuhanvejolašvuođa ja 2) bidjat ealáhussii nana váikkuheami guovddáža siskkožii ja strategijaide.

Sámediggái sihkarasto badjebajit stivren mandáhta, juolludanreivve ja dialogačoahkkimiid bokte, earret dan ahte dat lea dan stivrras. Dán láhkai sáhtta Sámediggi leat premissaaddin dákkár guovddáža ovdánahttimis ja jođiheamis.

Dakkár málle mas Bioforsk Nord lea eaiggát fierpmádatvuodđuduvvon gealboguovddážis, gáibida stivrenmálla mii lea heivehuvvon dan organisašuvdnii. Bioforsk lea organiserejuvvon Eanadoallo- ja Biebmodepartemeantta (LMD) vuollásažžan hálldašaninstituhttan ereliiggánis fápmudusaiguin ja sierra stivrrain. Bioforsk Nord:s ii gal leat sierra stivra, muhto hálldahuslaččat stivre dan direktora.

Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddážis Bioforsk Nord vuollásažžan, berrešii leat sierra fágaráđđi dahje sierra geavaheaddji joavku mas sihke Sámediggi ja ealáhusat leat ovddastuvvon. Fágaráđis/geavaheaddji joavkkus sáhttet ovdamearkka dihtii leat dát áirasat:

- Meahccásteaddjit/-fitnodagat
- FeFo ja/dahje Statskog eanaeaiggádin
- Ovttasbargoguoimmit (Finnmárkku allaskuvla, Deanu joatkkaskuvla dahje earát)
- Sámediggi

Fágaráđi čoakkádus berre datte čielggaduvvot ovttas Sámedikkiin ja Bioforsk Nord:in.

FeFo (Finnmárkoopmodat) ja Statskog leat mearrideaddji eanaeaiggádat sámi guovlluin, ja ollislaš gálvojođus lea bivdo- ja guolástanvuogitvuodá vuovdin viehka stuorra oassi. Lassin lea vel mealgadis potenciála daid guovlluid eará luondduriggodagaid lassi ávkkástallamis. Eanaeaiggádin lea dain stuorra ovddasvástádus guovlluid hálldašeami dáfus, seammás go dain vel leat stuorra ekonomalaš beroštumit riggodagaid ávkkástallamis. Danne lea lunddolaš ahte dát doaimmaheaddjit leat seaguhuvvon meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáži.

9.3.6 Gealboguovddáža jođiheapmi ja ovdánahttin

Gealboguovddáš berrešii ovddastit sierra ovtta dahkan sierra profiilain.

Lunddolaš lea ahte gealboguovddáš virgáduvvo álggos ovttain dahje guvttiin olbmui. Guovddáža doaimman šaddá vuosttažettiin čohkket máhtu, dan sotket ja gaskkustit daid meahcásteaddjiide buoremus lági mielde. Guovddáža bargi dahje bargit leat danne álggos oktiordnejeaddjit evttohuvvon doaimmabijuide.

Guovddáža ovdánahttima 1 lávkin lea hukset gulahallama ja luohttámuša meahcásteaddjiiguin ja fierpmádaga eará doaimmaheaddjiiguin.

9.3.7 *ležas gealbogáibádus guovddážiis*

Lunddolaš doaimmat gealboguovddážiin leat válddahallon árabut 8.3 kapihttalis. Guovddážiis berre danne leat gealbu:

- a) Ekonomiijas ja gávpedoaimmas
- b) Birrasa ja riggodagaid birra
- c) Sámi árbevieruin ja historjjás
- d) Ealáhusovdánahttimis ja ásahemiin

9.3.8 *Gealboguovddáža vejolaš ruhtadeapmi*

Nugo ovdalis leat guoskkahan, de lea dán guovddážiin sámi gealbu dehálaš eaktun. Dasto lea dehálaš ahte guovddážiis leat resurssat ja gealbu leat olgun ja bargamin ealáhusaiguin. Danne rávvet gealboguovddáža lávkkiiid mielde huksejuvvot dán váldojuohkima mielde:

Muttut	Siskkoš	Resursadárbu
1 muddu	Formaliseret ja ásahit guovddáža stivrrain ja hálddahaslaš resurssaiguin	250 000
2 muddu	Rekruteret sámi gealbbu	750 000
	Mátkeruhta	150 000
	Prošeaktaruhta/ fierpmádathuksen/gealbodoaimmabijut	250 000
3 muddu	Rekruteret ja organiseret searvvalaš gealbbu ja resurssa	750 000

Jahkásaš resursadárbu meahcástanealáhusaid várás gealboguovddážiis árvvoštallo leat gaskal 1,5 ja 2 miljon kr dan vuosttas 3-5 jagi.

Guovddáš sáhtát álggahuvvot 1 olbmui hui johtilit. Go vuhtii váldá plánema ja bušeterema ii leat liikká jáhkehahti ahte álggahuvvo ovdal 2011.

9.3.9 *Vuodustus ahte Bioforsk Nord galggašii gealboguovddáža náhpin*

Bioforsk Nord lea hárvánan oktiordnet ja jođihit fierpmádagaid ja leat náhpin sierranas fierpmádagain. Sis lea jo sajáiduvvon fierpmádat mánnga FoU-ásahusa ektui sámi guovlluin, mahkáš Sámi allaskuvlla ja Deanu joatkkaskuvlla, ja guovddáš nationála FoU-ásahusaide ja riikkaidgaskasaš ásahusaide.

Bioforsk:s lea dat ovdamunni ahte das leat kantuvrrat miehtá riikka ja dán lánkai jo ovddastuvvon lahka miehtá sámi ássanguovllu Norggas dávvin gitta máttás.

Jus atná Bioforsk Nord gealboguovddáža náhpín, de leat mis govttolaš buorit synergiiat, sihke resurssaid hárrái ja ekonomalaš synergiiat. Dainna oaivvilduvvo ahte Bioforsk Nord:s jo lea mearkkašahtti gealbu ja bargá liikká viehka olu meahcceguoski ovdánahttinbargguiguin mátkeealáhusa, murjjiid ja urtasiid, sáivaguoli jna. hárrái, mii livččii ávkin meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáži. Ekonomalaš synergiiat leat erenoamážit dan ektui go jo lea merkantiila struktuvra sajis, kantordárbašiiguin ja organisašuvnnain mii bures doaibmá, ja meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáš livččii seammás atnán ávkki daid resurssain mat doppe leat.

9.3.10 Joatkka gealboguovddáža ásaheamis

Jus Sámediggi vállje rávvet ásahtit gealboguovddáža, de lea lunddolaš ahte álggahuvvojit šiehtadallamat gaskal Bioforsk ja Sámedikki čielggadan dihtii vejolaš ásaheami vuodu. Dasto ferte šiehtadallat eavttuid, siskkoža ja organiserema birra. Jus šiehtadallamat lihkostuvvet, de sáhtá Sámediggi áramusat várret ruđa 2011 bušehtti. Dalle sáhtášii álggahit guovddážiin 2011 jagi mielde.

10 ČOAHKKÁIGEASSU JA RÁVVAGAT

Dán guorahallama mandáhtta lea leamaš árvoštallat meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža dárbbu. *Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusaid árvoháhkkanprográmma* badjebajit mihttun lea lasihit árvoháhkama innovatiivva lotnolasealáhusaid ja sámi mátkkoštanealáhusaid vuoruhemiin ja ovdánahttimiin. Meahcástanealáhusaid ovdánahttima mihttun lea lasihit árvoháhkama sámi guovlluin meahcebuktagiid buorebut ávkkástaladettiin. Meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža eaktun dahje mihttun ferte danne leat ahte dat sáhtášii sámi guovlluin lasihit árvoháhkama vuodđuduvvon meahcceriggodagaide.

Mii leat deattuhan ahte meahcástanealáhusat dat galget leat gealboguovddáža vuodđun ja leat dulkon meahcástanealáhusdoahpaga dán láhkai:

”Ealáhus mii ávkkástallá meahcceriggodagaid ráhkadan ja jođihan dihtii dihto meari buktagiid ja bálvalusaid ja main dinešii muhtin áigge geahčen.”

Eanaš doaimmaheaddjit leat smávva doaimmat. Dánlágan fitnodagain lea dávjá uhca organisašuvnnaš áibbas uhcán resurssaiguin ođđaásahemiin bargat. Danne lea hui dárbu dakkár oktavuohalađđášii gaskal doaimmaheaddjiid ja buvttadan- ja innovašunvuogádagaide, muhto maiddá vai sáhtá láhčit dili deaivvadanbáikkiide earáiguin árvogevllis.

Vaikke leatge olu vejolašvuodát ja stuorra potenciála, de leat ealáhusas mánga gáržžádusa mat ráddjejit ovdánahttinvejolašvuodaid. Rámmaeavttut ja infrastruktuva lea sihke vejolašvuodain dan ektui ahte oažžu sierralobi vuodjit meahcis ja fysalaš vejolašvuodain luottaid ja bálgáid ektui. Oktasaš eaiggátvuohka ja dat nana gullelašvuohka mii olbmui lea meahccái, vádduda ávkkástallat dan potenciála mii lea válddahallon bajábealde. Norggas lea alla gollođási, man geažil buktagat fertejit leat divrasat ja leat dan márkana ektui mii máksá dan ovddas, mii fas gáibida márkangealbbu. Eará gáržžádusat leat váilelaš teknologalaš čovdosat, kapitála ja gealbu earret eará entreprenorvuodas. Vaikke gáržžádusat orrot leamen mánga, de lea datte potenciála dan mađu ahte sáhtášii leat mearkkašahti ealáhussan ovdánahttinvejolašvuodaiguin. Dát potenciála lea eanaš olggobealde dan maid laktit árbevirolaš meahccealahusaide, dahje meahccatnimii.

Dálá meahcásteaddjiid vuodul lea váttis bealuštit gealboguovddáža ásaheami, muhto boahktevaš meahcástanealáhusaid potenciála ja politihkalaš rámmaid vuodul, de árvoštallat datte ahte lea vuodđu ásahit meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža.

Lassi árvoháhkkan meahcástanealáhusain berrešii leat badjebajit mihttun dákkár gealboguovddáži. Innovašuvnna ja ođđahutkan leat guovddážiis oažžumis áigái lassi árvoháhkama, innovašuvnnaid kommersialiseren gáibida fas máhtu ja fierpmádaga masa gealboguovddáš sáhtá leat veahkin. Dasto lea dehálaš ahte gealboguovddáš bidjá doaimmaheaddji guovddáži, seammás go dat bargá triple-helix mále mielde máhtto-/FoU-fálliguin ja eiseválddiiguin/váikkuhanomiiguin.

Visot málliin maid leat árvoštallan leat nana ja heajos bealit. Min ráva lea ahte fierpmádatmálla dálá resurssaiguin náhpin guorahallojuvvo dárkilat. Min ráva mearkkaša ahte bargoaddi beales álggahuvvojit šiehtadallamat Bioforsk:in ahte sáhtášii cegget meahcástanealáhusaid várás gealboguovddáža mas Bioforsk Nord livččii náhpin. Bioforsk Nord lea min árvoštallama mielde dat ásahus mas lea eanemus fágalaš govdotat ja fágalaš deaddu meahcástanealáhusaid dáfus. Leat mánnga ovdamuni hukset dálá máhttoásahusaide, earret eará lea das dál fágalaš resurssat, das lea infrastruktuva čohkket, sotket ja biđget máhtu, ja das lea FoU-vásáhus. Erenoamáš dehálaš lea ahte das lea jo fágabiras maid guovddáš sáhtá atnit ávkin iige danne dárbbáš huksegoahtit gitta vuođus maidege. Dehálaš oassin gealboguovddážiis lea “čujuhangealbu”, nappo ahte lea gealbu dasa ahte gos dárbbášlaš gealbu lea fidnemis. Dasa ferte guovddážiis leat máhttu eará FoU-barggus mii lea dahkkon ja eará fitnodagaid/doaimmaheaddjiid vásáhus dan suorggis, dasa dárbbášuvvo fierpmádat ja várddus eará doaimmaheaddjiid ja doalliid ektui oppalaččat. Bioforsk Nord:s lea jo nana fierpmádat, sihke sámi guovlluin ja muđui riikkas vejolaš máhttofáliid gaskkas. Ovdamunnin atnit dálá resurssaid náhpin, dan ektui go cegget ođđa guovddáža, lea vuosttažettiin ahte dat ii gáibit nu olu, ii kapitála, ii gealbbu, ii fierpmádaga iige ággi dáfus. Lea álkibut ruhtadit álggaheami ja jođiheami dálá ásahusas, dan ektui go hukset juoga gitta álggos, seammás go dalle lea buoret vejolašvuohta ollašuttit guovddáža ásaheami.

Bioforsk Nord ferte nappo nannet gealbbus sámi diliid birra ja fierpmádagaid bokte sámi guovlluin fuolahit ahte muhtin láchkai lea sajis vai gaska geavaheaddjiide lea nu oanehaš go vejolaš. Dat vel dárbbáša nannet meahccevuođđuduvvon mátkkoštanealáhusa gealbbu, áinnas guolástanturisma, bivddu ja ođđa doaimmaid ektui. Eai sámi guovlluid gealbobirrasii leat galle dahje ii oktage mii gokčá meahccevuođđuduvvon mátkkealáhusa suorggi buori vuogi mielde. Finnmárkku allaskuvla ferte leat mii dasa lea lagamus. Gealboguovddážiis lea hástalusán gokčat justa dán suorggi.

Lea dehálaš ahte gealboguovddáš bargá geavaheaddjiid ektui nu olu go sáhtá. Sámediggi soaitá leat guovddážiis dat deháleamos premissaaddin ja das dalle šattašii ovddasvástádus sihkarastit ahte geavaheaddjit leat guovddážiis. Bioforsk:s lea vásáhus ja struktuvra mii lea lágiduvvon nu ahte galgá bargat lagas gulahallamiin iešguđet ealáhusaiguin defineren ja čoavdin dihtii hástalusaid mat ealáhusain leat. Lea lunddolaš ahte ásahuvvo sierra fágajoavku dahje geavaheaddjiioavku mas sihke meahcásteaddjit, eará FoU-ásahusat, Sámediggi ja vejolaš eanaeaggádat leat ovddastuvvon. Dát addá vel vejolašvuođa dasa ahte Sámedikki beroštumit sáhttet fuolahuvvot dákkár ráđi bokte dárbbášlaš fápmudusain Sámedikkis guovddážiis.

Gealboguovddáš Bioforsk Nord olis sáhtášii lánkkiiid mielde ceggejuvvot, álggos vuos ovttain virggiin mas lea sihke prošeakta- ja mátkkoštanruhta. Badjelaš 1 miljon kr ovddas livččii guovddážiis buorre álgu. 2-3 jagi mielde berrešii datte guovddáš lahkoniit guovtti virggi dási ja bušehta mii lea lagabui 2 miljon kr. Datte lea riektá dárkilat geahčadit organiserema ja resurssatnima go vejolaš mearrádus lea dahkkon Sámedikkis ja čielggadit dárbbášlaš rámmaid.

11 GIRJJÁLAŠVUOĐAČUJUHSAT

- Alm, T. 1998. Skjørbuksplanter - eller jakten på c-vitamin. *Ottar 02/1998, Populærvitenskaplig tidsskrift fra Tromsø Museum*, ss. 17-22.
- Arnesen, Tor. 2003. Utmark og samfunn. En innledning og sju oppslag om utmarka. ØF-rapport 16/2003.
- Arnesen, Tor. 2006. Grunneierskap, fellesskap og bruksrett i inn- og utmark, og hvor er "utmarka"? Innlegg på konferansen Tradisjon og innovasjon i utmarka – om friluftslivet i den moderne bruken av utmarka. Finnsnes, 15.-16.nov.2006.
- Bioforsk. 2007. Landbruket i Barents - Kunnskap for fremtida! *Bioforsk FOKUS Vol. 2 Nr. 13 2007* (s. 102). Bioforsk.
- Bråtå, H.O., Ericsson, B. og Kristoffersen, J. 2007. Kunnskapsbehov innen kultur- og opplevelsesnæringene. En studie av behov for FoU og annen kunnskap i kultur- og opplevelsesnæringene og reiselivet. ØF-rapport nr. 11/2007. Østlandsforskning.
- Econ-rapport 118-2008. Innovasjon i opplevelsesnæring. Utarbeidet for HSH av Econ Pöyry AS og inFuture AS.
- Edvardsen, Hanne. 2000. Bruk og ikke-bruk av utmarka. Konsekvenser for vegetasjon, i *Utmark i Salten – endringer og utfordringer*. NF-rapport nr. 32/2000.
- FeFo- Finnmarkseiendommen/Finnmárkku opmodat. Årsmelding 2008.
- Gjølshj, Simen og Hobbestad, Kåre. 2009. Energipotensialet fra skogen i Norge. Oppdragsrapport fra Skog og landskap 09/2009.
- Kjellmann, G., 2005. Marked for jaktoplevelser. Markedskunnskap og forslag til markedstiltak. Rapport for Norges bondelag og Norges skogeierforbund.
- Laupsa-Borge, J. 2008. *Mat & Helse*. Hentet 09 22, 2009 fra <http://www.matoghelse.no/mat/2009/01/30/gaa-ikke-forbi-tuene-med-krekling.aspx>
- Mehmetoglu, Mehmet. 2007. Naturbasert turisme. Fagbokforlaget.
- Niemelä, E., Länsman, M., Hassinen, E., Brørs, S., Sandring, S., Johansen, M. og Muladal, R. 2009. DEN ATLANTISKE LAKSEN (Salmo salar, L.) I TANAVASSDRAGET II; Fylkesmannen i Finnmark – Miljøvernavdelingen. Rapport 6- 2009.
- NHD – Nærings- og handelsdepartementet. 2007. *Verdifulle opplevelser*. Nasjonal strategi for reiselivsnæringen. Regjeringens reiselivsstrategi.
- NHO Reiseliv. 2008. Statistikk Nordnorsk Reiseliv 2008. NHO Reiseliv Nord-Norge.
- Prestbakmo, Hans. 1994. Bruken av utmarksressursene i Finnmark i dette århundret. I NOU 1994:21 Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.

- Reve, T. og Jakobsen, E.W. 2001. Et verdiskapende Norge. Universitetsforlaget. Oslo.
- Røthe, G. 2005. http://matportalen.no/artikler/2005/9/molte_til_begjaer: Bioforsk. (2005, 09 06). Matportalen.
- Røthe, G. 2007. *Viltveksande urter som krydder og helsekost*. Tromsø: Bioforsk.
- Samiske tall forteller 2. Kommentert samisk statistikk 2009. Rapport 1/2009. Samisk høgskole. Kautokeino.
- Sandberg, Audun. 2000. Rettighetsbasert, interessebasert eller politisk basert utmarksforvaltning, i *Utmark i Salten – endringer og utfordringer*. NF-rapport nr. 32/2000.
- Sandberg, A., Høgsæt, R., Edvardsen, H., Sande, A. og Fygle, O.T. 2000. Utmark i Salten. Endringer og utfordringer. NF-Rapport nr.32-2000.
- Schärer, J. 2009. www.forskning.no. Hentet 09 21, 2009 fra <http://www.forskning.no/artikler/2009/september/229449>
- Schanche, Audhild. 2002. Meahcci – den samiske utmarka. I Dieđut nr.1/2002. Samiske landskap og Agenda 21. Svanhild Andersen(red.).
- SND (2002): Strategisk plan for næringsutvikling i utmark.
- SSB – D384. 2008. Samisk statistikk 2008.
- Steen, L. K. 2008. Vil gjøre blåbær til nytt eksporteventyr. Nationen (2008, juli 24).Oslo, Norge.
- St.meld.nr. 9 (1999-2000) *Om norsk landbruk og matproduksjon*. Landbruks- og matdepartementet.
- St.meld.nr. 39(2000-2001). Friluftsliv. Ein veg til høgare livskvalitet.
- Urtekilden. 2009-1. (2009, 08 08). *Urtekildens planteleksikon*. Hentet 09 22, 2009 fra http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/vacc_vit.htm
- Urtekilden. 2009-2. (2009, 08 08). *Urtekildens planteleksikon*. Hentet 09 22, 2009 fra http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/rubu_cha.htm
- Urtekilden. 2009-3. (2009, 08 08). *Urtekildens planteleksikon*. Hentet 09 22, 2009 fra http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/juni_com.htm
- Urtekilden. 2009-4. (2009, 08 08). *Urtekildens planteleksikon*. Hentet 09 22, 2009 fra http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/epil_ang.htm
- Urtekilden. 2009-5. (2009, 08 08). *Urtekildens planteleksikon*. Hentet 09 22, 2009 fra http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/betu_sp.htm